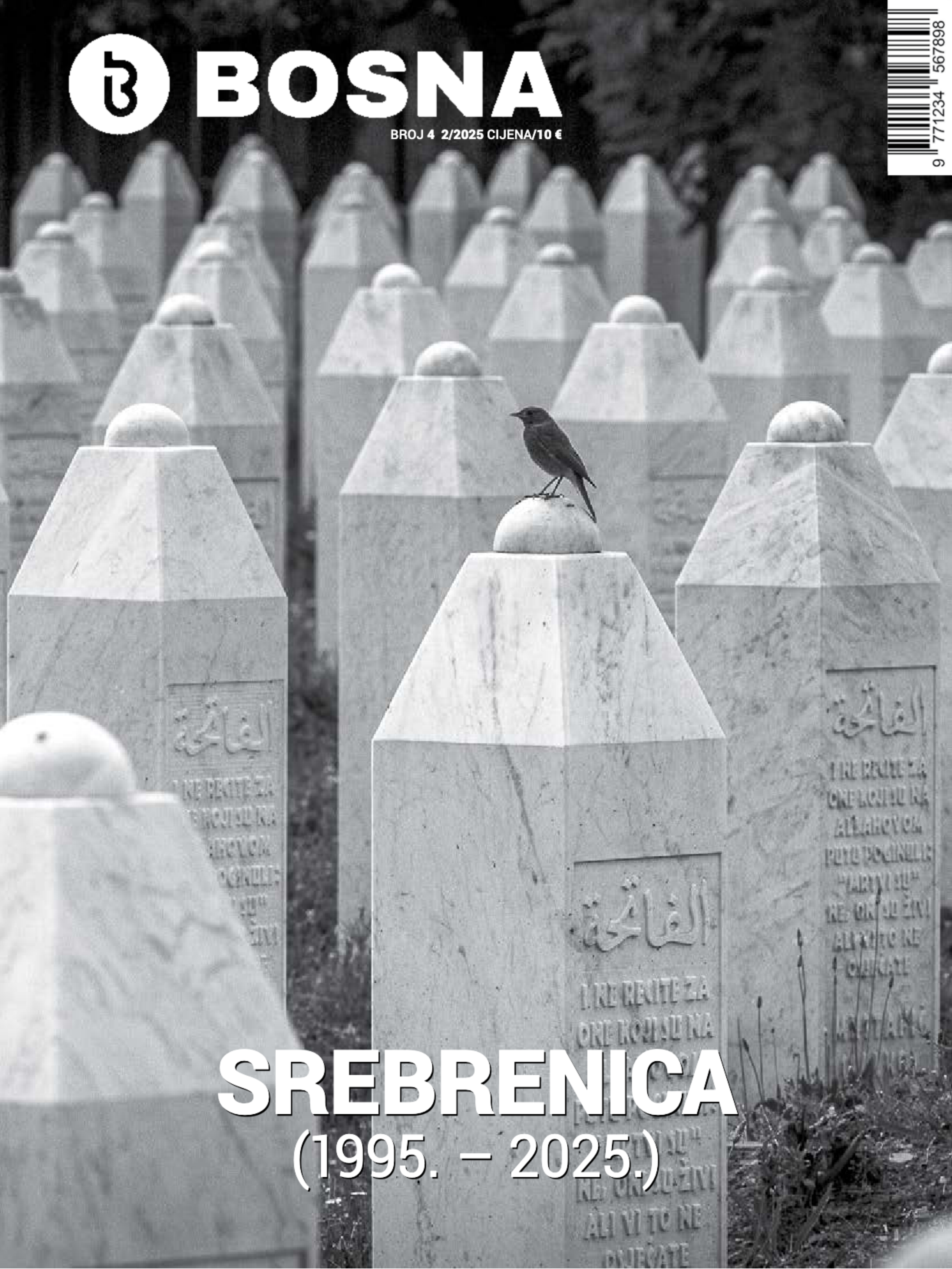
الفاتحة
I NE RECITE ZA
ONE KOJI SU NA
ALLAHOVOM
PUTU POGINULI:
"MRTVI SU"
NE, ONI SU ŽIVI
ALI VI TO NE
OSJEĆATE

BOSNA

BROJ 4 2/2025 CIJENA/10 €

SREBRENICA

(1995. – 2025.)

BOSNA

BOSNA BR. 4

БОСНА.

БРОЈ 1.

ISSN 2991-7735
Izdavač: *Bošnjačko nacionalno vijeće*
Adresa: *Bulatova 4, 10000 Zagreb*
Za izdavača: *Armin Hodžić*
Glavni urednik: *Filip Mursel Begović*
Uredništvo: *Faris Nanić, Edib Ahmetašević, Mahir Sokolija, Ermina Ramadanović, Nedim Hasić, Jakub Salkić, Elvir Resić, Stipe Majić, Nedim Kulenović, Tarik Ikanović, Ahmed Imamović*
Dizajn: *Velija Hasanbegović*
DTP: *Redakcija "Bosna"*
Tisak: *Botaprint, Zagreb*
Web domena: *www.bosna.hr*
Naklada: 1000

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ

3 Filip Mursel Begović: *Ovo nije politika žrtvoslovlja, ovo su kosti, ovo je realnost nakon izvršenog genocida*

SREBRENICA: 30 godina (1995. – 2025.)

4 Dr. sc. Muamer Džananović: *Nad Bošnjacima se provodi deseta faza genocida*
7 Jakub Salkić: *Moja sveta zemlja, natopljena i krvlju i mastilom*
10 Prof. dr. Enis Omerović: *Zločin genocida nije zločin prošlosti – on je prijetnja budućnosti*
12 Dr. Mesud Šadinlija: *Vojno-politički i diplomatski kontekst napada srpskih snaga na zaštićenu zonu UN-a Srebrenicu*
16 Medina Bezinović: *Etika crno-bijelog svjedočenja Velije Hasanbegovića*
20 Jakub Salkić: *U sjeni genocida – Glasovi heroja koji ne daju da se zaboravi* (reportaža iz Srebrenice)

INTERVJUI

26 Sead Šemsović: *Nikada niko ne treba prestati s „preporađanjem“, kako pojedinac tako i zajednica* (Razgovarao: Filip Mursel Begović)
30 Safaa Salem: *Kad sam čula hrvatski jezik plakala sam čitavu noć, mislila sam da ga nikada neću naučiti* (Razgovarala: Vesna Ivezić)
34 Sead Alić: *Palestinska realnost se pokazala crnjom od mojih slutnji* (Razgovarala: Vesna Ivezić)
38 Rade Arafat: *Palestinski Aladdin u pećini čuda i začina usred Zagreba* (Razgovarala: Vesna Ivezić)
42 Edib Ahmetašević: *Kultura ne smije biti produžena ruka politike* (Razgovarao: Filip Mursel Begović)
48 Halid Kadrić: *Bošnjaci su opstali i mogu na sebe biti ponosni* (Razgovarao: Elvir Resić)

TEME

53 Davud Mešinović: *Kako (de)cionizirati društvo?*
54 Stipe Majić*: Mladi čuvari tradicije folklorom i teatrom čuvaju korijene* (O BKUD „Sevdah“)
60 Nedim Hasić: *Tihe staze Mornaričkog groblja u Puli*
64 Jakub Salkić: *„Preporod“ je vakuf kulture i pripada svim Bošnjacima*
68 *Bošnjački kulturni centar za jednu bolju Hrvatsku*
70 Nedim Hasić: *Obrezivanje u historiji čovječanstva: Od francuskih špilja do bošnjačkih brica*
74 Nedim Hasić: *Bosanci, Hrvati i Dalmatinci u srcu Al Andalusa*
79 *Planjčeva književna čarolija zavičaja i djetinjstva*

NOVI GLASOVI

80 Mirsada Šerifović: *Najljepša sarajevska ruža bila je gazdarica srca Gazijina*

PRIKAZI I KRITIKE

83 Selman Selhanović: *Preobražaj krika u opomenu*
84 Filip Mursel Begović: *Pjesma kao jamstvo preživljavanja Ervina Jahića*

BOSNAINFO

85 *Pjesma i folklor nisu samo zabava, to je i djetinjstvo i pamćenje jednog naroda* (Uvodna riječ)
86 Aziz Alili: *Iz spoja duhovnog i muzičkog rodila se sevdalinka*
88 Naida Kraljić: *Pjesmom ljudima vraćamo dio njihovog doma, gradimo mostove i dodirujemo srca*
90 Burhan Šaban: *Neke emocije ne možete ispričati ni jednim jezikom, one idu samo s notama*
92 Mustafa Demirci: *Naša srca su uvijek bila povezana s ovim krajevima*
94 Abbas Yahya: *Sabrali smo oko 950 ilahija po tekijama i džamijama, duhovna muzika spaja sve muslimane Balkana*
96 Armin Muzaferija: *Na nama je da objasnimo Zapadu da islam nije prijetnja, a Istoku da Evropa nije barbaroga*

NA NASLOVNICI: Fotografija iz ciklusa "Potočarske sjene" Velije Hasanbegovića.

Tiskano uz financijsku potporu iz državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

UVODNA RIJEČ

OVO NIJE POLITIKA žrtvoslovlja, ovo su kosti, ovo je realnost nakon izvršenog genocida

Filip Mursel Begović,
glavni urednik

Smatra se da je socijalna određenost jedna od bitnih konstitutivnih čovjekovih vrlina. No, jesu li svi pojedinici, nacije, države, grupe, plemena i horde baš takvi? Žele li spasiti i usavršiti kulturološku Evropu ili vole njene ruševine i zagovaraju kulturnu smrt, dok drugi Evropu formuliraju kao usklađen civilizacijski prostor.

Pritom su najveće prepreke (jedinstvu odgovornosti i harmonije Evrope) upravo problematična jedinstva političnosti. I gdje je napokon čovjek, to društveno biće (Aristotelov zoon politikon)? Uzmimo naša iskustva u tzv. regiji i zajedničkoj državi BiH. Kad jedna strana traži pravdu za grozomorni genocid, njegovo imenovanje i razotkrivanje, druga strana odmah tjera “mak na konac“ i podsjeća na Drugi svjetski rat, turski vakat, na ustaške jame i logore, politizaciju stradanja, iako, novi naraštaji ne mogu po logici da “jabuka ne pada daleko od stabla“ odgovarati za zločine svojih djedova i očeva. Ali, može se odgovarati za zločine koji su netom učinjeni. Zar je Genocid nad Bošnjacima (1992. – 1995.) opravdana osveta u nečijim glavama kokošijeg pamćenja i sljepila? I kamo to vodi: u preimenovanje jednog dijela države na separatističke i mrzilačke staze.

Ne preimenuju se samo gradovi, ulice, trgovi, institucije, mijenjaju se i beznačajni starosjedilački i običajni nazivi i sintagme, primjerice “turska kahva“. U Beogradu je to sada inatlijski rezolutno “domaća kafa“. Kada se ne može utjecati na UN Rezoluciju o Srebrenici, eto, može se barem na to hoće li Srbin srknuti tursku ili domaću kafu. Dakle, dok jedna strana pije “domaću“ kafu, sigurno neće imati osjećaja i elementarne savjesti o počinjenom Genocidu u Srebrenici, Prijedoru, Višegradu, Zvorniku... Naprosto, neće se suočiti s činjenicom da su prouzročili i izvršili genocid, a poricanje ukazuje i na njegov nastavak. I gdje je u tome čovječna zadovoljština? I gdje je tu „bosanska kahva“? Nema je, negira se, kao što se negira postojanje Bošnjaka i bosanskog jezika. Ako nema Bošnjaka, nema ni žrtava, nema ni genocida.

Nekome ostaju samo ajeti iz Kur’ana (koji impliciraju besmrtnost duše) i kosti i koščice najmilijih (koji uzrokuju neutješnu bol), a drugi svoja zločinačka djela i egzekutore proglašavaju junačkim poslom i imenima. Za Bošnjake su srebreničke žrtve besmrtne, a užasava to što počinioci zločina ne osjećaju samoprijezir i tjeskobu u suočavanju s istinom, da se takvo nešto nikad ne ponovi u nekom šejtanskom cikličkom krugu, jer niko se ne bi trebao suočiti s takvom sramnom smrću, da mu bude uskraćen brat, sestra, otac, majka, sin, kćer i unuci. Onespokojuje i činjenica da je većini Srba zločin poznat, a o njemu uporno šute ili ga negiraju, na taj način postajući sudionicima u njemu.

Bošnjak smrt ne prima u život i traži komunikaciju s drugima pa i s onima koji nisu spremni na djelatne odgovore za počinjene zločine. Međunarodna je osuda u tijeku, a njena verifikacija znači otvoreni put prema zajedničkoj egzistenciji, a ne samo predstavu i retoričke političke “kerefeke“ kojima se izbjegava odgovornost. Upravo suprotno od onoga što tvrdi službena srpska politika, kako u Srbiji tako i u Republici srpskoj, pritom gubeći razum i redajući diplomatske skandale. Tek se tada naši najbliži i najmiliji mogu smiriti – jer Bošnjak, spreman oprostiti, a odbijajući zaboraviti zločin, ne može živjeti u metafizičkoj lahkomislenosti sa susjedima koji negiraju njegova stradanja, ne vole ga, dapače, mrze ga.

No, to ne znači da će Bošnjaci dozvoliti da se uljuljkuju u ulogu žrtve. Kuća se ne gradi na kostima, a smrt ne smije biti ničiji politički kompas. No, 30 godina nakon Genocida u Srebrenici Bošnjake se optužuje da forsiraju status žrtve i uvode viktimološki diskurs u politiku. Što je najgore, ovakvo stajalište dijele i promoviraju neki intelektualci koji nose bošnjačka imena, ali i političari (primjerice iz Naše stranke) koji bi rado da se sve prepusti zaboravu, kao najboljem “zajedničkom sadržiocu” negiranja genocida. Za ovakvu vrstu samomrzilačkog stava nemamo objašnjenja, osim što možemo reći da se i ove godine ispraćaju ostaci šehida ubijenih u srebreničkom genocidu. Možemo reći da stotine drugih čekaju da budu ukopani, ali to za sada nije moguće jer ili njihovi ostaci nisu potpuni ili nemaju živog srodnika da bi se mogla izvršiti DNA analiza i identifikacija. Ovo nije politika žrtvoslovlja, ovo su kosti, ovo je realnost nakon izvršenog genocida.

To ne znači da se drugoj strani onemogućava da prođe izliječujući proces katarze. Bošnjaci rade nešto neviđeno, pružaju ruku pomirenja zločincu, umjesto da je obrnuto. Nije to samoponižavanje pred dželatom, to je osjećaj odgovornosti pred zajedničkom državom i napor da se spriječi još jedan ciklus bosanskih klanja i plakanja, u pravilu kudikamo gori od prethodnog. Nažalost, uzalud.

Kada govorimo o pravdi i Agresiji devedestih, ne strahujemo od Boga, strahujemo od licemjerja i perfidnosti i to od navodne dobrosusjedske koja je nikla na zajedničkom tlu. Na kraju, šta je uopće taj komšiluk? Eto, ako komšija dobije dobre vijesti – čestitaj mu, ako ga zapadne nekovrsna nevolja ili pogibelj – tješi ga, ako umre ili iskopa kosti sinova i očeva – izrazi saučešće i budi mu na dženazi ili sahrani. Ono što se ne bi smjelo raditi jeste dizati zidove do te visine da sam sebi sprječavaš provjetravanje. ●

> Nekome ostaju samo ajeti iz Kur’ana (koji impliciraju besmrtnost duše) i kosti i koščice najmilijih (koji uzrokuju neutješnu bol), a drugi svoja zločinačka djela i egzekutore proglašavaju junačkim poslom i imenima. Za Bošnjake su srebreničke žrtve besmrtne, a užasava to što počinioci zločina ne osjećaju samoprijezir i tjeskobu u suočavanju s istinom, da se takvo nešto nikad ne ponovi u nekom šejtanskom cikličkom krugu

Dr. sc. Muamer Džananović

NAD BOŠNJACIMA SE PROVODI DESETA FAZA GENOCIDA

U slučaju Bosne i Hercegovine, negiranje nije samo postfestumski pokušaj opravdanja ili prikrivanja; ono je aktivna, dugotrajna i sistemska politika, u kojoj učestvuju političke institucije, obrazovni sistemi, mediji, akademske zajednice i vjerski autoriteti. Umjesto da predstavlja epilog zločina, negiranje u bosanskom slučaju poprima funkciju produženog rata – rata narativima, istinom i pamćenjem

Autor je direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava UNSA

Genocid nije rezultat spontanog ispada mržnje, niti je proizvod „iracionalnog“ nasilja među zajednicama – on je duboko strukturiran društveno-politički proces. Genocid se planira, organizuje i sistematski sprovodi kroz hijerarhijsku strukturu moći – odozgo prema dolje, uz logističku, institucionalnu i ideološku podršku. U tom smislu, genocid je, kako upozorava Zygmunt Bauman, „dijete moderne birokratije“ – tehnički racionaliziran oblik masovnog ubijanja. Helen Fein, Karl Jaspers, Ton Zwan, Jacques Sémelin, Michael Mann i brojni drugi teoretičari shvataju genocid kao organizirani fenomen koji se temelji na političkom cilju – najčešće eliminaciji cijele jedne grupe, – i koji zahtijeva prethodnu dehumanizaciju, ideološku pripremu i institucionalnu mobilizaciju. Genocid, dakle, nije zločin pojedinca, već zločin sistema.

Negiranje genocida, kako je poznato u međunarodnoj teoriji, a posebno u radovima vjerojatno najcitiranijeg teoretičara genocida – Gregoryja Stantona, predstavlja završnu, ali nikako ne manje važnu fazu genocidnog procesa. U njegovom modelu „Deset faza genocida“, negiranje je opisano kao čin kojim počinioci i njihovi ideološki, politički i institucionalni nasljednici pokušavaju izbrisati tragove zločina, preinačiti narativ, diskreditovati žrtve i onemogućiti priznavanje istine, pravde i sjećanja. Ono uključuje strategije prikrivanja dokaza, reinterpretacije činjenica, relativizacije zločina i diskreditacije svjedoka, istraživača i institucija koje se bave dokumentovanjem zločina.

Međutim, iskustvo negiranja ratnih zločina i Genocida u Bosni i Hercegovini pokazuje da ta faza nadilazi dosta toga što je Stanton i drugi teoretičari - teorijski anticipirao – kako po dubini, tako i po obimu i stepenu institucionalne umreženosti. U slučaju Bosne i Hercegovine, negiranje nije samo postfestumski pokušaj opravdanja ili prikrivanja; ono je aktivna, dugotrajna i sistemska politika, u kojoj učestvuju političke institucije, obrazovni sistemi, mediji, akademske zajednice i vjerski autoriteti. Umjesto da predstavlja epilog zločina, negiranje u bosanskom slučaju poprima funkciju produženog rata – rata narativima, istinom i pamćenjem – s ciljem delegitimizacije države Bosne i Hercegovine, dehumanizacije preživjelih i pripreme terena za potencijalno novo nasilje.

Ovakva praksa negiranja postaje oblik sekundarne viktimizacije žrtava i prepreka svakom obliku izgradnje mira. Ona, kako upozoravaju i autori poput Deborah Lipstadt, David Livingstone Smith i Lawrence Douglas, stvara uslove za recidiv nasilja i normalizaciju ekstremizma. Kampanja negiranja ratnih zločina u Bosni i Hercegovini započela je još tokom rata, kroz medijske manipulacije i

političku propagandu, a posebno je intenzivirana nakon otkrivanja logora u Prijedoru 1992. godine, osporavanje civilnih žrtava u Sarajevu i plasiranje teza o “samogranatiranju”, što je postalo model za kasnije pokušaje revizije historijskih činjenica. Takva retorika dobila je i formalnu podršku kroz osnivanje kvazikomisija i produkciju revizionističkih izvještaja, poput onog o “stradanju Srba u Sarajevu” iz 2020. godine. Paralelno, u Srbiji i bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska razvijena je čitava mreža “alternativnih” ekspertiza i medijskih proizvoda, s ciljem negiranja i iskrivljavanja sudski potvrđenih istina, uključujući i slučaj zločina na Tuzlanskoj kapiji.

Pritom je negiranje Genocida u Srebrenici krenulo već u julu 1995. kroz prikrivanje tijela u masovne grobnice – što je bio uvod u dugoročnu strategiju negiranja, kako institucionalnog, tako i kulturnog i političkog.

Madeleine Albright, tadašnja ambasadorica SAD-a pri UN-u obavijestila je 10. augusta 1995. godine Vijeće sigurnosti da su organi Vlade SAD-a snimili povjerljive vazdušne fotografije na kojima se vidi prekopana zemlja i da prikupljeni dokazi ukazuju na postojanje masovnih grobnica povezanih s padom Srebrenice 11. jula. Već narednog dana, 11. augusta, svjetski mediji su iznosili detalje i pisali o zločinima velikih razmjera, strijeljanjima Bošnjaka te o preživjelom svjedoku s jednog od stratišta. Objelodanjivanje informacija o postojanju masovnih grobnica je, upravo, bio razlog prekopavanja masovnih grobnica i pokušaja da se prebacivanjem tijela u sekundarne masovne grobnice od međunarodne zajednice prikriju dokazi masovnih pogubljenja. Dana 21. marta 1996. godine Vlada SAD-a objavila je javno fotografije slikane iz vazduha na kojima se vidi veliki broj tijela koja su ležala na polju u blizini Vojne ekonomije Branjevo 17. jula 1995. godine. Naredni dan, 22. marta 1996, Albright je posjetila grobnicu na Ekonomiji. Ratko Mladić je izjavio da je bio spremljen „veliki šou za Albrightovu, ona je očekivala da će kod Pilice naći 1200 muslimanskih leševa, a oni su našli nekih 5 leševa“. Dan nakon toga Radovan Karadžić je izdao naređenje da se formira civilno-vojna komisija za ekshumaciju tijela sa područja Pilice. Mladić i Karadžić su u potpunosti vladali informacijama da su gotovo sva tijela iz primarne masovne grobnice već bila premještena u sekundarne grobnice. U *Naređenju* kojeg je Karadžić uputio GŠ VRS i MUP Rs-a, nalaže da se od IFOR-a (UN) traži da ovoj istrazi prisustvuje i njihova ekipa „kako bi se osujetile namere ambasadorice Medlin Olbrajt i medijskih ‘eksperata’ da donose i lansiraju proizvoljne i tendenciozne zaključke o ovom slučaju“. Ova masovna grobnica prekopana u septembru 1995. godine i tijela su premještena u sekundarne masovne grobnice uz **Čančarski** put, odnosno Kamenicu, što je bilo dobro poznato vojnim i civilnim vlastima Rs, kao i političko-vojnim vlastima lokalnog nivoa u Zvorniku. Zbog trinaest pronađenih sekundarnih grobnica taj prostor Kamenice nazvan je „dolinom grobnica“.

Jedan od temeljnih obrazaca negiranja genocida u Srebrenici, prisutan u radovima brojnih autora i zastupnika negacionističkih narativa, ogleda se u tvrdnji da je Srebrenica svjesno „predata“ tzv. Vojsci Republike srpske kako bi se izazvalo masovno ubijanje Bošnjaka i tako potakla vojna intervencija “Zapada”. Međutim, Izvještaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija iz 1999. godine kategorički odbacuje ove tvrdnje, ističući da „nijedan pregledani dokaz ne ukazuje da je bilo koja strana – ni bosanska ni međunarodna – planirala ili mirno prihvatila pad Srebrenice, osim onih koji su ga napali“. Ova formulacija jasno diskredituje ideju o „namjernom žrtvovanju“ i potvrđuje da se radi o zlonamjernom obliku revizionizma.

Negiranje genocida ne zaustavlja se samo na konstrukcijama o „zavjeri“, već uključuje i relativizaciju obima i karaktera zločina. Ključni mehanizam ovdje jeste uvećavanje broja ubijenih srpskih civila u okolini Srebrenice, čime se genocid pokušava prikazati kao „retributivni zločin“.

Negacionisti su također razvijali narativ o Draženu Erdemoviću, pripadniku VRS-a koji je priznao učešće u masovnim pogubljenjima, predstavljajući ga kao izolovanog, nepouzdanog svjedoka. Ipak, sudski postupci i brojne presude ICTY-a opovrgavaju ove pokušaje, potvrđujući da su zločini izvršeni organizovano i planski, uz učešće velikog broja vojnih i policijskih struktura.

Kada su napori međunarodne zajednice, a posebno Haškog tribunala, rezultirali konkretnim dokazima, uključujući masovne grobnice i DNK identifikaciju hiljada žrtava, strategije negiranja postaju sofisticiranije. Fokus se preusmjerava na osporavanje metoda identifikacije – prvenstveno DNK analize – uz tvrdnje da ona „ne može utvrditi način smrti“ ili razlikovati „borce od ubijenih civila“. Međutim, ovakva „tehnička“ osporavanja služe kao alat daljeg prikrivanja istine, a ne kao ozbiljna naučna kritika.

Uprkos dokumentovanim činjenicama, negiranje genocida ostaje institucionalno prisutno, posebno u strukturama vlasti entiteta Republika srpska i u političkom diskursu Srbije. Ključni primjeri su izvještaji vlasti Rs-a o Srebrenici koji, iako formalno priznaju zločine pod pritiskom međunarodne zajednice, često sadrže pokušaje reinterpretacije, umanjivanja odgovornosti ili čak potpunog negiranja. Posebno je poznat tzv. Trifunovićev izvještaj iz 2002. godine, koji se našao pred ICTY-em i ocijenjen je kao „jedan od najgorih primjera revizionizma“.

Iako je 2004. godine – također pod pritiskom međunarodne zajednice – Rs formirala specijalnu komisiju koja je priznala masovna ubistva i identifikovala hiljade učesnika, ta priznanja su ostala ograničena i nisu dovela do ozbiljnog procesuiranja ili institucionalnog suočavanja sa prošlošću. Istovremeno, reakcije vlasti i dio javnosti pokazali su jasan otpor, razvijajući narativ o „kolektivnom kažnjavanju srpskog naroda“ i izigravanju uloge žrtve, čime se dodatno zamagljuje istina i podstiče etnonacionalna homogenizacija.

Usvajanje Rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 23. maja 2024. godine, kojom je 11. juli proglašen Međunarodnim danom sjećanja na Genocid u Srebrenici, naišlo je na oštro protivljenje političkog i institucionalnog sistema iz Beograda. Međutim, iz svega navedenog ova reakcija nije iznenađenje – ona predstavlja nastavak dosljedne politike negiranja genocida i revizionističkog narativa koji se proteže još od 1995. godine, odnosno od samog počinjenja Genocida nad Bošnjacima.

Pokušaj odbacivanja Rezolucije od strane vlasti u Srbiji i entitetu Republika srpska – uz mobilizaciju političkog, medijskog, vjerskog i dijela akademskog aparata – nije ništa drugo do institucionalna reafirmacija stare matrice negiranja, relativizacije i prebacivanja odgovornosti. Iako je Rezoluciju podržalo 84 države svijeta, uključujući gotovo sve evropske zemlje, Sjedinjene Američke Države i Kanadu, “zvanični Beograd” je poveo intenzivnu diplomatsku kampanju da ona ne bude usvojena, uključujući i navode o političkom i finansijskom lobiranju.

Nakon izglasavanja Rezolucije, uslijedile su poznate retorike iz vrhova Srbije i Rs-a – od tvrdnji da je njome „srpski narod proglašen genocidnim“, što apsolutno nema nikakvog racionalnog uporišta, do prijetnji “političkim razdruživanjem”. U toj atmosferi, predsjednik Rs-a Milorad Dodik je najavio prijedlog o „sporazumnom razdruživanju“ entiteta od države Bosne i Hercegovine, dok je premijer entiteta Radovan Višković govorio o nemogućnosti suživota. Ovakve izjave nisu izolovani politički incidenti, već strateški smišljeni narativi kojima se podriva suverenitet BiH, potiče međuetnička netrpeljivost i održava logika podjele.

Reakcija Aleksandra Vučića, predsjednika Republike Srbije, – uporna negacija genocida i odbrana Dodikovih stavova – pokazuje da srbijanski režim ne pravi nikakav otklon od naslijeđa iz 1990-ih. Štaviše, odluke poput usvajanja Deklaracije „Svesrpskog sabora“ 8. juna 2024. godine, u kojoj najviši predstavnici Srbije i entiteta RS-a izričito odbacuju Rezoluciju UN-a, te svjedoče o pokušaju izgradnje tzv. „srpskog sveta“ kroz političku, kulturnu, institucionalnu i infrastrukturnu homogenizaciju srpskog nacionalnog korpusa – bez obzira na državne granice.

U tom smislu, reakcija sistema iz Beograda na Rezoluciju UN-a nije nova politika – to je kontinuitet negiranja zločina, nastavak opasnog političkog projekta koji nikada nije u potpunosti delegitimiziran niti suštinski odbačen. Umjesto da suočavanje s istinom bude temelj katarze, izgradnje mira i napretka, režimi u Beogradu i Banjoj Luci odlučuju se za reafirmaciju mitova, održavanje kolektivne viktimizacije i osporavanje sudskih i historijskih činjenica.

Donošenje Odluke visokog predstavnika u BiH Valentina Inzka sredinom 2021. godine, kojom je dopunjen Krivični zakon Bosne i Hercegovine zabranom negiranja genocida i veličanja presuđenih ratnih zločinaca, predstavljalo je dugo očekivani institucionalni odgovor na sistemsku praksu historijskog revizionizma. Međutim, kako pokazuje dosadašnja primjena ovog zakona, njegova simbolička i pravna snaga nije rezultirala suštinskom promjenom političke i društvene klime u Bosni i Hercegovini, a posebno ne u manjem bh. entitetu – Republici srpskoj.

Uprkos zakonskoj zabrani, glorifikacija ratnih zločinaca i negiranje genocida i dalje su dio svakodnevice. Ta praksa nije tek rezultat individualnih ispada – ona je duboko institucionalizirana i postala je zvanična politika vladajućih i dominantne većine opozicionih struktura u Republici srpskoj i Republici Srbiji. Njihovo djelovanje jasno pokazuje da nema političke volje za stvarnu izgradnju mira, već da se kontinuirano nastavlja sa strategijom društvene razgradnje, normalizacijom zločina i marginalizacijom povratničkih zajednica, posebno malog broja Bošnjaka i Hrvata u Rs-u.

Takvo političko pozicioniranje nije novo niti izolovano – ono predstavlja direktni nastavak „strateških ciljeva“ iz 1992. godine, koje su vojne i političke strukture samoproglašene Srpske Republike BiH, odnosno Republike srpske, tada usvojile s ciljem stvaranja teritorijalne homogenosti srpskog stanovništva i potpunog razdvajanja od druga dva naroda – Bošnjaka i Hrvata. To je ujedno bio i prvi strateški cilj, koji je Radovan Karadžić pročitao u toj samoproglašenoj skupštini 12. maja 1992. godine. U današnjem kontekstu, ovo se ogleda kroz različite oblike djelovanja, među kojima su kontinuirano negiranje genocida, nepoštivanje odluka Ustavnog suda BiH, neustavno djelovanje institucija entiteta Rs, te veličanje neustavnog 9. januara – dana osnivanja paradržavne tvorevine koja je počinila najteže zločine na tlu Evrope nakon Drugog svjetskog rata.

Na kraju želim da ponovim da negiranje Genocida u Srebrenici nije izolovan slučaj, niti je riječ o pojedinačnim, marginalnim glasovima. Radi se o razrađenom, višeslojnom i institucionalno podržanom sistemu, koji koristi razne strategije: od otvorenog negiranja, preko teorija zavjere, do sofisticiranih pokušaja relativizacije putem selektivnog tumačenja dokaza. Zbog toga je teško govoriti o izoliranim primjerima – sistem je toliko razgranat da je riječ o kontinuiranom i koordiniranom naporu s jasnim političkim ciljevima.

U tom kontekstu, borba protiv negiranja genocida postaje mnogo više od pravnog izazova – ona postaje borba za očuvanje istine, za dostojanstvo žrtava i za budućnost Bosne i Hercegovine kao demokratske i multietničke države.

Izlaganje na okruglom stolu u Hrvatskom saboru povodom 30. godina od Genocida u Srebrenici na temu, Hrvatski sabor, Zagreb, 23. maj 2025. ●

Jakub Salkić

MOJA SVETA ZEMLJA, NATOPLJENA I KRVLJU I MASTILOM

U neko doba noći došli smo u Potočare. Kod baze UN-a. Smjestili se u jednu od fabričkih hala, da tu prespavamo. Posebno upečatljiv trenutak je onaj kad iz gomile naroda gledam kako niz njive, ispod šume, silaze srpski vojnici. Vode pse. Tog trenutka osjećam da nema više nade. Nema spasa. Zarobljeni smo, u njihovim smo rukama. Ako ste nekada doživjeli osjećaj straha od kojeg drhti vilica i cvokoću zubi kao na najvećoj hladnoći, onda možete da razumijete kakav je to strah. Oni dolaze. Približavaju se.

Autor je publicist i novinar,
član redakcije časopisa „Bosna“

Na našoj porodičnoj fotografiji nema osmijeha, samo strah i zabrinutost. Jer ovo i nije obična porodična fotografija. Ali moja porodica je na njoj. Fotografija koja je podsjetnik na našu prošlost. Mene se ne može jasno vidjeti na fotografiji, ali ja sam tu, u pozadini, u grupi žena i djece. Fotografiju je snimio fotorepoter Reutersa 11. jula 1995. Ovo je trenutak kada odlazimo iz Potočara, iz Srebrenice. Slijedeća scena bila bi utovar u kamion sa ceradom, na više od 30 stepeni.

Otkud ja ovdje? Rođen sam i odrastao u selu Pobuđe, u općini Bratunac, općini koja je susjedna Srebrenici. Početkom 1992. godine Srbi su, pod plaštem JNA, u bošnjačkim selima tražili da se preda oružje, obećavajući zaštitu. Oni koji su predali oružje, brzo su dočekali da im na vrata pokucaju lokalni Srbi zajedno sa paravojnim formacijama iz Srbije, spale im kuće, zarobe ih, zatoče u logore, mnoge ubiju, zakolju, muče i strijeljaju.

Jedno od rijetkih mjesta koje nije dalo oružje bila je mjesna zajednica Konjević Polje, zajedno sa selima i zaseocima koji mu gravitiraju. Ostalo je u okruženju. Branilo se, odbijalo napade. Bez nekog značajnijeg naoružanja, bez municije, hrane, soli… Deset mjeseci. Onda smo pali. Jedini spas koji smo u tom trenutku vidjeli bila je Srebrenica. I sama opterećena sličnim problemima - nedostatkom oružja, municije, hrane, lijekova… U okruženju. Jedino što niko nije želio da dobije u tom trenutku jeste još izbjeglica, koje, da se razumijemo, niko ne voli. Ali opet, nekako se svi negdje smjeste.

Bio je mart mjesec 1993. Snježan i hladan. Kuću smo napustili s nešto malo odjeće i još manje hrane, onoliko koliko smo mogli ponijeti. Nas četvero djece, mama i bika (to je naš izraz za nanu). Babo je bio na liniji i on je išao s vojskom. Hladna noć, vjetar reže k'o nož. Ledi se dah. Nebo vedro, mjesečina k'o dan. Kolone žena i djece pješače desetke

U to vrijeme humanitarna pomoć padala je s neba. Redovna aktivnost bila je odlazak na mjesta gdje su iz aviona bacali palete humanitarne pomoći i čekanje da se šta uhvati. Obično su palete padale po šumama i teško pristupačnim mjestima, i to noću. Znalo se noćima odlaziti i vraćati praznih ruku, bez ijednog lanč-paketa, dolaziti razočaranoj porodici koja se nadala barem nečemu. Već sredinom 1995. počel a se osjećati napetost u zraku, granatiranje je postajalo sve češće, sa linija su su čuli rafali, vodile se borbe... Strah se počeo uvlačiti u ljude.

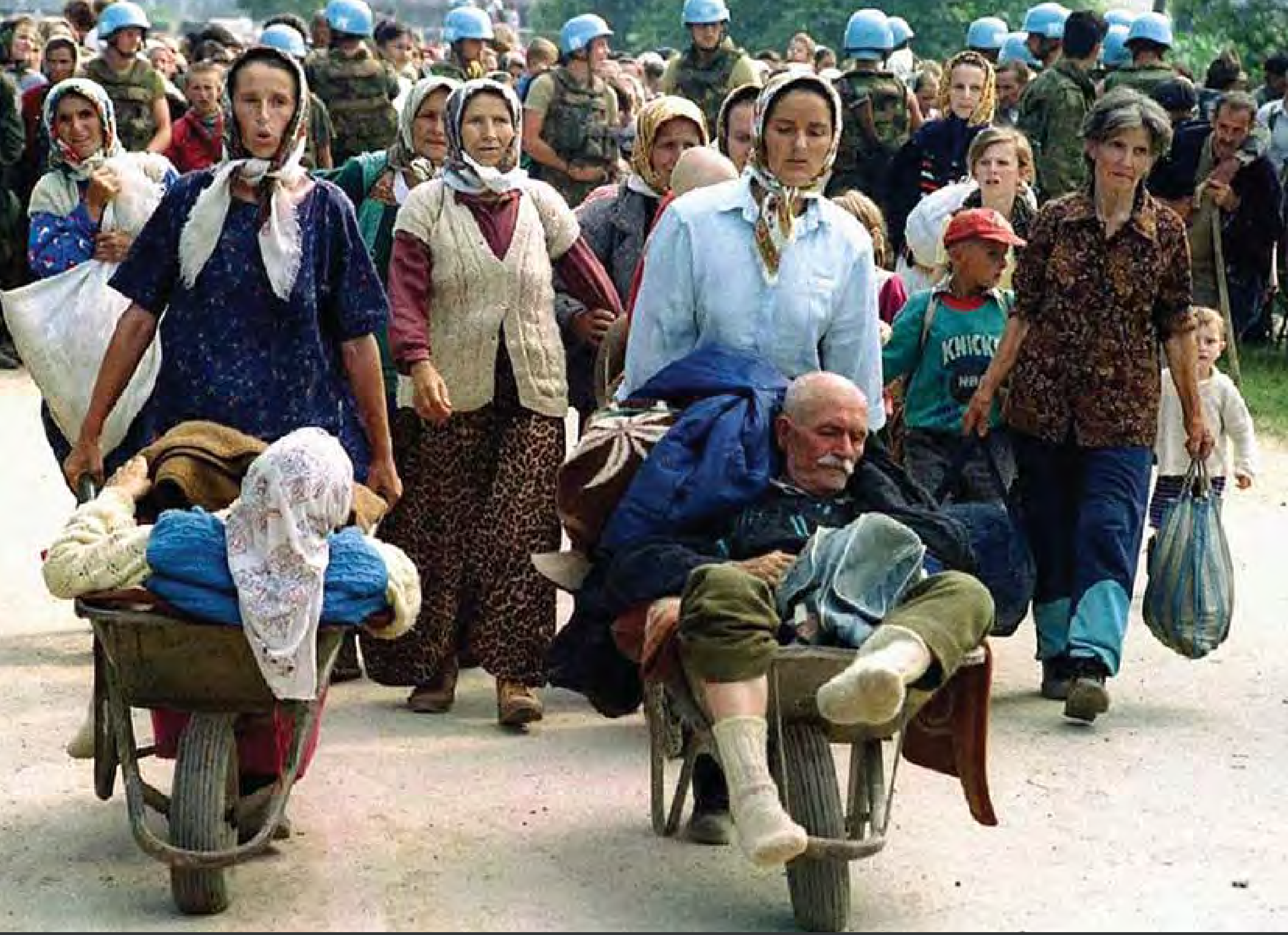

Porodična slika Jakuba Salkića, Reuters, Srebrenica, juli 1995

kilometara, svi utučeni, snuždeni, svima se svijet srušio, sve lađe potonule. Došli smo u selo Šušnjari, Općina Srebrenica, u neko doba noći, izbjeglice su bile svuda po selu, na putevima, njivama, štalama, u kućama… tu su se zaustavili da se odmore, pa će negdje dalje, negdje gdje imaju nekoga svoga ili jednostavno gdje ih put nanese. Neko nas je primio u kuću da prespavamo, pa smo ujutro nastavili dalje u selo Slatina. Neki čovjek nam je dao podrum u koji smo se smjestili, sa dvije prostorije za nas sedmero, i hiljade smeđih malih buba stjenica koje noću izlaze iz pukotina zidova i grizu. Tako strašno grizu da ostaju plikovi po cijelom tijelu. I svrbi neizdrživo. Ali barem smo imali krov nad glavom. Neko vrijeme smo tu izdržali. Sve je bilo puno izbjeglica, nije se imalo izbora. No, nakon nekog vremena jedan čovjek iz sela pozvao nas je da se preselimo kod njega, on je imao tri prostorije, dvije je koristila njegova šestočlana porodica, jednu je dao nama, a nas je bilo sedmero. To je nezaboravna gesta, dobrota koja se pamti za cijeli život. Danas, kada razmišljam o tome, pitam se ko bi bio toliko velikodušan da učini takvo nešto.

Srebrenica je tada već proglašena zaštićenom zonom, na način da je Bošnjacima oduzeto oružje, došao je UNPROFOR koji nas je trebao štiti. Ali još je bilo povremenog granatiranja sa srpskih položaja. U školu nismo išli, stalno su je granatirali pa niko nije htio da rizikuje. U tim danima Srebrenica je bila kao košnica, nije bilo nijednog milimetra prostora koji nije pretvoren u stambeni prostor ili neku korisnu površinu. Ogroman je broj izbjeglica slio se u Srebrenicu i okolna sela sa svih strana. Dolaskom UNPROFOR-a i proglašenjem zaštićene zone počela je pristizati i humanitarna pomoć, nedovoljno, ali koliko toliko. Prestalo se pucati, ili barem umanjilo. Ljudi su počeli opet da žive, da se druže, okupljaju… Načas se zaboravilo na rat i sve strahote. Ali podsjetnik da zlo ne spava bilo je granatiranje igrališta u Srebrenici u vrijeme održavanja fudbalskog turnira. Deseci ljudi su ubijeni, izmasakrirani granatama sa srpskih položaja iznad Srebrenice.

Na ljeto 1993. ponovo smo krenuli u školu. Tačnije u baštu. Kako je škola bila razrušena granatiranjem, dok nije popravljena da se može koristiti, nastavu smo održavali u šljiviku, gdje smo bili zaštićeni od granata sa srpskih položaja. Kako nismo imali nikakav školski pribor, niti se to moglo negdje kupiti, učitelj nam je podijelio stare sveske od ranijih generacija, i jednu gumicu da izbrišemo ono što su oni pisali da bismo mi mogli nastaviti koristiti te sveske. Tu sam počeo i završio 2. razred, tokom ljeta u bašči, a najesen sam u treći krenuo u seosku školu. Babo mi je od PVC folije, koju je UNPROFOR dijelio za krpljenje prozora, krovova i slično, napravio torbu za školu, rubove zašio iglom i koncem i ojačao selotejpom. Izdržala je dvije godine. Čak smo dobili i osnovni školski pribor iz humanitarne pomoći.

Period od polovine 1993. do polovine 1995. godine, ako izuzmemo nedostatak hrane, posebno soli, a nema ništa neukusnije od neslane hrane, bio je u nekom čudnom smislu “normalan”. Moglo bi se reći čak neko uobičajeno djetinjstvo. To vrijeme zatišja babo je iskoristio da pokrene školu kur’anskog pisma, pa smo jednu smjenu išli u redovnu školu, druga smjena je bila nešto kao večernja škola arapskog pisma. Negdje je našao sufaru i cijelu je prepisao u svesku da bismo mogli da iz nje učimo. Ubrzo je

Pojavljuje se presuđeni ratni zločinac, general Ratko Mladić. Djeci baca slatkiše i dijeli hljeb. A u kući pored ceste, masakr. Odvode čovjeka iz mase. Pucanj. Odvode još jednog, dvojicu... Pucnjevi... Ispred kuće sjede srpski vojnici piju i slušaju muziku. Neki od njih bili su u uniformama UNPROFOR-a, koje su skinuli s holandskih vojnika, a njih ostavili u gaćama i potkošuljama. To je definicija jada. Vojnik UNPROFOR-a u gaćama. Mama paničnim glasom svako malo ponavlja: "Uči, Jakube, uči!" – "Šta da učim", pitam je, a ona kaže: "Uči sve što znaš, samo nas Bog može spasiti."

to postala najpopularnija aktivnost u selu. I danas čuvam njegovu rukom pisanu sufaru.

U to vrijeme humanitarna pomoć padala je s neba. Redovna aktivnost bila je odlazak na mjesta gdje su iz aviona bacali palete humanitarne pomoći i čekanje da se šta uhvati. Obično su palete padale po šumama i teško pristupačnim mjestima, i to noću. Znalo se noćima odlaziti i vraćati praznih ruku, bez ijednog lanč-paketa, dolaziti razočaranoj porodici koja se nadala barem nečemu. Već sredinom 1995. počela se osjećati napetost u zraku, granatiranje je postajalo sve češće, sa linija su su čuli rafali, vodile se borbe… Strah se počeo uvlačiti u ljude.

Ne znam kako je došlo do toga, ali jedan dan su svi iz sela krenuli da bježe. Gdje? Niko nije znao. Krenuli smo gdje svi idu. Opet na cesti. U nepreglednoj rijeci žena, djece, starca. Teško je opisati taj prizor paničnog bježanja, iako niko ne zna kuda bi trebao bježati nego gleda gdje idu svi pa i ti tim putem. I opet rastanak od oca.

U neko doba noći došli smo u Potočare. Kod baze UN-a. Smjestili se u jednu od fabričkih hala, da tu prespavamo. Posebno upečatljiv trenutak je onaj kad iz gomile naroda gledam kako niz njive, ispod šume, silaze srpski vojnici. Vode pse. Tog trenutka osjećam da nema više nade. Nema spasa. Zarobljeni smo, u njihovim smo rukama. Ako ste nekada doživjeli osjećaj straha od kojeg drhti vilica i cvokoću zubi kao na najvećoj hladnoći, onda možete da razumijete kakav je to strah. Oni dolaze. Približavaju se. I skoro da se ništa ne dešava. Ubrzo vidim vojnike UN-a u skinute u donji veš, a Srbe sa plavim šljemovima i psima kako postavljaju lanac, zatvaraju nas u tor. I čekamo šta će se desiti.

Kroz masu prostruji vijest da dolaze autobusi da nas voze. Negdje. Niko ne zna gdje.

Starija žena u prašnjavoj odjeći tumara kroz masu plačući, vrišteći, udarajući se po butinama, čupajući kosu, vičući: "Sve će nas pobiti, nemojte ulaziti u autobuse, vode nas u Bratunac na igralište da nas strijeljaju."

Pojavljuje se presuđeni ratni zločinac, general Ratko Mladić. Djeci baca slatkiše i dijeli hljeb. A u kući pored ceste, masakr. Odvode čovjeka iz mase. Pucanj. Odvode još jednog, dvojicu… Pucnjevi… Ispred kuće sjede srpski vojnici piju i slušaju muziku. Neki od njih bili su u uniformama UNPROFOR-a, koje su skinuli s holandskih vojnika, a njih ostavili u gaćama i potkošuljama. To je definicija jada. Vojnik UNPROFOR-a u gaćama. Mama paničnim glasom svako malo ponavlja: "Uči, Jakube, uči!" – "Šta da učim", pitam je, a ona kaže: "Uči sve što znaš, samo nas Bog može spasiti."

Rano je jutro, dan nakon što su srpski vojnici ušli u Potočare. Fabrika je bila puna. Sva djeca piškila su ondje gdje su se zatekla. U fabrici. Ja nisam mogao. Ne mogu kad neko gleda. Odvela me amidžična iza fabrike, u neko kukuruzište, da tu piškim. Ne sjećam se jesam li obavio posao, ali se sjećam da je pored kukuruzišta bio kanal u kojem su bila tijela mrtvih, nekima su bili prerezani vratovi. Pobjegli smo nazad. Molio sam mamu da idemo odande što prije. Nakon tih molbi, došli smo do lanca koji je bio granica do koje smo se mogli kretati. Pošto smo imali dvije stare, nepokretne osobe, pustili su nas iza lanca, da u hladu čekamo sljedeći konvoj. Došli su autobusi i kamioni.

Vreli je julski dan, prikolica kamiona u koju ni igla više ne bi stala. Povrh svega, na prikolici cerada. Od te se vrućine ne znoji, nego topi. Ne može se disati. Usta se suše, a vode nema.

Prilikom nekog zaustavljanja, srpski vojnik je, na vapaje žena i djeca, ubacio u kamion kanister vode. U kanisteru je, prije nego što je natočio vodu, bio benzin. Ali i takva voda ostavlja u životu koliko je god bilo mučno piti.

Iskrcali su nas na pola puta između Vlasenice i Kladnja. Pješačenje do Kladnja, slobodne teritorije, trajalo je možda i cijelu noć. Rekli su nam da je sve oko ceste minirano i da ni slučajno ne silazimo sa ceste. Jedino čega se sjećam iz te noći jeste da mi se neizdrživo spavalo. Hodajući bih skoro zaspao, i krenuo u stranu, onda bi me mama upozoravala da se vratim na sredinu ceste. Kad više upozorenja nisu djelovala, a ja ponovo hodajući zaspao, budila bi me šamarom. Nekako smo dopetljali do Kladnja, prespavali na nekoj livadi, pa su nas odvezli u Živinice, opet na livadu, i na kraju na aerodrom Dubrave. Naš novi dom bio je šator. Svaki razgovor odrasli su počinjali pitanjem: "Je l' preš'o?" Pitanje se odnosilo na gotovo sve muškarce iz porodice. Uvijek se isto završavalo – plačem, od tuge ili sreće. Neko je rekao da je babo "preš'o". Nisam vjerovao dok se nije pojavio u kampu. Još pamtim njegov miris, miris pohabane vojne uniforme, tu neopisivu sreću. Kada bismo mi, djeca, u kampu pitali jedni druge "je l' preš'o", najčešće mi je bilo neugodno reći da jeste, jer sam mislio da će druga djeca, čiji očevi nisu došli, biti tužna zbog toga.

S vremenom smo naučili živjeti s tugom, bolom, s onim što sami osjećamo i s onim što nas okružuje. Naučili smo krenuti dalje, bez žudnje za osvetom, ali s prkosom. Prkos je kada petkom, posebno ljeti, odem na džumu u Bratunac. A na džumu se u Bratunac ide u devet sati ujutro. Prvo se u gradu doručkuje, pa se kahva popije. Zatim džuma, a onda opet kahva. I razlaz. Bratunac je tada preplavljen ljudima koji su iz Srebrenice 1995. godine pobjegli preko šuma, ili su kao djeca došli konvojima. Neki su preživjeli logore, neki strijeljanja… Zanima me kako se osjeća Srbin koji je ubijao u Potočarima, Bratuncu, Kravici… dok sve te ljude gleda s prozora ili, recimo, prodaje trulje na pijaci i život mu zavisi od onoga što zaradi od onih koje nije uspio ubiti, a htio je. Nije osveta oduzimanje života krvniku. Život je osveta.

Prošli vikend bio sam u mome Pobuđu, sa osmogodišnjim sinom. On sada ima isto godina koliko i ja kada je počeo rat. On voli naše selo, voli naše šume, naše livade, sve voli. Pričam mu ovo što pričam vama. Pričam mu o zakopanom blagu, koje ćemo zajedno iskopati. Nije to ni zlato ni novac nego knjige koje je moj babo rahmetli zakopao 1993. prije nego što je posljednji napustio naše selo. Nije mogao dozvoliti da izgore naše svete knjige, naše epske pjesme, balade… To je moja sveta zemlja. Natopljena i krvlju i mastilom. ●

Prof. dr. Enis Omerović

ZLOČIN GENOCIDA NIJE ZLOČIN PROŠLOSTI – ON JE PRIJETNJA BUDUĆNOSTI

Trideset godina nakon Srebrenice, međunarodna zajednica ne smije ostati nijema. I ne smije zaboraviti. Jer svaki zaborav je poziv na ponavljanje. Ključnim smatram da rad na sprječavanju genocida i kažnjavanju svih ratnih zločinaca nije samo pravni imperativ – to je temeljna dužnost savremenog čovječanstva. Svaka nekažnjenost šalje poruku da je zločin prihvatljiv, a svako odgađanje pravde produbljuje rane i udaljava nas od pomirenja.

Autor je dekan Pravnog fakulteta
Univerziteta u Zenici

Kao pravnik i profesor međunarodnog prava, izlaganje temeljim na višegodišnjem istraživanju koje je sabrano u knjizi „Genocid nad Bošnjacima – Međunarodnopravna analiza“. U tom istraživanju Genocid u Srebrenici se razmatra ne samo kao „paradigma zla“, već i ogledni primjer nedostatka međunarodne volje, ali i pravnog potencijala da se genocid, kao najteži međunarodni zločin, prevenira, procesuira i u potpunosti razumije.

Prvo, dopustite mi da vas podsjetim: Srebrenica je jedini zločin u Evropi nakon Drugog svjetskog rata koji je međunarodna zajednica, kroz presude Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodnog suda u Hagu (ICJ), označila kao – genocid. Taj zločin nije počinila neka apstraktna struktura, već organizirani državni aparat, sa jasnom hijerarhijom, resursima i genocidnom namjerom – *dolus specialis* – da uništi dio bošnjačkog naroda kao takvog.

Drugo, slučaj Bosne i Hercegovine protiv Srbije pred ICJ bio je povijesni trenutak u međunarodnoj pravnoj misli. Po prvi put jedna država je pokrenula parnicu za genocid protiv druge države. Iako je presuda iz 2007. utvrdila da Srbija nije direktno odgovorna za izvršenje genocida, nego za njegovo nesprječavanje i nekažnjavanje – ona je ipak potvrdila: da je u julu 1995. u Srebrenici počinjen genocid. I to u pravnom, a ne samo političkom ili moralnom smislu.

Treće, suočavamo se danas s pojavom koju nazivamo “desetom fazom genocida” – poricanjem. Poricanje genocida nije samo oblik historijskog revizionizma, već je i oblik ponovnog nasilja. Poricanjem se ne vrijeđa samo dostojanstvo žrtava i preživjelih, već se potkopava i pravni poredak koji je temeljen na vladavini prava, ljudskom dostojanstvu i univerzalnim vrijednostima.

Zločin genocida nije zločin prošlosti – on je prijetnja budućnosti. Pitanje koje nas danas okuplja nije samo šta se dogodilo u Srebrenici – već kako smo dozvolili da se to dogodi, i šta činimo da se to nikada više ne ponovi.

Ima li smisla pravo, ako zločin genocida i danas ostaje nekažnjen u dijelovima svijeta? Ako države i međunarodne organizacije izbjegavaju svoju odgovornost pozivanjem

na proceduralni imunitet ili političku nepodobnost? Ima li univerzalnosti Konvencije o genocidu ako nismo spremni priznati da je Srebrenica samo jedan od oblika manifestacije iste politike isključivanja i istrebljenja?

Zato je odgovornost dvostruka: pravna i moralna. Pravno, moramo jačati norme i mehanizme odgovornosti – ne samo individualne, već i državne. Moralno, moramo osigurati da istina o Srebrenici bude upisana u kolektivnu svijest regiona, Evrope i čovječanstva.

Srebrenica nas uči da međunarodno pravo mora biti više od teksta – mora biti djelovanje. Da deklaracije moraju postati mehanizmi. Da pamćenje mora postati prevencija. Ili, kako je Raphael Lemkin upozoravao, genocid ne počinje ubijanjem – on počinje negiranjem postojanja drugih kao jednakih.

Zato neka naše sjećanje ne bude nijemo. Neka govori jezikom prava. I neka se ne završava na sjećanju – nego nastavi u obavezi, učenju i čuvanju onoga što genocid pokušava uništiti: ljudskost.

U ovom visokom domu, kao profesoru međunarodnog prava i kao građaninu BiH, važno mi je prenijeti tri poruke:

Sjećanje nije slabost, već snaga društava koja žele graditi mir.

Istina nije prijetnja suživotu, već njegova jedina osnova.

Pravda nije kazna – ona je uvjet slobode.

Trideset godina nakon Srebrenice, međunarodna zajednica ne smije ostati nijema. I ne smije zaboraviti. Jer svaki zaborav je poziv na ponavljanje. Ključnim smatram da rad na sprječavanju genocida i kažnjavanju svih ratnih zločinaca nije samo pravni imperativ – to je temeljna dužnost savremenog čovječanstva. Svaka nekažnjenost šalje poruku da je zločin prihvatljiv, a svako odgađanje pravde produbljuje rane i udaljava nas od pomirenja. Ne smijemo pristati na tišinu. Ne smijemo prihvatiti zaborav. Srebrenica je vječni podsjetnik da se zlo ne rađa iznenada – ono se priprema u atmosferi mržnje, nekažnjivosti i poricanja.

Spriječiti genocid znači prepoznati rane znakove, braniti istinu i djelovati na vrijeme. Procesuirati zločince znači osigurati da se nijedna žrtva ne zaboravi, nijedna porodica ne ostavi bez priznanja, a nijedan narod ne osjeća da pravda nije dostupna.

U tom duhu, neka ovaj skup ne bude samo čin sjećanja – neka bude i poziv na odgovornost, zajednički zavjet da nećemo dozvoliti da se zločin ponovi.

Bez pravde nema mira. Bez istine nema budućnosti. A bez odgovornosti – nema čovječnosti.

U kontekstu sjećanja na Srebrenicu, posebno je važno osvrnuti se na pitanje koje ima duboke implikacije za pravdu, pomirenje i kulturu sjećanja u Bosni i Hercegovini, a to je inkriminacija poricanja genocida.

U julu 2021. godine, visoki predstavnik međunarodne zajednice donio je dopune Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, kojima se poricanje, grubo umanjivanje, opravdavanje i odobravanje genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti sankcioniše kao krivično djelo. Ovaj akt nije bio samo pravna nužnost, već i moralni čin civilizacijskog otpora – otpora kulturi poricanja i revizionizma.

Zašto je to važno?

Prvo, poricanje genocida nije samo neistina – ono je i ponovno nasilje nad žrtvama, nad preživjelima, i nad pravnim poretkom koji je utvrdio činjenice. Genocid u Srebrenici je utvrđen ne samo u historiji, već i u presudama najviših međunarodnih sudova – ICTY-a i Međunarodnog suda u Hagu. Poricanje tih presuda jeste poricanje pravde.

Drugo, inkriminacija poricanja jeste odgovor na realnost u kojoj se negiranje zločina sve češće institucionalizira – dolazi iz usta političkih lidera, iz obrazovnih programa, čak i iz javnih komemoracija osuđenim ratnim zločincima. U takvom ambijentu, država mora jasno reći: istine utvrđene pravomoćnim presudama nisu predmet pregovora.

Treće, ovom mjerom Bosna i Hercegovina se priključila brojnim demokratskim društvima Evrope koja imaju slične zakone kada je riječ o negiranju Holokausta ili drugih međunarodno priznatih zločina. Inkriminacija ne ukida slobodu govora – ona štiti granice između slobode i zloupotrebe.

Četvrto, ovo je i poruka budućnosti – poruka mladima u BiH da su istina, odgovornost i pravda temelj demokratske zajednice. Da mir nije samo odsustvo rata, nego i prisustvo poštovanja, priznanja i pravde.

Izlaganje na okruglom stolu u Hrvatskom saboru povodom 30. godina od Genocida u Srebrenici na temu, Hrvatski sabor, Zagreb, 23. maj 2025. ●

Dr. Mesud Šadinlija

VOJNO-POLITIČKI I DIPLOMATSKI KONTEKST NAPADA SRPSKIH SNAGA NA ZAŠTIĆENU ZONU UN-A SREBRENICU

Znaci upozorenja na dolazeću katastrofu “sigurnih zona” UN-a u istočnoj Bosni bili su i vidljivi i registrirani, samo su reakcije izostale ili su bile neadekvatne. Izostanak bilo kakve aktivnosti na zaustavljanju napada na “sigurnu zonu” u početnoj fazi, u kojoj ga je još uvijek bilo moguće zaustaviti, zvaničnici UN-a objašnjavali su procjenama da se radi o ograničenoj akciji, usmjerenoj na smanjenje enklave, presijecanje puteva i slično, kao da već i to nije bio dovoljan razlog za preduzimanje mjera na koje su bili obavezani vlastitim mandatom.

Autor je viši stručni suradnik u Institutu za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava UNSA

Moje izlaganje biće ograničeno na događaje i procese koji predstavljaju historijski kontekst u kojem je došlo do pada Srebrenice i tragedije njenog bošnjačkog stanovništva. U tom smislu vremenski okvir ove kontekstualizacije moguće je protegnuti i na period od početka agresije, sasvim sigurno i na 80-te godine prošlog stoljeća, a u traganja za najdubljim slojevima zbivanja i na ranije ratove i društveno-historijske prevrate. Ovom prilikom ograničićemo se na historijske događaje i procese tokom dvije posljednje ratne godine u Bosni i Hercegovini, u nekoliko najbitnijih aspekata.

Kao što je poznato, Vašingtonskim sporazumom potpisanim u martu 1994. zaustavljen je sukob Armije RBiH sa HVO-om i HV-om i stvorena Federacija Bosne i Hercegovine. Ovaj sporazum, inače produkt američke diplomatske inicijative, istovremeno je značio i krah koncepta podjele zemlje na tri nacionalne republike predviđen Oven-Stoltenbergovim mirovnim planom. Time je devalviran značaj Međunarodne konferencije o Jugoslaviji i stvoren svojevrstan vakum u traganju za rješenjem bosanskohercegovačke krize. Zbog toga je već u aprilu formirano novo radno tijelo nazvano Kontakt-grupa. Sačinjavali su ga predstavnici SAD-a, Rusije, Velike Britanije, Francuske i Njemačke, koji su zajedno sa kopredsjednicima Međunarodne konferencije o Jugoslaviji trebali pripremiti novi mirovni plan, zasnovan na drukčijem konceptu. Taj novi koncept nije polazio od ustavnih i političkih rješenja kao svi prethodni planovi za Bosnu i Hercegovinu, već od mape teritorijalnog razgraničenja, nakon čijeg prihvatanja su trebali početi razgovori o mogućem ustavnom uređenju.

U osnovi, novi pristup predstavljao je kompromis između prethodnih planova i Vašingtonskog sporazuma. Vašingtonska distribucija teritorije Bosne i Hercegovine u omjeru 58:42% za Federaciju, ocijenjena je nerealističnom i ponuda je resetovana na poznatu formulu 51:49%, do koje se došlo u završnoj fazi pregovora na bazi Oven-Stoltenbergovog plana. Ponuđena je i karta razgraničenja entiteta prema ovoj formuli. Primjereno značaju sila članica Kontakt-grupe, ustanovljen je princip “uzmi-ili-ostavi” kao način odlučivanja o prihvatanju plana.

Srpska strana nastojala je postići promjenu takvog pristupa i predlagala da se tražena distribucija ostvari zamjenama teritorija, pri čemu su sjeverni izlaz iz Sarajeva nudili za istočnobosanske enklave Srebrenicu, Žepu i Goražde, a cijelu Bosansku posavinu tražili za sebe nudeći u zamjenu zapadnu Slavoniju u Hrvatskoj. Bilo je i drugih kombinacija, poput Miloševićeve računice da je ponuđeni omjer Srbima prihvatljiv jer će naknadno biti kompenziran teritorijom Abdićeve autonomije u Bosanskoj krajini.

No, prvih mjeseci svog djelovanja Kontakt-grupa nije bila sklona kompromisima ove vrste i tražilo se jasno očitovanje o prihvatanju ili odbijanju plana. Na zajedničkom zasjedanju Ustavotvorne skupštine Federacije i Skupštine Republike Bosne i Hercegovine, održanom 18. jula, prihvaćen je mirovni plan Kontakt-grupe. S druge strane, srpsko rukovodstvo u Bosni i Hercegovini zadržalo je stav da „plan treba odbiti, a rat dobiti“. Zbog toga se ovo rukovodstvo na čelu sa Radovanom Karadžićem našlo se u gotovo potpunoj diplomatskoj izolaciji.

Krajem ljeta 1994. oživjela su i bosanskohercegovačka bojišta. Razvoj vojnih operacija je i na tom polju na vidjelo iznio efekte Vašingtonskog sporazuma. Najprije su naoružanje, oprema i municija, kao i sirovine za njihovu proizvodnju, uz saglasnost Hrvatske i blagonaklono toleriranje od strane SAD-a, u mnogo većim količinama stizali u Bosnu i Hercegovinu. Zatim se počeo mijenjati odnos snaga na ratištu. Unaprijeđena ofanzivna moć ARBiH omogućila je da u drugoj polovini 1994. bude oslobođeno 1.824 kvadratnih kilometara, što je predstavljalo oko 3,7% ukupne teritorije Bosne i Hercegovine.

Odgovor srpskih snaga bio je težišno usmjeren na najosjetljivije tačke odbrane, koje su se nalazile na područjima koja su rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a u maju 1993. proglašena “sigurnim zonama”. Srebrenica, Žepa, Goražde, Sarajevo, Tuzla i Bihać trebali su biti pošteđeni oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka, što su nadzirale UN-ove snage na terenu. Kako zaštitu nije bilo moguće ostvariti isključivo nadziranjem, Savjet sigurnosti je proširio njihov mandat ovlaštenjem da poduzmu sve potrebne mjere samoodbrane, uključujući i upotrebu sile, kao odgovor na oružane napade na “sigurne zone”. To UNPROFOR nije učinilo efikasnim zaštitnikom. Tokom tri velike krize izazvane napadima srpskih snaga na “sigurne zone” Sarajeva, Goražda i Bihaća tokom 1994. godine, samo je angažiranje NATO-a i djelovanje njegovih zračnih snaga efikasno doprinosilo da napadi budu zaustavljeni, dok je prisustvo mirovnih snaga i njihovo djelovanje otežavalo i ograničavalo mogućnosti efikasne upotrebe zračne sile, a angažiranje međunarodne zajednice u velikoj mjeri svodilo na pitanja njihove sigurnosti. Brutalnost napada na „sigurne zone“ i agresivan odnos prema mirovnim snagama UN-a ustalili su se kao trajni *modus operandi* kojim je srpska strana nastojala ostvariti ustupke međunarodne zajednice i ojačati svoju pregovaračku poziciju.

Posljednja ratna godina u Bosni i Hercegovini počela je četveromjesečnim prekidom vatre. Primirje je, suprotno očekivanjima,

donijelo zastoj mirovnih nastojanja. Krajem januara članovi Kontakt-grupe odlučili su privremeno okončati svoju misiju.

Kao mogući izlaz iz diplomatskog ćorsokaka pominjana je eventualna nova međunarodna konferencija. Razrađivane su i varijante djelovanja u pretpostavljenoj situaciji potpunog neuspjeha pregovora i eskalacije rata, posebno u pogledu zaštite povlačenja snaga UNPROFOR-a iz Bosne i Hercegovine.

Krajem februara srpske snage počele su ponovo ograničavati ulazak humanitarnih konvoja u istočnobosanske enklave. Polovinom marta zatvorile su i „plave puteve" kojima je dopremana pomoć Sarajevu. General Ratko Mladić saopćio je komandantu UNPROFOR-a generalu Rupertu Smitu da je nezadovoljan režimom „sigurnih zona" kao takvim, i da bi mogao preduzeti vojnu akciju protiv njih. Mogućnost međunarodne vojne intervencije, na koju je upozoren, samouvjereno je odbacio, i srpske snage su nastavile sa kontinuiranim pritiskom.

Takav odnos ubrzo je počeo dobijati odgovore na bojnom polju. ARBiH reagirala je napadima na planinskim visovima Vlašića i Majevice i na nekoliko drugih mjesta. Napadi na Vlašiću izvedeni su s velikim uspjehom i predstavljali su snažan udarac neprijatelju, dok su na Majevici srpske snage, sa pojačanjima dopremljenim helikopterima iz Jugoslavije, odbranile svoje položaje. Hrvatske snage su još od novembra prethodne godine i vremena bihaćke krize napredovale prema visovima Dinare i istočnom dijelu Livanjskog polja, što je na istom pravcu uspješno nastavljeno tokom aprila 1995. Početkom maja operacijom "Bljesak" HV-a je u jednom naletu ovladala teritorijom zapadne Slavonije. Ishodi ovih vojnih aktivnosti učinili su očitim promjene u odnosima snaga na ratištu i dodatno istakli trendove koji nisu bili povoljni za srpsku stranu.

Ne bez poveznice sa navedenim razvojem, u aprilu 1995. ponovo je aktivirana Kontakt-grupa, koja je nastojala oživjeti pregovore i produžiti prekid vatre. Srpsko političko i vojno rukovodstvo i dalje je bilo u diplomatskoj izolaciji i isključeno iz zvaničnih mirovnih pregovora. Jedini način povratka na diplomatsku scenu vidjeli su u bilo kakvoj značajnijoj vojnoj pobjedi i u užasima nove humanitarne katastrofe, kakvi su i inače pratili srpske vojne pobjede, koji bi zatim sa stranica štampe i televizijskih kanala svijetu skrenuli pažnju na nužnost uvažavanja njihovog mišljenja i stavova. To su bez značajnijeg uspjeha pokušali izvesti tokom novembarske ofanzive na Bihać. Za veće rezultate, po ovoj sumanutoj logici, bili su potrebni veći užasi. Kao tačka najveće medijske i diplomatske pažnje svijeta, za takav poduhvat izabrano je najprije Sarajevo.

Incidenti i napadi na grad tokom aprila postajali su sve češći i ozbiljniji. Početkom maja srpske snage počinile su nove masakre civila. Granatiranje je bilo toliko intenzivno da je komanda UNPROFOR-a zatražila zračnu podršku NATO-a, koja nije odobrena. Napadi su i dalje pojačavani, uz sve češću upotrebu tenkova i modificiranih avio-bombi. Situacija je dodatno pogoršana kada su pripadnici VRS-a počeli izvlačiti teška oruđa iz sabirnih punktova pod kontrolom UN-a. Na zahtjev UNPROFOR-a 25. maja u popodnevnim satima konačno su izvršeni upozoravajući zračni udari po jednom praznom skladištu municije u blizini Pala.

To je bio tek simboličan odgovor, nakon kojeg su srpske snage intenzivirale i proširile napade i na druge "sigurne zone". U ranim večernjim satima 25. maja sa srpskih položaja na Majevici ispaljene su haubičke granate na Tuzlu, od kojih je jedna pala na sam centar grada i uzrokovala masakr civila na Tuzlanskoj kapiji.

Kao što smo prethodno napomenuli, meta intenzivnih napada bile su i same mirovne snage. Do popodneva 26. maja preko 400 pripadnika UN-a na području pod srpskom kontrolom bilo je razoružano i uzeto za taoce. Jedan broj UN-ovih vojnika srpski otmičari koristili su kao živi štit oko potencijalnih ciljeva NATO-ovih zračnih snaga. Pripadnici VRS-a su 27. maja zauzeli francuski položaj na Vrbanja-mostu u Sarajevu, pri čemu su ubili dvojicu i zarobili 11 francuskih vojnika. Otprilike u isto vrijeme na području Goražda uzeli su za taoce još 30 pripadnika UNPROFOR-a, zajedno s njihovim vozilima i opremom. Raketom zemlja-zrak početkom juna oborili su američki borbeni avion F-16, koji je bio u misiji kontrole zone zabrane letova iznad Bosne i Hercegovine.

Nemoć međunarodne zajednica i snaga UN-a na terenu bila je potpuna i očigledna. Zbog toga su ministri odbrane EU i NATO-a donijeli odluku o stvaranju snaga za brze reakcije i njihovom upućivanju u Bosnu i Hercegovinu u cilju neposredne podrške i zaštite UN-ovih snaga. Trebale su brojati oko 5.000 ljudi, opremljenih teškom artiljerijom, oklopnim vozilima, borbenim i transportnim helikopterima. Do njihovog dolaska u Bosnu i Hercegovinu i dovođenja u borbenu gotovost potrebnu za izvršenje misije koja im je dodijeljena, proći će više od dva mjeseca. Za to vrijeme događaji su se i dalje odvijali unutar opisane matrice.

Zvaničnici UN-a pokušavali su izdejstvovati oslobađanje talaca pregovorima. Znakovit i značajan za tumačenje kasnijeg razvoja situacije, posebno sudbine Srebrenice, bio je sastanak između komandanta mirovnih snaga UN-a u bivšoj Jugoslaviji francuskog generala Bernara Žanvijea i generala Ratka Mladića, održan 4. juna u Malom Zvorniku u Srbiji. Iako je do konačnog dogovora i oslobađanja talaca održano još nekoliko sastanaka sa srpskim predstavnicima, upravo se za ovaj susret veže mišljenje da je tada postignut sramni dogovor po kojem je oslobađanje talaca UN-a izvršeno u zamjenu za garancije da neće biti novih vazdušnih napada na srpske položaje i vojne objekte, bez obzira na njihovo daljnje djelovanje. Iako su najviši predstavnici UN-a i UNPROFOR-a demantirali da su date bilo kakve formalne garancije srpskom

rukovodstvu u Bosni i Hercegovini, validni srpski izvori govore o tome da su taoci pušteni uz jugoslavensko posredovanje, zbog toga što su preko Jugoslavije primljene neizravne garancije zapadnoevropskih vlada da novih zračnih udara neće biti. I nije ih ni bilo.

Početkom juna jedna srpska oružana formacija upala je u srebreničku enklavu, napravila zasjedu i ubila izvjestan broj civila. Zatim su srpske snage zatražile od UNPROFOR-a da pomjeri jednu osmatračnicu na južnoj granici enklave, a kada je UNPROFOR to odbio, napale su spomenuti položaj. Prije predaje osmatračnice, komandant Holandskog bataljona tražio je blisku zračnu podršku NATO-a, ali taj zahtjev nije odobren i incident je okončan bez posljedica po srpske napadače. Snage VRS-a su 23. juna ponovo napale enklavu i ispalile oko 20 granata na Srebrenicu, ubivši jednog i ranivši više civila. Ni ovaj napad na “sigurnu zonu” nije doveo do reakcija UN-a.

Komandant UNPROFOR-a general Smit je krajem juna u Sarajevu, u razgovoru s novim kopredsjednikom Konferencije o Jugoslaviji Karlom Biltom, iznio uvjerenje da bi ARBiH do kraja godine mogla narasti i ojačati dovoljno da može pretrpjeti gubitke potrebne da bi se probio obruč oko Sarajeva. Cijenio je i da bi dalje napredovanje hrvatskih snaga duž Livanjskog polja i Dinare moglo potpuno promijeniti strategijsku situaciju. Zbog toga je smatrao, i to je prenio Biltu, da će Srbi napasti i zauzeti istočne enklave.

Dakle, znaci upozorenja na dolazeću katastrofu “sigurnih zona” UN-a u istočnoj Bosni bili su i vidljivi i registrirani, samo su reakcije izostale ili su bile neadekvatne.

Junski samit lidera zemalja Evropske unije, svojim odlukama uglavnom je ponovio poznate stavove plana Kontakt-grupe i zahtjevao novo četveromjesečno primirje. Na tome je bio baziran i plan francuskog predsjednika Širaka. U vezi s takvim nastojanjima, tokom juna se moglo očitovati i određeno zahlađenje američkog odnosa prema političkoj liniji rukovodstva Bosne i Hercegovine, izraženoj u odbijanju daljeg popuštanja srpskim zahtjevima i u opredjeljenju za nastavak oružane borbe. Početkom jula bosanskohercegovački premijer Haris Silajdžić se, prema Biltovim sjećanjima, mnogo više nego u ishod mirovne inicijative uzdao u dvotrećinsku odluku američkog Kongresa o ukidanju embarga na uvoz naoružanja za Bosnu i Hercegovinu, što je očekivao kao ishod glasanja zakazanog za 10. juli. Međutim, glasanje u Kongresu odgođeno je za jednu sedmicu. Bila je to upravo ona sedmica nakon koje više ništa u cijeloj situaciji nije bilo isto.

Nakon demilitarizacije Srebrenice i Žepe u aprilu 1993. i proglašenja podrinjskih enklava “zaštićenim zonama”, one su postale svojevrsni koncentracioni logori za njihovo bošnjačko stanovništvo. Uz blokadu koja je podrazumijevala ograničavanje slobode kretanja, prekid dotura humanitarne pomoći i smišljeno proizvođenje krajnje oskudice u svim životnim potrebama, konstantni su bili upadi i napadi od strane srpskih snaga, na koje su bosanskohercegovačke vlasti ulagale proteste i zbog kojih, kao u primjerima opisanih napada tokom juna, nije bilo reakcija UNPROFOR-a.

Kada je 6. jula 1995. pokrenut opći srpski napad na Srebrenicu, koji je kao i prethodni počeo atacima na osmatračnice UNPROFOR-a, ponovo je tražena bliska zračna podrška NATO-a, koja u sistemu odlučivanja s dvostrukim ključem nije odobrena. Izostanak bilo kakve aktivnosti na zaustavljanju napada na “sigurnu zonu” u početnoj fazi, u kojoj ga je još uvijek bilo moguće zaustaviti, zvaničnici UN-a objašnjavali su procjenama da se radi o ograničenoj akciji, usmjerenoj na smanjenje enklave, presijecanje puteva i slično, kao da već i to nije bio dovoljan razlog za preduzimanje mjera na koje su bili obavezani vlastitim mandatom. Na sastanku, koji je generalni sekterar UN-a održao sa svojim saradnicima u Ženevi 8. jula, kojem su prisustvovali i komandanti UNPROFOR-a, situacija u Srebrenici nije ni spomenuta.

Za to vrijeme napadi i granatiranje Srebrenice nisu prestajali. Srpske snage su 9. jula prodrle duboko u enklavu i došle na kilometar od grada. Specijalni predstavnik generalnog sekretara UN-a je 10. jula obmanuo Savjet sigurnosti izvještajem da je napredovanje zaustavljeno i da je srpska vojska prestala s granatiranjem grada. U stvarnosti granatiranje je trajalo cijeli dan, a borbe slabih snaga ARBiH i napadača vođene su na nekoliko pravaca. Predvečer tog dana srpska pješadija izbila je na uzvišenja južno od Srebrenice. Snage UN-a ispalile su hice upozorenja prema njima i upućen je zahtjev za blisku zračnu podršku, do koje ponovo nije došlo. Narednog dana srpska vojska ušla je u Srebrenicu. Načelnik štaba 28. divizije ARBiH Ramiz Bećirević 12. jula oko dva sata ujutro javio je Komandi 2. korpusa da je Srebrenica od 11. jula popodne okupiran grad i da s preostalim jedinicama kreće u proboj iz enklave.

Ovo je označilo kraj “sigurne zone” UN-a Srebrenica i početak ispisivanja najsramnijih stranica evropske historije nakon Drugog svjetskog rata. Narednih dana besprizornom svirepošću prema zarobljenim civilima i pojedinačnim i masovnim ubistvima više od 8.000 muškaraca, srpske snage počinile su zločin Genocida nad Bošnjacima. Obaveza podsjećanja na ove činjenice i njihov kontekst je univerzalni civilizacijski i moralni imperativ koji proizilazi iz same prirode genocida kao najtežeg oblika zločina. Za nas u Bosni i Hercegovini svaka ozbiljnija politička kriza, a jednu takvu upravo proživljavamo, obavezu podsjećanja na zločine i stradanja ističe i kao bitno praktično pitanje u setu pretpostavki našeg opstanka.

Izlaganje na okruglom stolu u Hrvatskom saboru povodom 30. godina od Genocida u Srebrenici na temu, Hrvatski sabor, Zagreb, 23. maj 2025. ●

O izložbi i monografiji

ETIKA CRNO-BIJELOG SVJEDOČENJA VELIJE HASANBEGOVIĆA

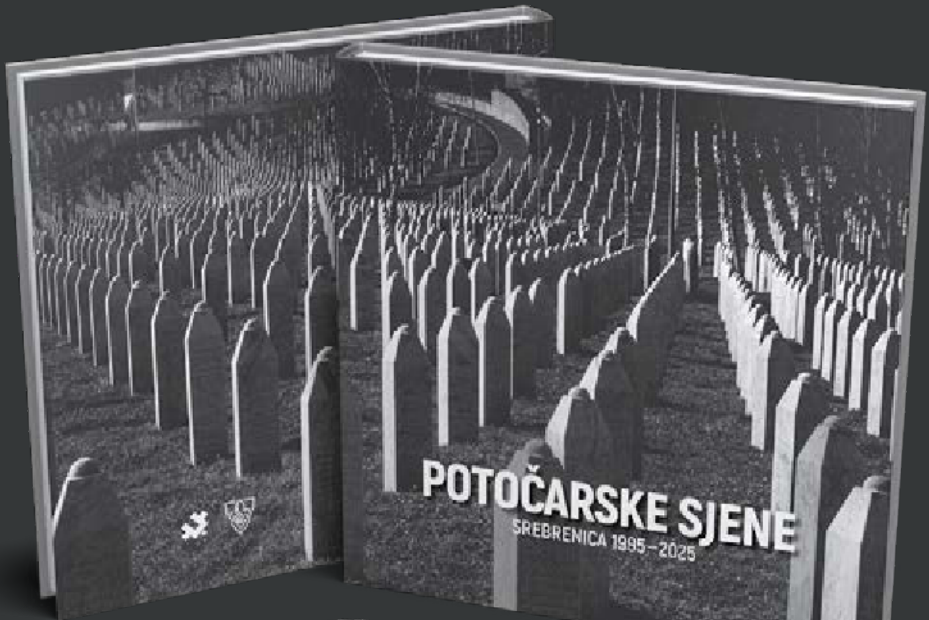

„Potočarske sjene“, Velija Hasanbegović, Edicija „Behar“, 132 str, Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2025.

PIŠE: Medina Bezinović

Monografija i istoimena izložba „Potočarske sjene“ nisu tek fotografski dokument o genocidu, niti puki doprinos kulturi sjećanja, one su djelo koje u sebi sjedinjuje estetiku tuge i etiku otpora. Kroz crno-bijelu paletu, umjetnički fotograf Velija Hasanbegović ne traži kontraste zbog izražajnosti, već zbog potrage za istinom. Naime, kako nas uči njegov kadar, istina nikada nije u boji. Istina je sjenka čovjeka koji traži brata, ruka koja drži sliku mrtvog sina, pogled žene koji se gubi između neba i zemlje.

U zemlji gdje se negiranje genocida pokušava predstaviti kao *drugačije mišljenje*, „Potočarske sjene“ su i umjetnički čin i akt društvene odgovornosti. To je vizualna deklaracija koja ne traži aplauz, nego pristanak na bol i činjenice. Riječ je o djelu koje ne prestaje postavljati pitanja: Šta znači sjećanje u svijetu koji zaboravlja? Šta znači umjetnost kada istina gubi publiku, a publika savjest?

Hasanbegovićeva fotografija, uokvirena u monografija koju izdaje Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, nije novinska ilustracija – ona je umjetničko svjedočanstvo, svojevrsna liturgija tuge: krhka, tiha, ali neumoljiva. Pejzaži Potočara djeluju metafizički, portreti preživjelih odišu dostojanstvom koje smrt ne može izbrisati. Autor izbjegava patetiku jer je njegova snaga u nijansi, u spoju svjetla i tame, u sposobnosti da bol prenese bez riječi, a da ju svi razumijemo.

Publicist i historičar Nihad Kreševljaković u predgovoru monografije piše kako su „Potočarske sjene“ knjiga koja „postaje jasnija, dublja i trajnija što je vrijeme više ispituje“. Jer fotografija postaje nijemi svjedok vremena, više od vizualnog prikaza, dakle, ona je trag duše, lom srca, krik koji se ne čuje, ali se snažno osjeća.

Velija Hasanbegović nije fotograf koji se skriva iza objektiva. On stoji ispred njega, iako ga ne vidimo. Prisutan je u svakom kadru, ne kao autor koji promatra, već kao neko ko sudjeluje i suosjeća s onim što ovjekovječuje. Zbog toga Kreševljaković piše da „Potočarske sjene“ zaslužuju visoko mjesto u umjetničkoj zbirci kolektivnog sjećanja našeg vremena.

Zato i prateća izložba, koju je Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj odlučila predstaviti širom Hrvatske, ima značaj kulturnog svjedočenja ravnog političkoj deklaraciji. Ne postoji jači odgovor na umor od pamćenja, na zlobu relativizacije i na tišinu negiranja – od jednog kadra majke koja svake godine sjedi na istom mjestu, s istom mahramom, pred otvorenim mezarom bez tijela.

No, monografija je ta koja dokumentira proces nastajanja ove tihe epopeje bola. Kreševljaković piše da je ona svojevrsni porodični album Velije Hasanbegovića, jer on fotografisane žene oslovljava majkama. „To nije pretjerivanje kada poznajete njegovu biografiju“, piše Kreševljaković.

Hasanbegović je preživio strijeljanje u Višegradu, a na mjesto gdje je trebao biti ubijen vratio se s fotoaparatom, da bi godinama kasnije fotografisao vlastito pogubljenje. Njegov život i njegov rad neraskidivo su povezani. „Kad sam ostao bez ičega, tek sam tada shvatio što znači fotografija“, rekao je. Zato „Potočarske sjene“ nisu samo fotografije. One su i relikvije. Artefakti buduće arhive savjesti.

Hasanbegovićev rad vraća nas iskonskom shvatanju umjetnosti kao svjedočenja, opomene i poziva, a njegova izložba i monografija su doprinos bošnjačkoj kulturi pamćenja i univerzalni čin solidarnosti s istinom. Zato ovaj projekt ne završava s postavkom izložbe i promocijom monografije. On počinje svakim pogledom koji se zadrži na fotografiji, svakim uzdahom koji u tišini prostorije odzvanja više nego govor, svakim čitateljem koji iz knjige uzme ono što ni hiljadu govora ne bi moglo prenijeti: osjećaj da ne smijemo odustati od sjećanja. ●

172
170
169

30 godina poslije

U SJENI GENOCIDA: GLASOVI HEROJA KOJI NE DAJU DA SE ZABORAVI

Trideset godina nakon Genocida u Srebrenici, bijeli nišani u Potočarima i dalje svjedoče o zločinu nad jednim narodom. Preživjeli, potomci žrtava, majke koje su izgubile sinove i oni koji su se vratili na zgarišta svojih domova, svakodnevno nose teret prošlosti. Njihovi glasovi, njihove priče i njihova borba protiv zaborava oblikuju istinu, čuvaju sjećanje i traže pravdu u svijetu koji prebrzo okreće glavu.

PIŠE: JAKUB SALKIĆ

U Memorijalnom centru Srebrenica - Potočari, pred 11. juli, užurbano se privode kraju poslovi održavanja kako bi sve bilo spremno za obilježavanje 30. godišnjice Genocida u Srebrenici. Čiste se bijeli nišani, uređuju zelene površine, pripremaju razni programi obilježavanja godišnjice. Za to vrijeme posjetioci stalno pristižu - u grupama ili pojedinačno. Uglavnom stranci. I oni kojima su roditelji ili rodbina ukopani u mezarju Memorijalnog centra.

Jedan od njih je Ramo Smajić. Doveo je svoje troje djece i suprugu na mezar svoga oca. Podigao je ruke i glasno, na bosanskom, izgovarao dovu, a djeca su ponavljala za njim. Zove se Ramo. Iz mjesta Podčauš kod Bratunca. Kada je počeo rat, kaže, imao je pet godina i ne sjeća se mnogo toga, ali majka mu je pričala kroz šta su prošli.

Ramo Smajić

„Kad je počeo rat, nismo smjeli odmah doći dole u grad jer su mog babu tražili Srbi, pa smo se par dana krili po šumama. Probali smo pješke doći do Srebrenice, ali nismo uspjeli. Na kraju smo morali vratiti se u Bratunac, na igralište gdje su skupili sav naš svijet. Babo i amidže su ostali gore, još uvijek da se kriju. Nakon nekog vremena, oni su sišli dole i našli nas na igralištu. Odatle su nas potrpali u autobuse i prebacili na slobodnu teritoriju u Kladanj“, priča Ramo Smajić.

Rat je njegova porodica provela u Tuzli, no otac se već za nekoliko mjeseci priključio Armiji RBiH i s jednom grupom vojnika, pod komandom Zulfe Tursunovića, pješke se probio do Srebrenice i nastavio borbu protiv srpskog agresora.

„Poginuo je 1995. godine, kada je krenuo iz Srebrenice za Tuzlu. Pronašli smo ga u masovnoj grobnici u Kamenici. Izgubio sam i djeda, dvojicu daidža i mnogo šire rodbine“, priča Ramo koji danas, sa svojih troje djece i suprugom, živi u Kataru. Tamo je već 13 godina i radi kao kondicioni trener u katarskoj vojsci.

Gdje god bio Ramo na ovom bijelom svijetu, i hiljade sličnih njemu, mezarje u Potočarima je mjesto kojemu će se uvijek vraćati, da zastane nad očevim mezarom i tiho se pomoli.

SJENE SMRTI

Posljedice genocida vidljive su na svakom koraku u Srebrenici. Nije to samo mezarje i hiljade bijelih nišana, niti Muzej, ni srušene kuće još neobnovljene, ni prazna sela. U Srebrenici se i živi u sjeni smrti. U Srebrenicu se dolazi zbog smrti. Iz nje se odlazi iz istog razloga. O smrti se priča. Ona se istražuje. O njoj se piše.

Na hiljade načina, genocid je prisutan u životima ovdašnjih ljudi, u svakoj pori njihovih života.

Samra Halilović radi u Memorijalnom centru kao vanjska saradnica. Rođena je tri godine poslije genocida. Njen uobičajeni radni dan sastoji se od intervjuisanja preživjelih žrtava genocida. Ona svakodnevno sluša njihove teške priče. Otvara njihove žive rane koje, htjela to ili ne, postaju i njene rane.

Samrini roditelji vratili su se u Srebrenicu 2003. godine, u prvom valu povratka bošnjačkih izbjeglica. Srebrenica je grad njenog djetinjstva, za koji je vežu sve najljepše dječije uspomene. Dok se kao djevojčica igrala, nije osjećala svu težinu bremena koje nosi Srebrenica i svi oni koji u njoj žive. Kako je odrastala, tako je postajala svjesnija rana koje svako u sebi nosi.

„Genocid još uvijek živi, to jednostavno nikada ne prolazi. Kako su se posljedice osjećale godinu dana nakon što je izvršen, tako se osjećaju i trideset godina poslije i osjećat će se, nažalost, zauvijek. Ja sam neko ko je bio spriječen da upozna, na primjer, svoga djeda zato što ga je neko 1995. godine odlučio ubiti“, govori Samra.

Za nju je Srebrenica grad koji i danas živi tu traumu i nikako se ne može izvući iz kandži prošlosti.

Samra, kako kaže, ne pripada onoj generaciji koja je preživjela genocid, jer je rođena poslije, ali ga proživljava kroz svoju porodicu, kroz odrastanje, kroz sve nedostatke povezane s njim – od obrazovnog sistema pa nadalje.

„I trideset i pedeset godina poslije, posljedice ćemo osjećati jer naši voljeni se ne mogu vratiti. Oni su ubijeni, njihovi životi su ugašeni“, kaže Samra.

Samrina generacija, objašnjava ona, iako je rođena i stasala poslije genocida, svejedno ga proživljava kroz priče ukućana, a u njenom slučaju i kroz posao intervjuera u Memorijalnom centru.

„Kada sam počela raditi u Memorijalnom centru, htjela sam se držati onoga da se posao ne nosi kući. Ali ovdje to nije moguće. Zna mi se desiti, kada čujem posebno potresnu priču, da to navečer sanjam ili da, kada izađem s posla, stalno razmišljam o tome. Svaki put me potrese ista rečenica: kada majka kaže ‘umjesto da sin ukopa mene, ja ukopavam njega’. Čini mi se da je sva bol sadržana u tome“, kaže Samra.

Majka je imala sinove i vjerovala da će se jednog dana, kada ostari, oni pobrinuti za nju. Ali sinova više nema. Ubijeni su. A majka je ostala sama u dalekom srebreničkom selu. Ona i još dvije majke kao ona. Ostali su protjerani, raseljeni, po bijelom svijetu.

Umjesto sina, o majci sada brine Armin Majstorović i tim ljudi zaposlenih u staračkom domu „Hatidža Mehmedović“.

„Kad se otkine jedan dio tijela, ono više nikad ne može biti isto. Tako je i s ljudima. Još uvijek žive u ranama, nose svoju bol. A mora se živjeti. U domu su uglavnom smještene majke koje su se vratile i živjele same na svojim ognjištima. Ta samoća je vjerovatno i najteže što su proživjele – nisu imale s kim

Samra Halilović

Armin Majstorović

razgovarati, podijeliti svoju bol, olakšati dušu", govori Armin Majstorović.

U domu sada imaju društvo sebi sličnih i mogu razgovarati o onome što su preživjele. Imaju na raspolaganju stručnu psihološku pomoć, ljekara, medicinsko osoblje – sve što im je potrebno.

Njihove rane jesu otvorene, ali život ide dalje. Živi se, ali se ne zaboravlja.

U Centru je sada 40 korisnika – 38 majki i dva djeda iz pet opština srednjeg Podrinja.

Sadik Salimović od prvog dana povratka Bošnjaka u Srebrenicu neumorno bilježi njihove priče. Neke od njih zabilježene su u knjigama koje je objavio. To će ostati kao njegovo naslijeđe, njegov doprinos istini i sjećanju na sve one koji ne mogu ispričati svoje priče. Sadik je sada u penziji. Njegova odluka bila je da se vrati u svoju Srebrenicu i u njoj ostane, u njoj ostari.

„U početku je bilo veoma teško. Kad smo se vratili, bilo nas je dvadesetak Bošnjaka, a 11.000 Srba. U našoj ulici, u svim kućama su živjeli Srbi, a prije rata ovo su sve bile kuće Bošnjaka. Mi smo šest mjeseci stanovali kod sestre jer je naša kuća bila zauzeta. Kada je počela velika akcija obnove kuća, dobili smo donaciju da popravimo kuću, a Srbi koji su živjeli u njoj su deložirani", priča Salimović i dodaje da nikada nije bilo problema sa aspekta sigurnosti.

Ali nije bilo lahko biti novinar i ispričati sve teške i tragične priče ljudi, pogotovo ako su to tvoje komšije, rođaci, poznanici.

„Vidite ovu našu ulicu, iz svake kuće ubijeno je po jedno, dvoje ili troje. Oni što su preživjeli, odselili su. Evo, odavde petnaest kuća od mene – niko ne živi u njima. A ja sam, radeći za Radio Slobodna Evropa, dvadeset tri godine obilazio sva sela gdje žive Bošnjaci povratnici, saslušavao njihove probleme – nemogućnost opstanka, nezaposlenost, težak život na selu. A najteže je bilo intervjuisati majke koje su izgubile sinove. One mogu pričati o svojoj djeci tri dana, i nisam ih mogao prekidati nikad – pustio sam da ispričaju da malo olakšaju, ali meni je tada bilo teško, i bilo mi je teško kada uđem kući pa pišem prilog i proživim sve to ponovo", priča Sadik Salimović.

Sadik Salimović

NAJTANJA KNJIGA

Sve te dirljive priče o majkama koje žive u Srebrenici i okolini sveo je u jednu knjigu, svoju petu, koja se i zove „Majka", a koja je objavljena prije nekoliko dana.

„Svu tu bol, patnju i tugu majki prenio sam, što je kraće moglo, na jedan list. To je vjerovatno najtanja knjiga na svijetu – jedinstvena knjiga o životu, patnjama i boli majki koje evo već 30 godina nose u sebi i još se nadaju da će pronaći svoje sinove, jer mnoge od njih još nisu pronašle", objašnjava Salimović. Možda jeste najtanja, ali je teška, bolna.

Adem Mehmedović je nastavio tamo gdje je Sadik stao. Nastavio je istraživati, pisati, bilježiti. Da se ne zaboravi.

Prije nekoliko dana iz štampe je izašla njegova prva knjiga „Ožiljci". Tokom proteklih desetak godina, koliko se bavio

Adem Mehmedović

novinarstvom, Adem Mehmedović zapazio je u razgovorima s majkama, koje su izgubile sinove u genocidu, da njihove rane nikada ne mogu zacijeliti, da su svuda ostali ožiljci. Knjiga ima pet poglavlja.

U prvom poglavlju je historijski pregled događaja od 1992. do 1995. godine, u narednom posvetio se ubijenoj djeci u Srebrenici. Prikupio je informacije i imena 140 djece koja su ubijena, umrla od gladi ili posljedica ranjavanja u periodu od 1992. do 1995. godine. U tom dijelu knjige navodi lične priče, kao što je Sada Bekrića, koji je kao dječak teško ranjen na školskom igralištu i ostao bez očiju. Prilog tom poglavlju su i dokumenti Vojske Republike Srpske o granatiranju Srebrenice na dan kada je izvršen masakr na školskim igralištima, kada je od granata ispaljenih sa srpskih položaja 1993. godine ubijeno više od 100 srebreničkih omladinaca, a više stotina njih ranjeno. Dokumenti potvrđuju da su granate na školska igrališta ispaljene sa srpskih položaja.

U trećem poglavlju Adem se posvetio maloljetnicima koji su ubijeni u julu 1995. godine, navodeći tri priče koje prate kratki život tri dječaka – jedan je odvojen u Potočarima zajedno sa svojim ocem, dvojica su ubijena na putu preko šume. U knjizi su objavljena pisma koja je jedan od tih dječaka slao svojoj sestri, koja je 1993. godine s majkom otišla u Tuzlu, a on sa ocem ostao u Srebrenici. Njihova pisma daju uvid u svakodnevni život djece u jednom velikom koncentracionom logoru, kakva je Srebrenica postala nakon proglašenja „sigurne zone“. Prema informacijama Instituta za nestale osobe, za više od 660 maloljetnika prijavljen je nestanak – 440 njih je pronađeno i identificirano te su ukopani u Memorijalnom centru u Potočarima.

Ono što je posebno naglašeno u knjizi jeste godište 1977. – to je godište koje je 1995. godine napunilo ili trebalo da napuni 18 godina. Trenutno je u mezarju Memorijalnog centra ukopano 250 mladića rođenih te godine. Niko od njih nema potomke, jer su bili premladi i nisu bili oženjeni. To je teza koju autor postavlja: da se radilo o generacijskom zločinu. Slično je i s generacijama rođenim nekoliko godina prije ili poslije 1977.

On navodi i nekoliko slučajeva gdje su srpski zločinci ubijali i mlađu djecu, poput beba Fatime i Selme Musić.

Jedno od poglavlja govori o srebreničkim očevima – ljudima koji su preživjeli genocid, ostali bez svojih sinova, sami. O njima se svih ovih godina jako malo govorilo, a ima mnogo slučajeva gdje su očevi preživjeli, a sinovi ubijeni. Adem ovdje navodi priču Hame Dalića, koji je ostao bez pet sinova, a šesti sin, koji je preživio i bio u logoru Šljivovica, 2019. godine je nesretnim slučajem nastradao.

Naredno poglavlje odnosi se na majke, gdje se nalaze lične priče žena koje su izgubile jednog, dvojicu, trojicu ili više sinova.

LIKOVNA KOLONIJA SREBRENICA 1995.

Admir Mujkić

U Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari od 15. do 21. juna održana je likovna kolonija povodom obilježavanja 30. godišnjice Genocida u Srebrenici. Univerzitet u Sarajevu je partner u obilježavanju sa Memorijalnim centrom, između ostalih, Akademija likovnih umjetnosti učestvuje s ovim programom na obilježavanju 30. godišnjice.

Kako je je objasnio voditelj kolonije profesor sa Likovne akademije u Sarajevu Admir Mujkić, u radu kolonije učestvuju dva profesora, tri asistenta i još nekoliko kolega s kojima sarađuju. U okviru kolonije nastale su umjetničke slike koje vizualiziraju stradanje Bošnjaka u genocidu. Likovni radovi naših poznatih slikara, među kojima je i Džeko Hodžić, ostaće u likovnoj zbirci Memorijalnog centra.

Hodžić kaže kako se on Srebrenice sjeća kao jednog živahnog mjesta sa puno firmi, sa banjom u koju su ljudi rado dolazili da se odmore i provedu.

“Sada su moji osjećaji pomiješani. Kada su me proveli ovuda i pokazali mi sva ta stratišta mene je, kao emotivnog čovjeka, glava zaboljela. Međutim, kao umjetnik, tu sam da ukažem, opomenem na to zlo. Likovna umjetnost, pošto je ona vizuelna, najpogodnija je za tu prezentaciju i svedočenje”, kazao je Hodžić.

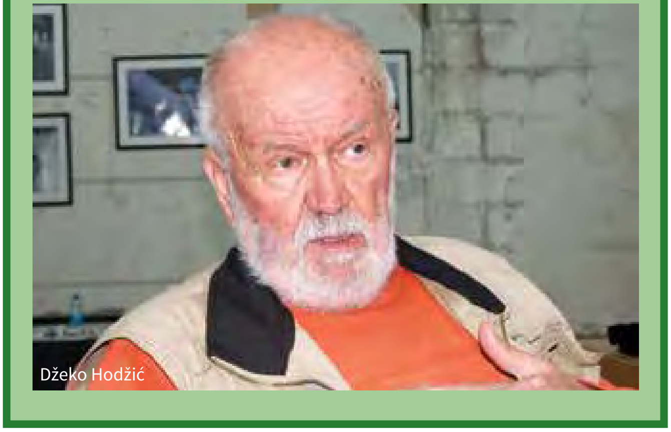
Džeko Hodžić

„Pokušao sam ukazati na značaj i borbu majki nakon rata i nakon genocida. One su istrajavale i u tome da se izgradi Memorijalni centar u Potočarima, i insistirale su na tome da se ratni zločinci pohapse i osude, da se otvaraju masovne grobnice, da se traže nestali. Sakupio sam imena i osnovne informacije o 250 majki, među kojima su i one koje su u međuvremenu preminule. Na kraju knjige posvetio sam jedan manji dio ubijenim ženama i djevojčicama u genocidu, i tu je jedna posebno teška priča o ženi koja se udala nekoliko mjeseci prije pada Srebrenice – Enesi Muminović. Ona je zajedno sa svojim suprugom 1995. krenula preko šume – ubijeni su oboje, a ona je bila u petom ili šestom mjesecu trudnoće“, kaže Adem.

Oko 20 žena ukopano je u Memorijalnom centru, ubijene su 1995. godine, a prema informacijama Instituta za nestale osobe, 60 žena je ubijeno u genocidu te godine.

Prošlo je 30 godina od Genocida u Srebrenici i Adem je svjestan da je sve manje vremena da se zabilježe sve priče, sva svjedočenja. Sve je manje živih svjedoka – umiru majke i očevi, a oni mlađi, njihova sjećanja su fragmenti onoga što se desilo. Zato valja raditi, mnogo raditi da se što više zabilježi.

U ratu je, kaže Adem, Srebrenica bila jedan veliki koncentracioni logor pod nazivom „Sigurna zona UN-a“, a danas je Srebrenica muzej na otvorenom, gdje skoro sve podsjeća na genocid. Ljudi dolaze ovdje da upoznaju nekoga ko je preživio genocid, da pričaju s njim. Ali Srebrenica je grad koji ostaje bez svojih stanovnika. Nekada je tu živjelo 36.000 ljudi, danas tek 5.000. I pored toga, u Srebrenici se živi, sa snažnom vezom s prošlošću i nadom u ljepšu budućnost. Oni koji su čvrsto odlučili vratiti se u Srebrenicu, oni u njoj i opstaju. Tu rađaju djecu, podižu porodice.

Ali znate li šta je najveće u Srebrenici? To što većina bošnjačkih dječaka rođenih u Srebrenici u posljednjih 20 godina nosi imena po djedovima, amidžama ili daidžama koji su ubijeni 1995. godine. To je garant da će ti dječaci imati svijest o tome ko su i šta su i da će se boriti da izgrade zajednicu koja je dobra za sve.

Alija Tabaković za Srebrenicu nastoji se boriti kroz politički aktivizam, kao član Stranke demokratske akcije. Ali to nije dovoljno. Prošle godine otvorio je restoran, kao dokaz da vjeruje u život u Srebrenici.

ODGOVORNOST PREMA ŽRTVAMA

Za njega je najveća stvar to što su se prvi put žrtve genocida vratile na mjesto gdje je počinjen zločin i tu zasnovale novi život. Evo, to se desilo u Srebrenici. Istina, život je težak na svakom pedlju ove naše zemlje, a posebno u mjestu etničkog čišćenja i genocida.

Alija Tabaković

„U nama, ljudima koji smo ovdje, koji planiramo svoj život i budućnost u ovom gradu, ima nešto jače od nas samih. Ja vjerujem, duboko vjerujem u budućnost ovog grada. Na kraju krajeva, imam ulogu, imam odgovornost i prema žrtvama genocida da ne budu prepuštene zaboravu, ali i da pošaljemo poruku onima koji su planirali i izvršili genocid – da je njihova namjera u konačnici bila loša i da je ona propala“, kaže Alija Tabaković.

Kada pogledamo sa globalne tačke gledišta, mi, Bošnjaci, trebamo i moramo biti ponosni na ono što smo kao nacija uspjeli: jer smo jedan od rijetkih naroda koji je internacionalizirao priču i o naciji, i o državi, i o zločinu genocida. Pred najvišim svjetskim sudovima kompletno političko i vojno rukovodstvo susjedne Srbije, a dijelom i Hrvatske, presuđeno je za ratne zločine – i najteži od svih, genocid.

U tim presudama navedeno je ko je šta uradio, zašto je to uradio i gdje su na kraju završile desetine presuđenih ratnih zločinaca, koji danas širom svijeta izdržavaju dugogodišnje kazne, pa i doživotne robije. Bošnjaci su uspjeli dokazati istinu na najvećim svjetskim instancama. U cijelom svijetu otvorena je priča o Genocidu nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini – kroz različite rezolucije u Evropskom parlamentu, u UN-u. Dan 11. juli obilježava se kao Dan sjećanja na Genocid nad Bošnjacima u Srebrenici.

Nije bilo nimalo lahko doći do tog rezultata. To je sada internacionalizirana stvar koja će ostati kao nauk budućim pokoljenjima – da su nad jednim malim narodom u srcu Evrope njihove komšije počinile genocid samo zato što su bili druge vjere i nacije. Mi, Bošnjaci, uspjeli smo to dokazati. I to će ostati zapisano – do Sudnjega dana.

U Srebrenici je prije agresije na RBiH živjelo 8.000 Bošnjaka, a danas ih je oko 2.000 – i tu se, ustvari, vide razmjere zločina genocida i etničkog čišćenja. Trideset godina poslije, najveći dio Bošnjaka porijeklom iz Srebrenice živi rasut po drugim gradovima Bosne i Hercegovine, u Evropi i Americi. Ali ono što je važno, niko se ne odriče svoga. Većina raseljenih Bošnjaka dolazi na svoja imanja u Srebrenicu, obilazi, čisti, održava, ulaže u infrastrukturu, puteve, vodu i drugo. Ali oni koji su ovdje stalno, svaki dan, koji su na braniku, oni su pravi heroji.

Genocid u Srebrenici bio je trenutak koji je obilježio živote desetina hiljada ljudi koji su ga preživjeli, pa i onih koji tada nisu bili ni rođeni, a obilježit će i živote onih koji će tek biti rođeni. Trideset godina poslije, nekima rane još nisu ni zacijelile, a onima kojima jesu, ostali su duboki ožiljci na duši. Bošnjaci u Srebrenici brižljivo i dosljedno pamte i bilježe prošlost, ali i s nadom gledaju u budućnost. ●

Prof. dr. Sead Šemsović

NIKADA NIKO NE TREBA PRESTATI S „PREPORAĐANJEM“, KAKO POJEDINAC TAKO I ZAJEDNICA

„Bošnjaci imaju sasvim dovoljno institucionalnog prostora unutar svake države, naučnih i stručnih resursa, ljudskih kapaciteta, samo je potrebno da počnu slušati i uvažavati jedni druge, cijeniti ono što je neko drugi korisno i plemenito učinio, dogovarati se oko sistemskih rješenja i stvari će se pomicati.“

RAZGOVARAO: Filip Mursel Begović

U povodu objave kapitalne knjige „Historija bošnjačke književnosti“ u izdanju Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, razgovaramo s autorom prof. dr. Seadom **Šemsovićem** – književnim historičarem, borcem za kulturni integritet Bošnjaka i jednim od vodećih intelektualaca našeg naroda. Njegovo djelovanje se ne zatvara u akademske zidove Filozofskog fakulteta u Sarajevu; aktivan je u promišljanju obrazovnih reforma, bio je među pokretačima udžbenika za bošnjačku djecu u Sandžaku, a nedavno se aktivirao za povrat historijskog imena i simbola BZK “Preporod”. Kao član Matičnog odbora, koji okuplja sva bošnjačka vijeća iz regije, **Šemsović** zastupa ideju zajedničkog kulturnog fronta svih Bošnjaka. U ovom razgovoru donosi lucidne uvide u snagu književnosti, potrebu za obrazovnim suverenitetom i važnost regionalne koordinacije bošnjačkih institucija.

BOSNA: Vaša nova knjiga „Historija bošnjačke književnosti“, u izdanju Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, predstavlja sistematizirano, sveobuhvatno književnohistorijsko djelo, prvo takve vrste. Kako biste definirali njenu specifičnu težinu, posebno za obrazovni proces, u ovom slučaju ne samo u Bosni i Hercegovini već gdje god Bošnjaci provode neku vrst nastavnog procesa?
ŠEMSOVIĆ: Praksa je da svaka nacionalna književnost ima i po nekoliko književnohistorijskih pregleda ili prohoda kroz ukupni period razvoja date nacionalne literature. S jedne strane, objavljivanje knjige „Historija bošnjačke književnosti“ jeste ispunjavanje važnog i nepopunjenog prostora u ukupnom stručnom i naučnom znanju o bošnjačkoj nacionalnoj književnosti, a s druge, odavno je prepoznat nedostatak ovakvog ujednačenog prohoda koji bi u mnogome nastavnicima olakšao pripremu i izvođenje nastave iz ove oblasti. Budući da Bošnjaci u zemljama u kojima žive, kako na južnoslavenskom prostoru, tako i u svijetu općenito, imaju raznolike pravne statuse, tako često raznoliko i ostvaruju neki od oblika nastave na maternjem, bosanskom jeziku – nekada u obliku izbornog ili obaveznog predmeta, a nekada i u ukupnom obrazovanju na svom jeziku. Ova vrsta literature, pored naučno-stručnog iskoraka, predstavlja i svojevrstan informator-priručnik od kojeg se može krenuti u dalje upoznavanje sa bogatstvom ukupnog opusa bošnjačke književnosti – od usmenoknjiževnih, starobosanskih, orijentalnih pa do modernih i savremenih književnih uradaka. Knjiga je pisana jezikom koji može pratiti prosječno obrazovan čitalac, a sadržajem je premrežila sve značajnije pojave u historijatu razvoja bošnjačke književnosti. Usisala je sva značajnija književnoteorijska, književnohistorijska pa i brojna esejistička propitivanja književnih radova Bošnjaka iz Bosne, Sandžaka, domovinskih zemalja i dijaspore.

BOSNA: Jesu li Bošnjaci dovoljno svjesni kontinuiteta svoje književnosti i identiteta, koji seže mnogo dublje i šire nego što to udžbenici često prikazuju?
ŠEMSOVIĆ: Bošnjacima su potrebni brojni cjeloviti pregledi vlastitog znanja o sebi, od historije naroda, historije jezika, historije države Bosne i Hercegovine, historije svih vidova umjetnosti pa do enciklopedijskih presjeka. Naravno da su se u prethodnih stotinjak godina u mnogome razvile brojne društveno-humanističke discipline i da su naši naučnici dali nemali doprinos u svakoj od njih, ali su često cjeloviti pregledi u vidu temeljnih studija do sada izostajali. Zasigurno da smo dovoljno kao zajednica sazrjeli da sada možemo samostalno, na temelju vlastitih i novih naučnih sagledavanja, uobličiti takve „bijele knjige“. Bez ikakve sumnje možemo konstatovati da su Bošnjaci na neka identitarna pitanja odgovorili još početkom sedamdesetih godina i da mi do danas ta njihova postignuća nismo uspjeli nadrasti. Tako da sasvim sam siguran da svaka generacija ima neki svoj mali, ali u cjelini značajan zadatak, koji treba ispuniti do kraja. Koliko se može zaključiti iz dosadašnjih poslova, odgovaranje na teme sintetskih pregleda historijskog razvoja, s jedne, te problemskih ispitivanja u dijagonalnom prohodu, jesu neke od označitelja ove „naše“ generacije – generacije koja je bliža pedesetoj nego četrdesetoj.

Iz nekog ne sasvim jasnog razloga pojedinci iz intelektualne zajednice pošto-poto žele raskinuti s prošlošću i kazati kako sve treba započeti od njih, i to na sasvim pogrešnim premisama. Da su te postavke imalo zdrave, do sada bi se u njihovom radu i djelovanju dao prepoznati taj duh moderniteta i kretanja prema nekom obnavljanju i oživljavanju.

BOSNA: Kada smo kod temelja. Nedavno ste stali u liderstvo Pokreta za Povrat „Preporoda“. Zašto je to pitanje više od simbolike, i šta „Preporod“ treba biti danas – kulturna kuća naroda, akademija ili pokret? Kako uopće promišljati o imenu institucije kada neki tvrde da smo nadišli „preporađanje“? Dakle, ukidamo si vlastitu atomsku jezgru identiteta, mogućnost samoobnovljive energije.
ŠEMSOVIĆ: Nikada niko ne treba prestati s „preporađanjem“, kako pojedinac tako i zajednica. Kada prestanete s takvim vidom neprestanog obnavljanja, zapravo, već ste mrtvi. Stoga je od ključne važnosti truditi se i ulagati kako u pojedinačni tako i u kolektivni modalitet obnavljanja svih dimenzija sebe. Tako je simbolička vrijednost imena „Preporod“ od male grupe upravitelja sasvim pogrešno ocijenjena kao retrogradna i prevaziđena iz čistog nepoimanja šire slike zajednice i sasvim pogrešno postavljenih paradigmi. Iz nekog ne sasvim jasnog razloga pojedinci iz intelektualne zajednice pošto-poto žele raskinuti s prošlošću i kazati kako sve treba započeti od njih, i to na sasvim pogrešnim premisama. Da su te postavke imalo zdrave, do sada bi se u njihovom radu i djelovanju dao prepoznati taj duh moderniteta i kretanja prema nekom obnavljanju i oživljavanju. Upravo je stoga i Pokret za Povrat „Preporoda“ inicijativa da se treba ići u postupak oživljavanja i obnavljanja, ali ne i razduhovljavanja Bošnjaka, nego upravo suprotno – oduhovljavanjem preko svih intelektualnih resursa koje smo naslijeđivali tokom prethodnih stoljeća. Iznimno loša politika rukovođenja ovom institucijom u posljednjih petnaestak godina učinila je od nje umišljenu veličinu koja „živi na staroj slavi“. To je jedna sasvim pogrešna perspektiva posmatranja stvari, što su pokazale i analize ukupnog rada „Preporoda“ od 1990. do 2025. godine o čemu sam govorio na okruglom stolu posvećenom očuvanju identiteta „Preporoda“.

BOSNA: Je li neko kidnapirao bošnjačke kulturne institucije i ko je tu ustvari disident? Vi, koji se bunite i kao naučnik pozivate na kontinuitet i razum, ili oni koji ga ukidaju i vraćaju nas u mrak gajretovskog nacionaliziranja?
ŠEMSOVIĆ: Ne mogu se ni na koji način članovi spomenute uprave tretirati disidentima, jer bi to značilo da oni unutar već

konstruiranog i snažnog sistema traže de/re/konstrukciju identitarnih polaznih tačaka. Ukoliko znamo da Bošnjaci kao zajednica nikada nisu u potpunosti zacemetirano konstruirali slojeve vlastitih identiteta, nego su ih sasvim ovlaš definirali, njima de/re/konstruiranje nije ni potrebno, već moraju nastaviti s kontinuitetom vlastitog saznavanja o sebi i poučavanja drugih o sebi. Ti i takvi pretjerano okoštali identiteti bliski su mitomaniji i u ovom vremenu su nužno pod udarom relativizacije, za šta u bošnjačkom slučaju nema potrebe, jer su svoj identitet uvijek i izgrađivali izvan mitomanskih narativa i izvan kreiranja zamišljenog neprijatelja, možda upravo iz razloga što su imali dovoljno realnih da ne bi morali kreirati zamišljene. Stoga je ovo borba da intelektualna zajednica nastavi da radi na pitanjima koja su od krucijalnog značaja, da razvija temeljna naučna znanja te da razvija obrazovni sistem svog naroda u svim nivoima, a da utemeljeno pogrešne odluke svojih predstavnika proglasi promašajem, a njih odbaci trajno. Povratak u bilo šta je zapravo nemoguće, a istrajavanje na takvim idejama je retrogradno i pogubno. Stoga je ideja za povratkom u gajretovsku ikonografiju u više različitih smislova pogubna. Ovakvim potezima ne može biti opravdanje dobra namjera, jer je rezultat koji takvo djelo proizvodi bez ikakve sumnje pogubno.

BOSNA: Postoje li kod Bošnjaka uopće „temeljna“ i „krovna“ udruženja? Šta bi to uopće značilo ako vidimo da nema kulturne industrije, da propadamo u svakom segmentu?
ŠEMSOVIĆ: Samo one kulture koje su centralističke i koje su od polovine 19. stoljeća svoje temelje izgrađivale po modelu koncentričnih krugova, formirale su te i takve „krovne institucije“. U našem su slučaju sve one institucije koje kreiraju kvalitetne identitarne proizvode, krovne. Postoje institucije koje objedinjuju više podružnica, više podorganizacionih jedinica i slično, one su same po sebi u tom domenu krovne. Nemamo mi toliko vremena da sada gradimo nanovo institucionalne okvire i pritom zanemarimo proizvod. Nama je od presudne važnosti sam intelektualni proizvod – obrazovanje, mediji i politika. Čak smo i u naučnom smislu proizveli izvanredne rezultate, ali ih nismo uspjeli spustiti na obrazovni nivo, o tom znanju se nigdje ne uči, tim znanjem nikoga ne obrazujemo. Važni koraci naših institucija: krovnih, temeljnih i onih između, jeste upravo ulančavanje jednog iskoraka sa onim segmentima kojih se to iskoračenje i tiče. Ne može ni u kom slučaju naučni iskorak biti sam sebi svrha.

BOSNA: Radili ste bošnjačke udžbenike za škole u Sandžaku. Koje su najvažnije lekcije iz tog iskustva koje možemo primijeniti sada kada se u Hrvatskoj pokreće udžbenički Model C za bosanski jezik i kulturu?
ŠEMSOVIĆ: Model C u hrvatskom obrazovanju u potpunosti odgovara izbornom predmetu Bosanski jezik s elementima nacionalne kulture, koji je bio jedini oblik nacionalnog obrazovanja Bošnjaka u Republici Srbiji u periodu od 2003-2013. godine, kada biva uvedeno cjelovito obrazovanje na bosanskom jeziku. Takav je predmet od izuzetnog značaja i on po prirodi stvari sadrži elemente iz jezika, književnosti, historije, likovne, muzičke kulture te kulturne historije. U postupku kreiranja najprije programa nastave i učenja, a potom i udžbenika, dosta je teško izmjeriti koliko svake od ove oblasti treba biti zastupljeno, a potom, koliko pažnje treba biti posvećeno temama o Bošnjacima kao narodu, a koliko o Bošnjacima u datoj državi, u ovom slučaju o Bošnjacima u Republici Hrvatskoj. Posebno će se to primijetiti u slučaju uvrštavanja pisaca i umjetnika, važno je da kanonski pisci ne budu potisnuti od strane lokalnih pisaca, a sve pod idejom da su oni učenicima i nastavnicima bliži. Ono čega u tim udžbenicima ne treba biti, ne trebaju biti prisutne lekcije koje se već obrađuju u udžbenicima za druge predmete od nacionalnog interesa – nema potrebe za ponavljanjem hrvatskih pisaca, svjetske književnosti i slično. S druge strane, od izuzetne je važnosti stručno usavršavanje nastavnika, budući da se najčešće radi o kadru koji je visoko obrazovanje stjecao izvan Bosne i Hercegovine, odnosno na hrvatskim univerzitetima te je i njihovo poznavanje identitarnih pitanja Bošnjaka uglavnom loše. Udžbenik koji bude namijenjen za ovaj predmet ni na koji način ne može biti udžbenikom za nastavnika, već on mora imati svoje priručnike i seminare.

BOSNA: U kojoj mjeri književnost i obrazovanje mogu igrati presudnu ulogu u očuvanju bošnjačkog identiteta u vremenu kada su tradicionalne institucije oslabljene?
ŠEMSOVIĆ: Obrazovanje je u svim sistemima temelj društva i njegovo ogledalo. Zbog toga ga razvijeni sistemi često obnavljaju i revitaliziraju, često tražeći nove modele. Najbolji primjer je koliko je neki osrednji pisac poznat u zajednici u odnosu na nekog vrhunskog domaćeg naučnika. Neuporedivo je brojnija recepcija imena i djela tog slabog pisca, koji je u nastavnom planu i programu, nego vrhunskog naučnika, kojeg u obrazovanju nema. Stoga je obrazovanje ključ za kreiranje identiteta, a književnost zasigurno jedan od najvažnijih produkata ljudskog duha. Kroz znanje „o“ i „iz“ književnosti kreiramo estetski ukus, moralna načela i u konačnici društveno korisnog čovjeka. Obrazovanje mora ponovno vratiti svoje temeljne ciljeve.

BOSNA: Angažirani ste i u Matičnom društvu koje okuplja bošnjačka vijeća iz više zemalja. Koji su trenutno prioriteti zajedničkog djelovanja Bošnjaka iz domovinskih zemalja?
ŠEMSOVIĆ: U Matičnom društvu bošnjačkih vijeća jedan sam od predstavnika Bošnjačkog

nacionalnog vijeća u Republici Srbiji, a pritom sam i predsjedavajući Odbora za bosanski jezik i književnost, na čemu sam naslijedio prethodnog predsjedavajućeg profesora Dževada Jahića. Okviri mog bavljenja kako u Matičnom društvu tako i u Odboru jesu pitanje jezičke i obrazovne politike u državama gdje Bošnjaci žive, kako u Bosni i Hercegovini tako i u domovinskim zemljama te u dijaspori. Budući da su statusi Bošnjaka u ovim državama različiti, različite su i mogućnosti uvođenja i primjene nekog od obrazovnih modela – izborni predmet, dvojezična nastava ili cjelovito obrazovanje na bosanskom jeziku. Pored toga, neujednačeno je posvećivana pažnja ovom segmentu statusnih pitanja te su ona neujednačeno i riješena – od izuzetno dobrih, osrednjih do krajnje loših, u što sasvim sigurno spadaju i različite teritorije same bosanskohercegovačke države. S tim u vezi smo donijeli nekoliko zaključaka u kom smjeru trebamo ići u pospješivanju prisustva i popravljanju kvaliteta obrazovanja Bošnjaka iz nacionalne grupe predmeta: jezik i književnost, historija, geografija, likovna i muzička

kultura. Najprije nam slijedi podrobnija analiza, sagledavanje proceduralnih pitanja svakog pojedinačnog sistema, uspostavljanje prijedloga za popravljanje stanja, te iznalaženje adekvatnog rješenja. Za sva bošnjačka vijeća u regionu izradit ćemo nekoliko modela, a na svakom od njih je da odluči koji model u kom trenutku može i želi implementirati. U kantonima gdje su Bošnjaci većina također je iznimno loše stanje, te ćemo i u tim jedinicama uprave započeti sa iznalaženjem rješenja. Posljednje dvije decenije struka i nauka je u potpunosti izbačena iz procesa kreiranja obrazovanja, a ovo je zvaničan put kojim trebaju biti vraćeni, a sve u cilju popravljanja kvaliteta obrazovanja. Tu se prije svega trebamo naučiti da prevaziđemo stranačke pripadnosti, a da izgradimo minimum konsenzusa o pitanjima obrazovanih i jezičkih politika.

BOSNA: Da li regionalna saradnja bošnjačkih institucija može dovesti do izgradnje mrežnih obrazovnih, kulturnih i naučnih struktura koje bi bile oslonac narodu, neovisno o državnim politikama?

ŠEMSOVIĆ: Kultura i nauka moraju biti izvan dnevnopolitičkog diskursa. Prirodno je da ih zapljuskuje i da teži da ih savlada i pokori, ali je u isto tolikom omjeru obaveza da se to ne dopusti. Dakle, moramo razumjeti da stvari postoje i razvijaju se sve dok jednoumlje ne nadvlada. U tom napadanju i odbrani razvijaju se pojedinačne stvari, pa tako i kultura i obrazovanje. Bošnjaci imaju sasvim dovoljno institucionalnog prostora unutar svake države, naučnih i stručnih resursa, ljudskih kapaciteta, samo je potrebno da počnu slušati i uvažavati jedni druge, cijeniti ono što je neko drugi korisno i plemenito učinio, dogovarati se oko sistemskih rješenja i stvari će se pomicati. Formiranje radne grupe i tima nije nimalo lahak posao, treba birati ljude koji mogu biti timski igrači, a za one koji to ne mogu iznalaziti radne zadatke koji podrazumijevaju samostalno kreiranje. Svaki čovjek je koristan, čak i onaj koji urušava stvari. Razbuđuje spavače.

BOSNA: Kako danas gledate na književnost kao alat političkog, kulturnog i historijskog samopotvrđivanja jednog naroda? Može li književnost još uvijek biti ideološki oslonac, kao nekad?

ŠEMSOVIĆ: U procesu pisanja „Historije bošnjačke književnosti" ustvrdio sam kako Bošnjaci sve vrijeme, a ne samo u toku autrougarskog i međuratnog razdoblja, kako se do sada mislilo, prate dvije linije – tradicionalno i hipermoderno pisanje. One se sve vrijeme razvijaju naporedno i sasvim uspješno proizvode književna djela. Te se dvije linije naravno još uvijek ne prepliću unutar jednog autora, ali i to možemo očekivati u nekom narednom periodu, jer je prepoznatljiva stanovita potreba i za redefiniranjem i za afirmacijom. Proces redefiniranja pisac ostvaruje tradicionalnim tehnikama pripovijedanja, historijskim temama, jasnom identitarnom porukom, epskim scenama i slično, dok će afirmacija ići u smjeru praćenja savremenih tendencija u razvoju književnog izraza, relativizacijom kanona i slično. Oba su nam procesa iznimno važna i međusobno se nadopunjuju. Čak, ovaj tradicionalni model književnosti, upotpunjuje ukupnu sliku bošnjačkog identiteta ispisujući književne tekstove na teme koje do sada nisu bile obrađene, a većina ih je drugih naroda ispunila u različitim periodima svog stasavanja. Tako da je ranija književnost, posebno ona iz najstarijih razdoblja, glavni oslonac jednog identiteta, dok će njezin razvoj kroz razdoblja ići u smjeru izgradnje i razgradnje, a svaki od tih tokova je od izuzetnog značaja. Jednim se utemeljujemo, a drugim se uključujemo u evropske i svjetske umjetničke tokove. Pritom, potrebno je posebnu pažnju posvetiti tradicionalnim obrascima, jer se hipermoderni modeli svakako sami od sebe nameću.

BOSNA: Kakvu ulogu ima naučno djelo u vremenu kada digitalna površnost oblikuje javnu percepciju i kad se sadržaj sve više mjeri algoritmom, a ne akribijom i činjenicama?

ŠEMSOVIĆ: Sa svih se strana razvijaju novi oblici znanja, novi pristupi informacijama, nova pohranjivanja i nova upotreba i zloupotreba podataka. Sve to zajedno jeste jedna sasvim nova slika ljudske stvarnosti kakvoj se ni u najkreativnijim SF filmovima nismo mogli dosjetiti. Koliko i kako ta modernizacija utječe na nova radna mjesta, na brojna zanimanja zasad možemo tek naslućivati, jer je i sama robotizacija, naprimjer naplate samo jednog parkinga ukinula tri radna mjesta, šta i na koji način će se sve dešavati sa novim tehnologijama u okviru vještačke inteligencije. Vrlo je moguće da su ti strahovi neutemeljeni i da ćemo, kao i u slučaju bojazni da će digitalna knjiga ugasiti štamparstvo, zapravo se kao čovječanstvo samo prilagoditi i nastaviti dalje. Kao i toliko puta do sada. Bog je dragi jedino čovjeku dao mogućnost kreativnosti, a bez te sposobnosti i umijeća zapravo nema ni umjetnosti, ni nauke, ni menadžerisanja, pa čak ni ozbiljnije pobožnosti. Ukoliko čovjek sebi uskrati kreativnost, on zapravo prestaje da se razvija u ozbiljnije insanske kategorije i ostaje na čistom konzumentu tuđih postignuća. Budući da svaki čovjek za sebe samog pred sobom odgovara, onda je i njegovo odustajanje od kreacije i kreativnosti svojevrsno duhovno i intelektualno samoubistvo.

BOSNA: Uzimajući u obzir sve svoje angažmane, gdje vidite najveći potencijal promjene u bošnjačkom kulturnom polju danas?

ŠEMSOVIĆ: Definitivno se najozbilljniji pomaci mogu napraviti u obrazovanju, jer je taj segment čovjekovog životnog puta u najjadnijem stanju. Obrazovanje je u potpunosti neusaglašeno s vremenom i prostorom u kome se obrazovni proces provodi. Definiranje kurikuluma, odnosno ishoda, standarda i ciljeva obrazovanja nije nam popravilo stanje, nego je samo administrativno opteretilo nastavnika i oduzelo mu mogućnost kreativnosti. Na isti je taj način, a pod utjecajem sistema, nastavnik kreativnost oduzeo učeniku, jer on sada drugačije niti umije niti može osim da ukalufljuje svaki mozak i svaku dušu u precizno iskonstruiran oblik, dimenzije i sadržaj. Na taj se način ne proizvodi slobodan i intelektualno zreo čovjek za novo vrijeme, već buntovnik kojem je sve loše, kojem je sve na pogrešnom mjestu postavljeno – što je sasvim u pravu, ali ga niko nije naučio i niko mu nije pokazao kako i na koji način, kojim sistemom te stvari treba promijeniti. Naši modeli obrazovanja i dalje funkcioniraju na pamćenju informacija, a ne na kreativnoj upotrebi tog znanja. Doslovno, razvijamo samo jednu hemisferu mozga, dok druga ostaje sasvim zakržljala, kao kada bismo jednu polovicu tijela trenirali, a drugu ostavljali da u potpunosti zakržlja. ●

Safaa Salem, Sirijka, arhitektica, umjetnica, kuharica, mirovna aktivistkinja

KAD SAM ČULA HRVATSKI JEZIK

PLAKALA SAM ČITAVU NOĆ, MISLILA SAM DA GA NIKADA NEĆU NAUČITI

„Znala sam da se trebam što prije osamostaliti, naučiti jezik, zaposliti se, stvoriti novi život za sebe i djecu. Brat mi ima mesnicu s halal mesom i to samo s piletinom. Sad tamo radim na pola radnog vremena. Posao u struci nisam uspjela dobiti jer se ne znam služiti crtaćom daskom za kompjutere. U Siriji smo radili na papiru. Kad sam došla u Hrvatsku ni ja ni moji sinovi nismo znali jezik. Ja sam išla na tečajeve hrvatskog na Filozofskom fakultetu."

RAZGOVARALA: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

Safaa Salem, sada 60-godišnjakinja, iz Sirije je u Zagreb došla krajem 2016. Sa svoja tri sina potražila je i uspjela izgraditi novi život. U Siriji je s obitelji živjela u svom rodnom Alepu, gdje 1991. diplomirala arhitekturu i nakon toga 25 godina radila u gradskom uredu za urbanizam. Dobro se živjelo, ali u jednom trenutku sve se promijenilo. Ovo je njeno svjedočenje:

„Kad je došao rat sve smo izgubili. Prije rata smo imali tvornicu čipke. Cijela obitelj je tamo radila, svi osim mene: moj muž, njegova tri brata i otac. Kad su nam sve uzeli, ostali su svi bez posla. I moj muž. Samo sam ja radila. Postalo je opasno i nikad nisam bila sigurna hoćemo li preživjeti dan ili ne. Radila sam u centru Alepa, a to je bilo jako opasno mjesto. Bila sam stalno u velikom strahu. Svakoga dana smo zvali jedni druge, ja kući s posla i obrnuto, da provjerimo jesmo li još živi.

Prije rata, kad je na vlasti bio otac Bashara al-Assada, Hafez al-Assad, živjeli smo dobro, iako je on puno uzimao za sebe. Ljudi ga nisu voljeli, na vlasti je bio strogi režim, nije se smjelo ništa reći, ali bolje se živjelo. Kad je godine 2000-te vlast preuzeo njegov sin Bashar al-Assad, postalo je puno gore. Režim je bio još stroži, i dalje je bilo je opasno govoriti bilo što.

Kako je sve počelo? Jednom se desilo da su djeca iz osnovne škole po zidovima napisala '*Jaskot Bashar*!' (dolje Bashar!), nakon čega se provela istraga, saznalo se koja su to djeca bila i stavili su ih u zatvor. Bilo je to u gradu Daraa. Obitelji su došle tražiti svoju djecu. 'Zašto ste nam ih uzeli? To su djeca, oni išta ne znaju!' No, rekli su im: 'Zaboravite da imate djecu, nećemo ih vratiti. Ako hoćete imati djecu idite svojim ženama i pravite djecu. Ako nećete, mi ćemo vam dati muškarce koji će vam napraviti i dobro odgojiti tu vašu djecu.' Ljudi iz Daraa, gdje se to desilo, nakon toga su imali mirne demonstracije. Vikali su: 'Nećemo Bashara!' Pucali su na njih. Sukobi su počeli 2011. prvo u gradu Daraa, a onda su se raširili. Ljudi su se pčeli braniti, više se nisu skrivali. Po cijeloj su zemlji počeli masovni prosvjedi, ali Bashar je u pomoć pozvao Ameriku. Zemljom je zavladala Basharova vojska, a pobunjenici su bili prognani ili pobijeni. Ipak, na kraju je Bashar u prosincu 2024. svrgnut i pobjegao je u Rusiju, a sa sobom je uzeo sav novac, tako da je zemlja nakon toga i ratnih razaranja ostala jako osiromašena. Od tada Sirija ima novog predsjednika i malo je bolje, ali zasad se još jako teško živi.

Muž mi je umro za vrijeme rata, po noći, od srca. Nismo smjeli izići iz kuće, zvali smo bolnicu no nitko nije htio doći pa je umro pred našim očima. S njim smo bili ja i naš srednji sin. Moj muž se nikako nije mogao priviknuti na nove okolnosti u kojima se odjednom našao, to ga je jako mučilo jer prije je bio uspješan poslovni čovjek. Imao je tvornicu čipke s 14 velikih strojeva. Dobro smo živjeli. Kad su mu sve uzeli od nikad se o toga nije oporavio. Desilo se to tako da su jednog dana ujutro ljudi došli u tvornicu na posao. Ispred je bila postavljena policijska traka i bili su policajci s puškama. Samo su im rekli da ne mogu više ući u tvornicu i da se raziđu. Samo tako.

Kad je muž umro, odlučila sam otići jer sam se bojala za djecu. Došla sam bratu u Zagreb koji ovdje živi već 40 godina. Došao

je studirati medicinu, no studij nije završio nego je počeo raditi. Znala sam da se trebam što prije osamostaliti, naučiti jezik, zaposliti se, stvoriti novi život za sebe i djecu. Brat mi ima mesnicu s halal mesom i to samo s piletinom. Sad tamo radim na pola radnog vremena. Posao u struci nisam uspjela dobiti jer se ne znam služiti crtaćom daskom za kompjutere. U Siriji smo radili na papiru.

Kad sam došla u Hrvatsku ni ja ni moji sinovi nismo znali jezik. Ja sam išla na tečajeve hrvatskog na Filozofskom fakultetu i završila sam A1 i A2, što su dva početna stupnja jezika. Zatim sam dvije godine volontirala u udruzi *Are you sirious*, a to je udruga za pomoć izbjeglicama. Oni su nam omogućili da možemo ići na tečaj B1 na Filozofskom fakultetu. A sad sam na tečaju B2.

Hrvatski je za mene bio težak. Sjećam se, kad sam tek došla i čula jezik, plakala sam cijelu noć jer sam mislila da ga nikada neću naučiti. Bojala sam se izići van, susretati ljude, jer nisam ništa razumjela. I onda je po malo krenulo. S bratovom djecom, njegovom ženom (koja je jako dobra osoba) počela sam po malo govoriti. Puno su mi svi pomogli, a i mojoj djeci. Kad su djeca krenula u školu, tamo su im pomagali njihovi novi prijatelji. Najmlađi sin se najbolje snašao, najbolje govori hrvatski i voli govoriti. Vani ne želi govoriti arapski, samo hrvatski. Postao je pravi purger! Govori sa zagrebačkim naglaskom! Kad smo došli išao je u šesti razred i imao je divnu nastavnicu, divnu okolinu, stekao je prijatelje koji su mu puno pomogli, tako da se odlično uklopio. Jako voli Hrvatsku i Zagreb. Imam tri sina. Abdulrahman sad ima 25 godina, Hamza 23 i Ahmad 20.

Kad smo došli u Hrvatsku najmlađi je krenuo u osnovnu školi na Svetom duhu, jer stanovali smo u Lukšićima, Abdulrahman i Hamza su krenuli u Islamsku gimnaziju dr. Ahmeda Smajlovića na Borovju. Tamo su se obojica upisala u pripremni razred, škola ima takav program za djecu iz drugih zemalja za učenje hrvatskog jezika i imali su jako dobru nastavnicu. Osim toga, lijepo su ih primili i nastavnici i učenici, stekli su dobre prijatelje, što je bilo važno. Svi su im bili velika podrška. Ahmad je završio za autoelektričara, no to je radio samo godinu dana. Sad radi u restoranu. Kaže da mu se to više sviđa, a ja bih radije da je ostao raditi u struci. Abdulrahman je upisao studij informatike u Puli gdje je bio godinu dana, nastavio u Velikoj Gorici i na kraju završio školovanje u učilištu Algebra. Još nije našao posao u struci. Hamza, srednji sin, još studira na Građevinskom fakultetu. Ja sam 2019. godine završila tečaj za njegovateljicu, ali sam u jednom staračkom domu kratko radila taj posao. Nisam izdržala, bilo mi je preteško. Sitnog sam rasta, nisam snažna, nisam to mogla raditi.

Sad sam se privikla na Zagreb, voljela bih tu ostati. U početku je bila katastrofa. Nisam znala jezik, ništa nisam znala, a onda sam se malo po malo privikla. Ljudi su ovdje dobri, iako ima i onih loših, ima ih u svakoj zemlji. U početku sam, iako rijetko, doživljavala diskriminaciju. Imala sam nekoliko takvih situacija. Kad bih ušla u tramvaj, često puta nitko ne bi sjeo pokraj mene. Jednom sam ušla u bus, a neki čovjek je vrećice koje je nosio bacio pred mene na pod u uzviknuo 'Bum!', kao da su bombe. Jednom je jedan stariji čovjek u autobusu počeo vikati na mene: 'Što si došla, idi svojoj kući!' Nisam tada još dobo znala hrvatski, ali sam razumjela. Bilo mi je teško zbog toga. Bila sam tužna jer oni ni ne znaju ko su muslimani. Mi nismo teroristi, ljudi smo kao i svi drugi. Volimo živjeti u miru. Onda je to nekako prestalo i sad mi je jako dobro. Radim, djeca su mi u redu, naučila sam jezik, imam prijatelje i uključena sam u puno raznih aktivnosti. Ja ne mogu sjediti bez posla, aktivna sam, volim raditi.

U udruzi *Are you sirious* sam srela Cyrille, djevojku iz Francuske koja me je dovela u Živi atelje, postala sam njihova članica i dolazim već šest godina. Tamo ima ljudi iz

Najmlađi sin se najbolje snašao, najbolje govori hrvatski i voli govoriti. Vani ne želi govoriti arapski, samo hrvatski. Postao je pravi purger! Govori sa zagrebačkim naglaskom! Kad smo došli išao je u šesti razred i imao je divnu nastavnicu, divnu okolinu, stekao je prijatelje koji su mu puno pomogli, tako da se odlično uklopio. Jako voli Hrvatsku i Zagreb. Imam tri sina. Abdulrahman sad ima 25 godina, Hamza 23 i Ahmad 20.

raznih zemalja, Turske, Irana, Afrike, Ukrajine, Iraka, Armenije, Francuske, Engleske, Slovenije, Bosne, Indije. Govori se raznim jezicima i svi smo jedna obitelj, tamo je naš drugi dom. Vlada princip nediskriminacije i jednakosti. Kad sam nervozna, djeca mi kažu: 'Mama, zašto ne ideš u Atelje?' Tamo može doći svatko. Imamo i WhatsApp grupu radi informacija, ali ne dajemo se u javnost zbog diskriminacije, da ne bismo imali problema.

Sudjelujem u različitim projektima. Imamo program *Žene ženama* i to je program samo za žene. Družimo se svake srijede, popijemo kavu, kuhamo, radimo keramiku, razgovaramo. *Nomad glass* je aktivnost gdje ručno izrađujemo staklo. Naše voditeljice su Ivanka Pašalić i Ivona Kočica. Imamo program *Umjetnost igle* gdje radimo ručne radove tehnikom *croshet*. Sad smo proširili aktivnosti. Imamo Dan otvorenih vrata, četvrtkom, tad mogu doći i muškarci. Družimo se, igra se šah, razgovara se. Taj dan muškarci mogu doći raditi keramiku ako nekoga zanima, srijedom je samo za žene. Imamo foto sekciju, kuhamo. Ponedjeljkom se održava čajna ceremonija *Wandering Art Tea Acdemy WATA*; koju vodi jedan Saša. On donosi i čaj iz Kine. To je tradicionalni kineski način čajne ceremonije, *gong fu tea, Lutajuća umjetnost čaja.*

Upravo je završen šestomjesečni ciklus radionica pod nazivom *Sounds of silence.* To je bilo samo za žene, nas jedanaest. Sastajale smo se jednom tjedno. Na početku bi napravile kratku vježbu disanja, a nakon toga bi u tišini sat vremena na papir zapisivale sve što nam padne na pamet, naše misli, osjećaje, zapažanja i to je bilo samo za svaku od nas. Nije išlo javno, jedino ako nakon toga ne bi koja htjela to podijeliti s ostalima. Zatim smo radili kolaže, svaka svoj, bili su to kolaži naših životnih puteva i na kraju je postavljena izložba koja se još uvijek može vidjeti četvrtkom u galeriji Živog ateljea. Bilo je to novo iskustvo i svidjelo mi se.

Osim toga ja i kuham, radim *cateringe* za razna interkulturalna događanja koja organizira Živi atelje, Kazalište potlačenih POKAZ, udruga *Are you sirious* i slične grupe. Sudjelovala sam i u projektu *Taste of home – Culinary Activism & Dreams*, gdje su ljudi iz različitih zemalja kuhali svoju domaću hranu i onda smo to donirali za razna događanja. Nakon nekog vremena smo prestali s tim radom, jer više nismo imali sredstava da bi mogli kupiti za dalje sve što nam treba, materijal, namirnice. Svoju hranu nismo mogli prodavati jer nitko nije htio kupiti ono što proizvode migranti i izbjeglice. To je posebna vrsta rasizma. Smatra se da bi migranti i izbjeglice trebali biti zahvalni što su tu i ne bi smjeli naplatiti što god da rade.

Održane su i radionice koje je vodila Selma Banich, umjetnica i aktivistkinja. Radili smo bannere. Jedan je bio za Dan žena, 8. svibanj i nosili smo ga na Noćnom maršu. Na njemu je pisalo: 'Ne možete nas sve pobiti!' Drugi smo napravili za ljude koji su smrtno stradali na svom putu na Zapad, na granici. Zove s Prolaz. Radili smo iglom i koncem, vezli, prišivali krpena slova. Imali smo i događanje u MSU „Zemlja pamti- pamtiš li i ti", isto pod vodstvom Selme Banich. Glasno smo na raznim jezicima čitali priče ljudi koji su umrli na putu.

Na Dan migranata, 1. lipnja, u zagrebačkom parku Ribnjak sudjelovala sam u programu inicijative „Jedan svijet, mnogo priča". Bio je to cjelodnevni program s radionicama, kulinarskim prezentacijama, koncertima, likovnim radovima, razgovorima, predstavljanjem različitih kultura iz cijelog svijeta. U okviru programa Centra za kulturu dijaloga prezentirala sam arapske slatkiše. Sa mnom je bio moj najstariji sin Abdulrahman koji je zainteresiranima ispisivao njihova imena arapskim pismom. Bilo je lijepo.

Željela bih ostati ovdje i zbog sebe i zbog djece koja su se navikla životu u Hrvatskoj, u Zagrebu. Nadam se da ću uspjeti. Što još reći za kraj… Postavila bih pitanje: Kad ćemo prestati biti izbjeglice?" ●

Ljudi su ovdje dobri, iako ima i onih loših, ima ih u svakoj zemlji. U početku sam, iako rijetko, doživljavala diskriminaciju. Imala sam nekoliko takvih situacija. Kad bih ušla u tramvaj, često puta nitko ne bi sjeo pokraj mene. Jednom sam ušla u bus, a neki čovjek je vrećice koje je nosio bacio pred mene na pod u uzviknuo 'Bum!', kao da su bombe. Jednom je jedan stariji čovjek u autobusu počeo vikati na mene: 'Što si došla, idi svojoj kući!' Nisam tada još dobo znala hrvatski, ali sam razumjela. Bilo mi je teško zbog toga. Bila sam tužna jer oni ni ne znaju ko su muslimani. Mi nismo teroristi

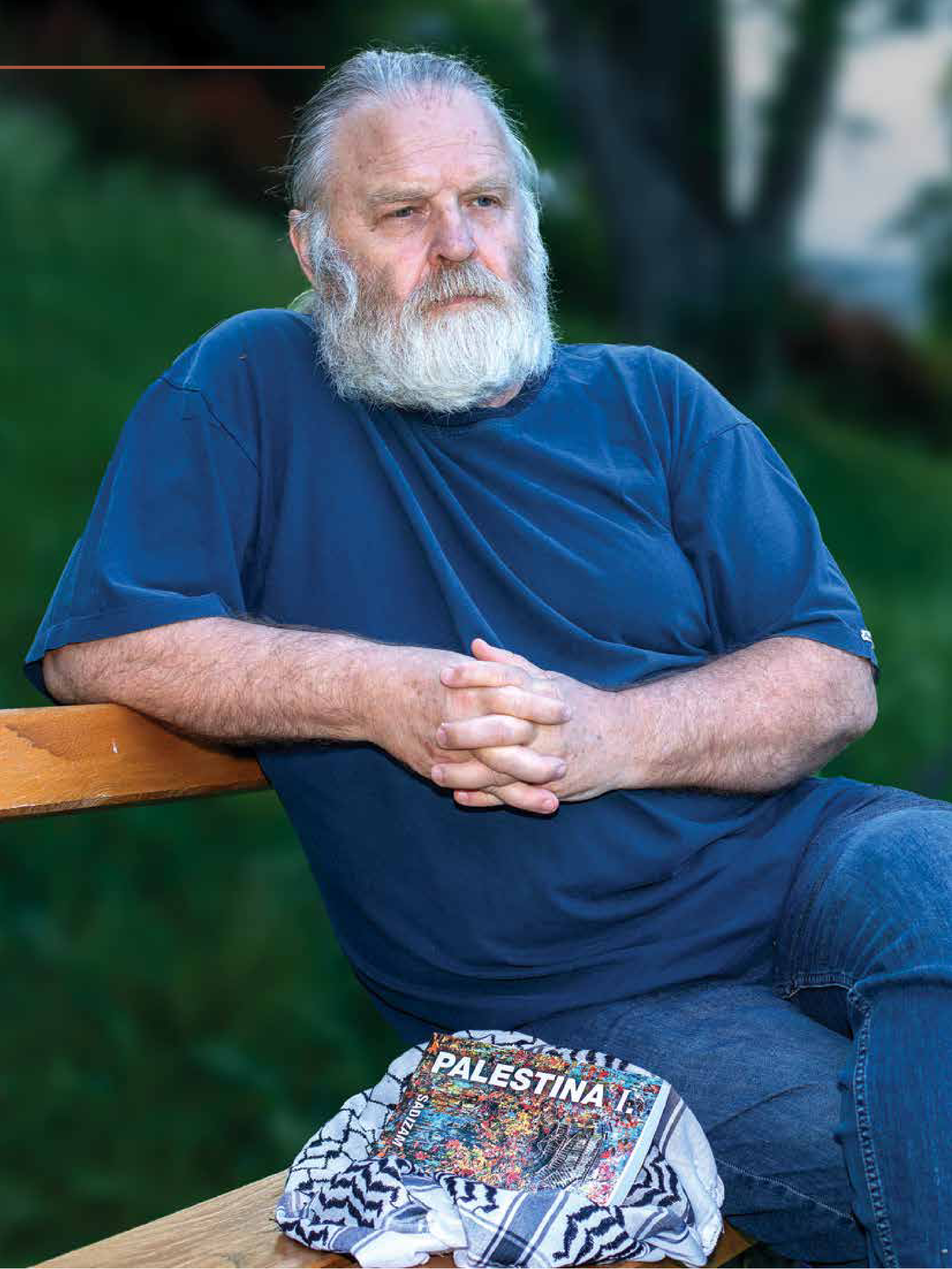
PALESTINA I.
SADIZAM

Prof. dr. Sead Alić,
filozof, književnik i aktivist

PALESTINSKA REALNOST SE POKAZALA CRNJOM OD MOJIH SLUTNJI

„Sve ono što sam mogao izvući iz premisa kao što su ‘odabrani narod’, supremacija, segregacija unutar teološke ideje, sustav provokacije i kažnjavanja - sve se pokazalo još puno crnjim. Danas su na djelu najmračniji horori igara sa izgladnjelim živim ljudima, igre svakodnevnog ubijanja jednog naroda, otvoreno izigravanje svjetskih zakonodavnih institucija i Ujedinjenih nacija“

RAZGOVARALA: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

Sead Alić, filozof, književnik, znanstvenik... Još bi se puno toga moglo reći o ovom autoru čija je nova knjiga nedavno uzburkala kulturnu i društvenu scenu u čitavoj Hrvatskoj. Riječ je o knjizi „Palestina I. SADizam“, objavljenoj krajem 2024. godine, u izdanju Centra za filozofiju medija i mediološka istraživanja.

BOSNA: Unatoč svojevrsnoj zabrani promoviranja, knjiga „Palestina I. SADizam“, kako se čini, živi punim plućima.
ALIĆ: Da, tako je. Nakon predstavljanja knjige u Bužimu, Bosanskoj Krupi, Sanskom Mostu, Mostaru, Tuzli, Zenici i Beogradu - dogodilo se veliko i lijepo, važno predstavljanje u Islamskom centru u Zagrebu. Za mene je to bila večer pročišćenja, istovremeno tužna, ali i sretna, jer je barem dio moje ekskomunikacije okončan.
Istina, još uvijek čekam informaciju iz Hrvatskog novinarskog društva o eventualnom predstavljanju knjige u Perkovčevoj 2. Stavljen sam na devetomjesečno čekanje nakon kojeg će se, kako kažu, vidjeti ima li slobodnih termina. Budući da je u međuvremenu bilo događanja za koja sigurno nije unaprijed rezerviran termin, jasno je da je riječ o nepotrebnom i promašenom sprečavanju da knjiga dopre do šire javnosti.

BOSNA: Na spomenutom predstavljanju knjige u Islamskom centru u Zagrebu muftija Aziz ef. Hasanović i filozof Hrvoje Jurić naglašavali su da su napadi na knjigu bili neosnovani.
ALIĆ: Bili su i neosnovani, i nepotrebni, i promašeni, i rekao bih i sramotni. Knjiga kritički govori o zločinima u Gazi (podsjećajući povremeno i na kontinuitet izraelskih zločina), a zabranu je sugerirala Židovska općina koja se uopće nije udostojila ograditi od zločina koji se u ime židovske nacije/naroda/vjere provode na cijelom području Palestine. Dakle, oni u čije ime cionacisti obavljaju prljavi posao „konačnog rješenja“ za Palestince u državi aparthejda i rasizma - napadaju knjigu koja stavlja u pitanje zločinačku politiku Netanyahua i njegove vlade.
Hrvoje Jurić pokazao se razumnom, ali i hrabrom osobom. U plićaku kritičkih svijesti nije jednostavno stati na stranu

ekskomunicirane osobe. Bez obzira koliko ta osoba bila u pravu. A sa svakim novim masakrom postaje jasnije da je Hrvatska i mogla i morala više, da je znanstvena, kulturna, intelektualna svijest zakazala. Danas većina takozvanih intelektualaca razmišlja kako se ukrcati na vlak kritičkog odnosa prema jednom očiglednom nacističkom režimu koji je, uz ostalo, nacističke metode podigao na do sada neviđenu razinu. Zapravo, nacizam se danas čini tek najavom onoga što zovem cionacizam.

BOSNA: Zanimljivo je da je u dijelu antifašističkog, mirotvornog miljea kod nas bio prisutan stav sličan stavu Židovske općine Zagreb.
ALIĆ: Da. Primjerice, gospodin Pusić se zaigrao s antifašizmom. Svjestan je on da fašizam nije uništen u Drugom svjetskom ratu i da spava u svima nama koji smo poslušni izvršitelji poslova ovih ili onih führera. Zašto je pak sugerirao zabranu predstavljanja, i to, kako je sam rekao, prije čitanja knjige, ne znam. Znam samo da je kao antifašist morao prepoznati ono što su mnogi židovski autori prepoznali - nacistički karakter cionističkih metoda u Palestini. Zamjeram i njemu, a i *Nacionalu* koji nije objavio moju reakciju na Pusićeve teze. Obraz je njihov pa s njim neka rade što hoće. No, Pusiću zahvaljujem jer mi je otkrio ono što sam nazvao muzejskim antifašizmom. Riječ je o reduciranju antifašizma na prepoznatljive (muzejske) eksponate iz Drugog svjetskog rata i na dogmatično postavljanje Holokausta kao brane za bilo kakav kritički govor o Židovima. Muzejski je antifašizam ostao na postavkama iz 1945. Ne vidi koliko su nekadašnje žrtve preuzele metodu svojih krvnika. Taj muzejski antifašizam sreo sam i u Beogradu. Riječ je o pristupu koji previše toga pretpostavlja kao nešto samo po sebi razumljivo. Muzejski antifašizam je muzejski oblik razmišljanja, način razmišljanja u kojemu je samo kustos upućen u artefakte mišljenja…

BOSNA: Kako je bilo na predstavljanju knjige u Beogradu?
ALIĆ: Žene u crnom. Predstavljanje je održano u njihovom prostoru. Sve je bilo krcato i u hodniku. Atmosfera u Beogradu je bila takva kakvu bi svaki autor želio. Naime, članice i članovi udruge Žene u crnom kopirali su knjigu u desetak-dvadesetak primjeraka i dobro se pripremili za razgovor. Bila je to vrlo sadržajna razmjena mišljenja, korektan razgovor o većini stvari u kojima smo se slagali i o nekim stvarima o kojima razmišljamo na različitim razinama problema. Ništa ljepše od argumentiranog sučeljavanja mišljenja.

Sjetio sam se Otvorenog univerziteta i odlazaka u Beograd, krugova prijatelja koji se sve više smanjuju. Uživao sam u krugu ljudi koji su i razmišljali i glasno iznosili svoja mišljenja. Onome koji kaže da je to normalno mogu samo reći da je to vrlo rijetko.

BOSNA: Dočekali ste i razgovor s Krausom. Istina, ne zagrebačkim nego beogradskim.
ALIĆ: To je bio zanimljiv razgovor jer je Aleksandar Kraus antifašista koji se smatra reduciranom osobom ako ga se svede na židovsku dimenziju. To savršeno razumijem jer me nerijetko kao intelektualca svode na „predstavnika muslimanskog ili bošnjačkog naroda“. Dakle, Aleksandar Kraus se nevoljko, ali ipak upustio u razgovor. Taj je razgovor objavljen na Facebooku, a skript cijelog predstavljanja može se pogledati na stranicama Žena u crnom. Za mene je najvažnije bilo da smo pokazali da se može, treba i mora - razgovarati. Kako i koliko smo uspjeli na svakome je da donese vlastiti zaključak. Mene je, recimo, taj razgovor dodatno uvjerio da antifašizam staroga kova može proizvesti mentalne blokade i određenu vrstu zatvorenosti za prosudbe aktualnih političkih, kulturnih, religijskih gibanja.

Ako, naime, ne mogu istovremeno biti antifašista i osuđivati evidentne zločine u Palestini, onda nešto nije u redu s takvim antifašizmom. Ako su Holokaust i ideja odabranog naroda… ili, recimo, teološka interpretacija o nadmoći židovskog naroda nad nežidovskim narodima svete krave lijeve orijentacije – onda treba jasno reći da s tom orijentacijom nešto nije u redu. Treba reći bez obzira na moguće kvalifikacije. I ja ću to govoriti, odnosno, propitivati u razgovorima s bilo kim, na bilo kojem predstavljanju knjige. I neovisno o knjizi naravno.

BOSNA: Koja su sljedeća mjesta promoviranja Palestine I.?
ALIĆ: Širom Bosne i Hercegovine, a u pripremi su i Podgorica i Ljubljana. Moram pojasniti da to nisu obična predstavljanja knjige. Uvijek je riječ o pokušaju, za sada uvijek uspješnom, provociranja publike na dijalog. To mi se pokazalo kao najbolji oblik oslobađanja od straha. Straha da se izgovore riječi kao što su Židov, odabrani narod, Holokaust, genocid u Gazi, cionistički terorizam

> **Ako, naime, ne mogu istovremeno biti antifašista i osuđivati evidentne zločine u Palestini, onda nešto nije u redu s takvim antifašizmom. Ako su Holokaust i ideja odabranog naroda… ili, recimo, teološka interpretacija o nadmoći židovskog naroda nad nežidovskim narodima svete krave lijeve orijentacije – onda treba jasno reći da s tom orijentacijom nešto nije u redu. Treba reći bez obzira na moguće kvalifikacije. I ja ću to govoriti**

i sl. Kada shvati da se o svemu može razgovarati, publika se otvara.

BOSNA: Mogu li se povući paralele između Palestine i Bosne i Hercegovine?
ALIĆ: Ne da se mogu, nego moraju. U jednom od tekstova knjige koju dovršavam, Palestina 2, navodim dvadesetak točaka bliskih susreta iskustava Bosne i iskustava Palestine. U ovom razgovoru skrenuo bih samo pozornost na nebesku povezanost ideologije „odabranog“ i ideologije „nebeskog“ naroda. Židovska općina mi je sugeriranjem zabrane učinila uslugu. Zahvaljujem im se na svakoj njihovoj pogrešnoj riječi (a bilo ih je mnogo) jer mi je svaka njihova riječ bila i dodatni motiv i smjernica. Puno sam toga pišući prve tekstove Palestine 1. samo slutio. Realnost se pokazala crnjom od mojih slutnji. Sve ono što sam mogao izvući iz premisa kao što su „odabrani narod“, supremacija, segregacija unutar teološke ideje, sustav provokacije i kažnjavanja - sve se pokazalo još puno crnjim. Danas su na djelu najmračniji horori igara sa izgladnjelim živim ljudima, igre svakodnevnog ubijanja jednog naroda, otvoreno izigravanje svjetskih zakonodavnih institucija i Ujedinjenih nacija koje su, nemojmo to zaboraviti, uz veliku aktivnost Britanaca i Amerikanaca – osnovale tu prvu terorističku državu našega doba.

BOSNA: Osjećate li satisfakciju danas kada su postali glasni manje-više svi koji su šutjeli?
ALIĆ: Ni najmanje. Osjećam samo gorčinu i jad, ali se istovremeno i veselim, tugujući opet sa svakim novim masakrom. Ne može još uvijek nitko biti ni miran ni zadovoljan. No svi bismo morali izvući neke zaključke. Moj zaključak je vrlo jednostavan. Moram i dalje slijediti impulse moralnosti i pravednosti bez obzira na institucije, autoritete, odnose snaga, moguću ekskomunikaciju, nerazumijevanje većine ljudi, traženje zareza i naglasaka u mojim riječima. Danas mi je drago, ako smijem tako reći, da ljudi uokvireni institucijama shvaćaju da je bilo neizmjerno važno čuvati vlastiti obraz i savjest. ●

Gospodin Pusić se zaigrao s antifašizmom. Svjestan je on da fašizam nije uništen u Drugom svjetskom ratu i da spava u svima nama koji smo poslušni izvršitelji poslova ovih ili onih führera. Zašto je pak sugerirao zabranu predstavljanja, i to, kako je sam rekao, prije čitanja knjige, ne znam. Znam samo da je kao antifašist morao prepoznati ono što su mnogi židovski autori prepoznali - nacistički karakter cionističkih metoda u Palestini. Zamjeram i njemu, a i Nacionalu koji nije objavio moju reakciju na Pusićeve teze

Rade Arafat, Palestinac, zagrebački ugostitelj

PALESTINSKI ALADDIN U PEĆINI ČUDA I ZAČINA USRED ZAGREBA

Mi smo prvi palestinski, jordanski restoran, a postoji još libanonski. Ustvari, ta kuhinja se zove levantska. Levant čine Palestina, Jordan, Libanon i Sirija. To je veliko područje i kuhinja je slična, ali najvećim je dijelom proistekla iz Palestine. Iz jednog grada u Palestini koji se zove Naboli, otkud su i moji, potiče najbogatije i najpoznatije slatko jelo koje se zove kunefe

RAZGOVARALA: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJE: Stipe Majić

BOSNA: Rođeni ste Jordanu. Tamo živi puno Palestinaca i njihov se broj zbog nasilja i progona iz vlastite zemlje neprekidno povećava. Kako je bilo živjeti u Jordanu?
ARAFAT: Da, rođen sam u Jordanu. Sad imam 58 godina. Moji roditelji i dio obitelji doselili su u Jordan 1948. godine, kad je počela agresija na palestinski narod, a dio obitelji još je uvijek u Palestini. Živjeli smo u Ammanu, glavnom gradu. To je naša druga domovina. Prihvatili su nas odmah kao da smo njihovi. Participirali smo na svim razinama, u državnim ustanovama, radili smo i bilo je sve lijepo i fino, bez ikakve diskriminacije. Između nas i Jordanaca je bio čist odnos. I danas je tako. Nema nikakve razlike.

BOSNA: U Zagreb ste došli 1983. godine, prije više od 40 godina. Zašto baš u Jugoslaviju, zašto u Zagreb?
ARAFAT: Sudbina je tako odredila. Nisam došao preko neke organizacije, pokreta Nesvrstanih i sličnog. Došao sam na očev račun, nisam imao nikakvu stipendiju, došao sam svojom voljom. U Zagrebu sam živio sam, troškovi su bili moji, od roditelja sam dobivao novac, radio.

BOSNA: Kakvi su bili vaši prvi dojmovi Zagreba - studij, jezik, prijatelji?
ARAFAT: Zagreb je takav da lako ide k srcu, prihvaćaju ga ljudi jako brzo. Tako sam i ja. Sada se puno toga primijenilo, prije je sve bilo puno, puno jednostavnije nego što je to sad. Ogromna je razlika. Prije su ljudi brže i lakše prihvaćali druge. Komunicirali smo, družili se. Sve je bilo puno, puno lakše. Ako sad želite nekoga sresti morate nazvati, najaviti se, dogovoriti termin da se ode negdje na nekakav ručak nakon deset-petnaest dana i svaki plaća za sebe. Prije smo se tukli tko će platiti, a nalazili bi se svaki drugi dan. Kad sam došao, studirao sam i radio razne poslove preko Student servisa. Najduže sam bio u tvornici Nada Dimić, koja na žalost danas ne postoji. Moja žena je tamo radila, a ja sam radio na prijevozu. Prevozili smo jako puno robe za Libiju pa sam bio prevodilac, a radio sam još na bandažiranju robe kad nije bilo dosta ljudi. Bila su to prekrasna vremena, radili smo kao ludi!

BOSNA: Tamo ste upoznali suprugu?
ARAFAT: Ne, suprugu sam upoznao prije. U Nadi Dimić sam počeo raditi sredinom 1984. godine, a suprugu sam upoznao na početku te godine i tražio sam od Student servisa da se tamo zaposlim. Skoro sam je pregazio autom na cesti i u tjedan dana se to desilo tri puta, jer sam stanovao blizu! Onda sam rekao: „Po vašem običaju, ako vas vidim tri puta za redom, moram vas pozvati na kavu.“ Ona je bila ljuta i rekla mi je: „Marš!“ Nisam to prihvatio, bio sam uporan i, evo, zajedno smo skoro 40 godina!

BOSNA: Kako je bilo s jezikom?
ARAFAT: Savršeno. Za tri mjeseca sam odlično naučio hrvatski, ali zahvalan sam svojoj ženi jer me je cijelo vrijeme ispravljala i naučila gramatiku. Išlo mi je. Došao sam mlad, imao sam 16 godina, tada je sve lakše. Odmah sam progovorio. Završio sam maturu sa 16 godina. U prvi razred osnovne škole sam krenuo sa četiri godine, takav je zakon bio u Jordanu, srednju završio sa 16 i odmah sam došao na studij. Kod nas su ljudi sa 16-17 godina završavali maturu, a ovdje je to s 18. Kolege studenti, prijatelji, svi su mi pomagali. Divota! Zato sam naučio jezik za tri mjeseca. Oko mene su bili ljudi, mladi, stariji, svi. Govorili su mi kako se što kaže, ispravljali me, gramatiku, nemoj

tako, nemoj ovako, ovo je muško, ovo je žensko, sve u razgovoru. Uvijek je uz mene bio netko tko me je vodio tim putem da mogu razgovarati kako Bog zapovijeda. I čitao sam, novine, knjige, ali nije to bilo ono što mi je dalo jezik, nego komunikacija s ljudima.

BOSNA: Kojim jezikom razgovarate kad ste doma?
ARAFAT: Sve je na oba jezika, hrvatskom i arapskom!

BOSNA: Kad ste došli u Hrvatsku, kako ste doživjeli razlike u kulturi, vjeri i načinu života u odnosu na Jordan?
ARAFAT: Nisam osjećao nikakve razlike, odmah sam se osjećao kao da sam doma. Postojale su teškoće, ali najviše vezane uz jezik. Došao sam jako mlad, nije bilo lako, ali sam to prihvatio. Obećao sam pokojnom ocu da ću uspjeti kad sam već krenuo u tom smjeru. Kad sam sletio u Jugoslaviju, sletio sam u Beograd, ali već sam prije odlučio da neću tamo ostati nego da idem u Zagreb. To je bila dobra odluka.

BOSNA: Ima li danas razlike u prihvaćanju stranaca u Hrvatskoj u odnosu na to kako je bilo prije?
ARAFAT: Nije razlika samo u Hrvatskoj. Cijeli svijet se promijenio. Na žalost. Vrijeme ide naprijed, a mi, na žalost, idemo prema natrag. Umjesto da idemo prema boljem ponašanju, boljoj suradnji u zajednici, da prihvaćamo jedni druge i da radimo jedan uz drugoga, mi smo jedan protiv drugoga. Hvala Bogu, to u Hrvatskoj baš i ne vidite kao što se vidi u drugim zemljama. Putovao sam po cijelom svijetu, takav mi je bio posao, a rekao bih da Hrvatska nije ksenofobna kao neke zemlje. No, moglo bi biti bolje.

BOSNA: Kako su vas prihvatili roditelji supruge, okolina?
ARAFAT: Njena pokojna mama odmah me je prihvatila od srca, dok njen tata u početku baš i nije. Ali kad se upoznao sa mnom, kad smo razgovarali o svemu i kad je vidio kako govorim hrvatski, na koji način komuniciram s njim, kako hoću pomoći, izgradili smo jednu finu suradnju u našem odnosu, između njega, moje punice, mene. Stvorili smo odnos međusobnog poštovanja. Nakon toga su me svi iz njihove obitelji i okolina prihvatili. Družili smo se, plesali i tako. Na kraju je bila svadba. Vjenčali smo se 1986. Cijela obitelj je bila na vjenčanju i svi moji prijatelji. Svadba je bila u hotelu koji se tada zvao Panorama. Živjeli smo na Novoj cesti. Krenuli smo pješke od kuće prema hotelu i jako puno ljudi s Trešnjevke je hodalo iza nas. Pjevali su i trubili, slavili, ljudi su izišli na prozore dok smo prolazili. To su bila takva vremena. A sad, mlada i mladoženja s dvadesetak ljudi prođe, nitko ih ne gleda, ne pozdravlja. Dobre tradicije treba uvijek sačuvati.

Odlučio sam se vratiti, htio sam biti u Zagrebu. Kad smo prije 30 godina otišli, moja supruga je to sve prihvatila, uklopila se, svaka joj čast. Bili smo u svakakvim situacijama. Nije bilo lako. Imali smo dobre, ali i crne dane, gadne, svega i svačega je bilo, no prošli smo kroz to zajednički. U Zagreb smo ponovo došli 2020., iznajmili lokal u Gajevoj, tamo smo bili tri i pol godine, onda smo se preselili u Tkalčićevu.

Imamo troje djece. Najstariji, sin, rodio se u Zagrebu. Nakon toga smo otišli i nije nas bilo u Zagrebu 30 godina. Puno smo putovali zbog mog posla. Drugo dijete, kćer, rodila se u Iraku, a mlađi sin se rodio u Saudijskoj Arabiji. Sad nam kćerka živi u Jordanu, udala se i imamo unuka. I mlađi sin je tamo. U Zagrebu je lani magistrirao na Ekonomskom fakultetu, ali nije mogao naći posao jer su svi tražili pet godina radnog iskustva koje kao početnik nije imao, pa se zaposlio u Jordanu. Ako bude dobre prilike, vratit će se, ako ne, ostat će tamo. Stariji sin je u Zagrebu, radi s nama u restoranu.

BOSNA: Kako ste se odlučili vratiti u Zagreb? To je bilo prije pet godina.
ARAFAT: Prema Zagrebu sam stalno osjećao nostalgiju. Tu je bila moja mladost, tu sam živio, radio, upoznao svoju ljubav, dijete mi je tu rođeno, imam jako puno prijatelja. Moja žena i ja smo takav par da se družimo sa svima. Sa svima smo u dobrim odnosima. Odlučio sam se vratiti, htio sam biti u Zagrebu. Kad smo prije 30 godina otišli, moja supruga je to sve prihvatila, uklopila se, svaka joj čast. Bili smo u svakakvim situacijama. Nije bilo lako. Imali smo dobre, ali i crne dane, gadne, svega i svačega je bilo, no prošli smo kroz to zajednički. U Zagreb smo ponovo došli 2020., iznajmili lokal u Gajevoj, tamo smo bili tri i pol godine, onda smo se preselili u Tkalčićevu.

BOSNA: Kako ste se odlučili otvoriti restoran?
ARAFAT: To nam je bila želja. Volim kuhati i moja supruga je izvrsna. Kako bi rekli, kuha kao luda! Na svakoj razini, svaka joj čast. Zagreb ima prekrasnu kuhinju, ali jordanska i palestinska je ogromna, masivna. Nema jela koje moja supruga neće napraviti i to „iz glave“, ne treba joj recept. Ja sam naučio kuhati od mame i oca, u obitelji mi svi od malena moramo znati čistiti, prati, kuhati. Moramo se osamostaliti, a to ne znači otići iz stana roditelja. Možemo ostati s roditeljima do smrti, ali moramo sudjelovati sa svima u svim poslovima - pranju, čišćenju, kuhanju, raditi sve kao i svi drugi. To je samostalnost, a ne otići iz kuće gdje smo se rodili, a roditelje vidjeti jednom, dva puta godišnje ili nikako. Kod nas je relacija takva da se moramo vidjeti, ako je moguće, ili bar čuti svaki dan. Ja se s mamom čujem jednom ili dva puta svakog dana. Moja supruga ode kod svojih. Kod nas su obitelji povezane. Prije je i u Hrvatskoj bilo tako, ali više nije.

BOSNA: Otvorili ste arapski restoran.
ARAFAT: Točno! Mi smo prvi palestinski, jordanski restoran, a postoji još libanonski. Ustvari, ta kuhinja se zove levantska. Levant čine Palestina, Jordan, Libanon i Sirija. To je veliko područje i kuhinja je slična, ali najvećim je dijelom proistekla iz Palestine. Iz jednog grada u Palestini koji se zove Naboli, otkud su i moji, potiče najbogatije i najpoznatije slatko jelo koje se zove *kunefe*. Jako je poznato. Radi se od *kadaifa*, gore se stavlja sir, zapeče se na visokoj temperaturi i nakon toga prelijeva slatkom vodom. To je poznato po cijelom svijetu. Arapska kuhinja je jako, jako bogata. Svaka arapska zemlja ima neku svoju recepturu, svoj integritet. Mi radimo s jako puno začina. Kod mene u lokalu ima skoro 55 vrsta začina i mi ih upotrebljavamo svakog dana.

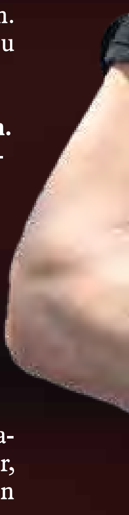

BOSNA: Zanimljivo je ime restorana – „Aladdin cave“. Kako ste došli do njega, ima li kakva priča?
ARAFAT: Nema nikakva priča. Razgovarali smo s našim prijateljima Hrvatima i predložili su da se restoran zove

„Aladdin“. To nam se svidjelo, ali smo dodali još ono „pećina“. To je naša pećina čuda u kojoj ima svega, svakakvih jela, svakakvih začina.

BOSNA: Što volite kuhati, koji su vam omiljeni recepti?
ARAFAT: *Humus*, *falafel*, onda moje omiljeno jelo koje se zove *mansaf*. Rađeno je od određene vrste jogurta koji se jako miješa dok se ne stvrdne, onda se oblikuje u male kuglice koje se stave na posebno mjesto dok se ne osuše i postanu tvrde kao kamen. Tako mogu ostati godinama i kad ih stavite u vodu odmah se rastope. Dodaju se kad se kuha meso, obogaćuju sos tog jela i naravno, jedu se isključivo s mladom janjetinom.

BOSNA: Što ljudi ovdje najviše vole?
ARAFAT: Jako puno ljudi traži *shawarmu*. Onda vegetarijanci kod nas jedu *humus* i *falafel* koji se radi od slanutka, onda bob u umaku, pa patlidžan s rajčicom. Dosta se naručuje janjetina iako je drugačija nego kod nas. Kad se jede, janjetina ne smije imati nikakav miris ili smrad, to je prvo pravilo, a drugo pravilo je da mora biti mekana, topiti se u ustima.

BOSNA: Jeste li ikada bili u Palestini? Imate li prijatelja, rođaka?
ARAFAT: Nikada nisam bio u Palestini, ali tamo imam familiju.

BOSNA: Kakav je odnos muslimana u Palestini s kršćanima?
ARAFAT: Mi smo kao jedna ruka. Nema toga da se ljudi gledaju po tome koje su vjere. To kod nas ne postoji, ni u Palestini ni u Jordanu, ni kod muslimana ni kod kršćana. Mi živimo kao da smo jedna obitelj. Nema razlika između nas. Mi smo susjedi, braća, obitelj. Kad su svadbe dolazimo jedni drugima, kad su tužna vremena, sprovodi, u bolnicu idemo jedni drugima. Mi smo jedni drugima prvi i zadnji susjedi. Uvijek smo zajedno. Odrastamo zajedno, u školi smo zajedno, kartamo, igramo nogomet, putujemo zajedno, nema te razlike kod nas. Ne postoji. Mi jedni drugima ne gledamo vjeru. Jest da jedni idu u džamiju, a drugi u crkvu, no to ništa ne znači. Družimo se kao da smo braća, kao da smo jedna obitelj.

BOSNA: Kako doživljavate sadašnje događaje u Palestini?
ARAFAT: To je jad i žalost, jad i žalost, ništa više. Tko god mene pita za situaciju tamo, kao što i vi mene pitate, kažem da su najveća vrata za raj otvorena iznad Palestine. To je to, ništa drugo. ●

Dr. sc. Edib Ahmetašević, član Programskog vijeća HRT-a

KULTURA NE SMIJE BITI PRODUŽENA RUKA POLITIKE

„Razočaravajuće moram konstatirati da mjesta na kojima se donose odluke zauzimaju kadrovi koji nisu kompetentni, koji su ksenofobni i ograničenih kreativno umjetničkih sposobnosti. Pisao sam o fenomenu zvanom “arm’s length”, ili produžena ruka na hrvatskom jeziku. Što to točno znači? Pojednostavljeno u Hrvatskoj je javna državna kultura produžena ruka politike i tu moramo biti potpuno jasni u definiciji pojma. Naše društvo je s aspekta kulturnih politika još uvijek u tranziciji i neće se to lako promjeniti“

RAZGOVARAO: Filip Mursel Begović
FOTOGRAFIJE: Nikola Predović

Povodom odluke Hrvatskog sabora kojom je imenovan članom Programskog vijeća HRT-a, razgovaramo s dr. sc. Edibom Ahmetaševićem, jednim od vodećih stručnjaka za kulturne i audiovizualne politike u regiji. Ahmetašević, renomirani akademski snimatelj, direktor fotografije i doktor znanosti s više od trideset godina profesionalnog iskustva, preuzima poziciju u kojoj se prožimaju institucionalna odgovornost, kulturni angažman i prava manjina. Razgovarali smo o ulozi javnih medija koji su sve snažnije izloženi tržišnim pritiscima i kulturnim politikama koje klize prema produkcijskoj ravnodušnosti. Kao osoba duboko ukorijenjena u zagrebačku i širu bošnjačku zajednicu, ali i nositelj višedecenijskog profesionalnog i znanstvenog autoriteta, dr. Ahmetašević iznosi analizu stanja na HRT-u, mogućnosti stvaranja prostora za manjinske i angažirane autore, te progovara o etici u medijima i slabostima sustava koji često stavljaju kvotu ispred kvalitete.

BOSNA: Kako promišljate funkciju člana Programskog vijeća HRT-a? Kao institucionalnu odgovornost ili kao prostor za kulturni i manjinski angažman?

AHMETAŠEVIĆ: Rad Programskog vijeća HRT-a reguliran je zakonom i poslovnikom, tako da se mogućnosti djelovanja svakog pojedinog člana PV-a i PV-a kao cjeline kreću unutar tih okvira.

Na inicijativu člana PV HRT-a može se osnivati odbor u svrhu dijaloga s Upravom HRT-a o određenim pitanjima, ali nikako ne može utjecati na uredničke i programske politike. Institucionalna odgovornost članova PV-a HRT-a primarno je društveno korisna uloga. Djelujući unutar ovlasti svaki pojedini član PV-a HRT-a štiti prostor kulture i umjetnosti, bez obzira odnosi li se to na manjinsku ili većinsku populaciju. Zakon o HRT-u određuje prava nacionalnih manjina i njihovu zastupljenost u medijskom prostoru, tako PV HRT-a svojom ulogom doprinosi zaštiti medijskih prava nacionalnih manjina.

BOSNA: Godinama ste bili zaposlenik HRT-a, upućeni ste u njegov unutarnji ustroj. U kojem smjeru biste željeli da se HRT razvija u narednim godinama, posebno u kontekstu najava otkaza, malih plaća i unutrašnje nesigurnosti?

AHMETAŠEVIĆ: Ustroj HRT-a, ako ga želite tako nazvati, prezentira se kroz Program HRT-a na svim programima, kako televizije tako i radija, kao i na svim digitalnim platformama. Četiri televizijska kanala, dvanaest radijskih kanala, osam regionalnih radijskih kanala, naravno i HRTi itd… samo nabrojati, nije jednostavno, a napuniti programsku shemu i ponuditi raznolike sadržaje veliki je izazov. Još k tome treba održati razinu koju gledatelji i slušatelji HRT-a očekuju.

Radeći na HRT-u punih 20 godina, sudjelovao sam u proizvodnji sadržaja igranog, dokumentarnog, školskog, znanstveno-obrazovnog, kulturno-umjetničkog, religijskog, zabavnog te informativnog programa i znam da su impozantne brojke minuta programa koje proizvodi HRT. Dakako, publika voli i sadržaje stranog programa, koji daju dodatnu raznolikost u mogućnosti izbora. U invaziji različitih komercijalnih sadržaja upitne vrijednosti, bez javne televizije i radija kao što je HRT, hrvatski gledatelji i slušatelji kako domaći, tako i oni u inozemstvu koji program prate putem digitalnih platformi bili bi uskraćeni za različite koncertne cikluse strane i domaće klasične glazbe, velike događaje za čiju proizvodnju jedino HRT ima potrebne kapacitete, kao i sve programske sadržaje koje nudi isključivo medijska kuća čiji je rad definiran unutar zakonskih okvira i koji se prati putem već ranije spomenutog PV-a HRT-a.

Ulaskom u tržišno nadmetanje s komercijalnim sektorom, od 2006. godine HRT postavlja kao glavno mjerilo vrijednovanja količine i cijene. Tako načela izvrsnosti i izvedbene vrijednosti padaju u drugi plan. S druge strane, tržišni način financiranja temelji se na ponudi i potražnji proizvoda kulture.

Kako sam prvenstveno kreativac, onda naravno da odabirem put vlastite proizvodnje i razvoja resursa za takvo nešto. Međutim HRT se restruktuira zbog obveza prilagođavanja određenim zakonim EU kako djeluju i funkcioniraju slične medijske kuće u EU.

Ne, u krivu ste kada kažete da su u pitanju otkazi – to nije točno. Radi se konkretno o tome da Vlada RH ima jasno definiran plan i program restrukturiranja i izdvojena sredstva za smanjenje broja zaposlenih prema određenim pravilima i potrebama u odnosu na ukupan rad i djelatnost HRT-a. U pitanju su sporazumni otkazi, nikako jednostrani od strane poslodavca, s djelatnicima koji ispunjavaju uvjete i koji to dobrovoljno žele uz novčanu otpremninu. Drugo je da možda HRT nema adekvatnu zamjenu za djelatnike koji su otišli, ali to može biti više špekulacija nego stvarni problem.

Plaće su uvijek bile male, a činjenica je da na tržištu rada za isti posao u svim audiovizualnim djelatnostima možete zaraditi višestruko veći iznos. Međutim, ovdje dolazimo do pitanja spomenute unutarnje nesigurnosti. HRT ima kolektivni ugovor i sindikat koji u zakonskim okvirima dobro štiti zaposlenike, tako da oni manje ambiciozni tu nalaze kompenzaciju za manju plaću.

Globalno se odnosi u svijetu nalaze u permanentnoj tranziciji. Činjenica je da su u zadnjih 10 godina vrste djelatnosti na tržištu rada unutar audiovizualnih djelatnosti doživjele velike promjene pojavom novih tehnologija i odumiranjem pojedinih zanimanja. Mnogi zaposlenici HRT-a prešli su iz jednog sektora u drugi kompatibilni ili je prijelaz zahtijevao određenu edukaciju.

BOSNA: Koji je vaš odgovor na ksenofobne komentare „hercegovačkih poskoka“ koji su vaše imenovanje označili kao „SDA džihadizam“ i „antihrvatstvo“?

AHMETAŠEVIĆ: Nije to moj nivo, niti način komuniciranja. Kao prvo, mene te laži uopće ne interesiraju. Isti ti koji meni pokušavaju zakačiti neko svrstavanje ili pripadnost neprimjerenim društvenim grupama, niti su rođeni u Hrvatskoj za razliku od mene, niti žive istu tu Hrvatsku na način kako je ja živim i cijela moja obitelj. Drugo, kao umjetnik i djelatnik u kulturi nikada nisam bio član nikakve stranke, niti me privlači negativna polarizacija bilo kojeg određenja. Treće, radni vijek sam posvetio radeći u institucijama kulture i medija u Hrvatskoj, najveći dio akademskog života fokusiran sam na hrvatsku umjetnost, kulturu i znanost.

Doktorirao sam na temu razvoja kreativne industrije kroz kulturnu politiku i redefiniranje sustava audiovizualne djelatnosti u Republici Hrvatskoj. Autor sam devet kurikuluma iz područja fotografije, dizajna, filmske umjetnosti i medija za Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, koji se koriste u hrvatskim obrazovnim ustanovama. Žao mi je da u ovome kontekstu pričam o ovako veličanstvenim temama – obrazovanju hrvatske djece, doprinosu hrvatskom društvu na mnogim područjima – što ovi ksenofobni komentatori zasigurno nikada neće moći.

BOSNA: Koliko prostora danas HRT, ali i općenito mediji u Hrvatskoj, ostavljaju marginaliziranim glasovima, bilo da su to manjine, nezavisna kultura ili angažirani autori? Što biste konkretno mogli učiniti da se situacija dodatno poboljša?

AHMETAŠEVIĆ: Kako smo mi kao društvo još uvijek u tranziciji, gledano s aspekta kulturnih politika, tako su mnoge od navedenih dilema aktualne da se rješenja u narednoj izmjeni Zakona o HRT-u. Jedan od osnovnih principa suvremenih kulturnih politika predstavlja i unapređenje kulturne raznolikosti, kojom bi se različite kulture postavile u ravnopravan položaj, ali i zaštitile.

S obzirom na svjetsku opasnost od novih nacionalizama u kulturnim politikama, uravnoteženo djelovanje između monokulture i kulturne raznolikosti neophodno je kako bi se društvo pozitivno razvijalo u moralnom i socijalnom smislu, tj. uravnoteženost kroz unapređivanje kulturne raznolikosti.

Kada govorimo o angažiranim autorima, trebamo uzeti u obzir da kreativne industrije zahtijevaju razvijanje sposobnosti i iskustava zaposlenih u umjetnosti i kulturi, posebice u audiovizualnim djelatnostima. Općenito vlada mišljenje, u ukupnom kulturnom sektoru, da je umjetničko zanimanje različito od drugih, odnosno da umjetnici imaju posebnu ulogu u društvu, što pak opravdava njihov specijalni položaj.

Kulturna politika treba voditi brigu o uvjetima zapošljavanja i životu umjetnika, ali sama vitalnost kulture ovisi o postignućima, ne o statusu. Iz navedenog proizlazi da je ključ uspješnosti veza onih koji stvaraju – umjetnika – i onoga što se stvara – umjetnosti.

Moguće je situaciju poboljšati praćenjem i predlaganjem određenih mjera kroz javne rasprave, pritiscima nevladinih organizacija i strukovnih udruga da se najvažnija pitanja i odgovori iz kulture, umjetnosti i medija predstavljaju široj javnosti.

BOSNA: Kao Bošnjak koji djeluje u više bošnjačkih udruženja i vijeća, osjećate li potrebu da se zalažete za vidljivost svoje zajednice, ne samo kvotno, već i kroz sadržaj koji ima kulturnu težinu i dugoročni utjecaj? Nije li upravo to ono jedino što suštinski ostavlja trag? Naime, mnogi su zabavljeni funkcijama i statusom, a ne uviđaju da je kvalitativni kulturni aktivizam jedina valuta koja ima istinsku vrijednost!

AHMETAŠEVIĆ: Jedna grupa izuzetno kreativnih ljudi već dugi niz godina je predlagala i sudjelovala u realizaciji različitih kulturnih projekata. Jedan od njih je manifestacija “Dani bosanskohercegovačkog filma”, koja je pokrenuta 2007. godine u sklopu programskih aktivnosti Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba, kojeg vodim sve ove godine u kontinuitetu, te smo hrvatskoj publici pokazali filmska djela nagrađena Oscarom, Zlatnom palmom, Zlatnim lavom, Zlatnim i Srebrnim medvjedima, europskim Oscarima… Potrebno je istaknuti kako na svijetu ne postoji manja kinematografija, s više dobivenih nagrada.

Brojevi su impresivni – prikazano je preko 130 igranih filmova, 100 dokumentarnih filmova, kao i veliki broj kratkih i crtanih filmova i izdali smo ediciju kataloga o Danima bosanskohercegovačkog filma. Naravno da se nakon tako uspješnog projekta i deficita novije produkcije ukazala i potreba da Dani bosanskohercegovačkog filma prerastu u Dane bosanskohercegovačke kulture. Sada su se otvorile daleko veće mogućnosti kulturne suradnje na međunarodnoj razini – kroz izložbe, promocije knjiga, dramske kazališne predstave, muzejske prezentacije kolekcija i stalnih postava, koncerte itd.

Mnoga prikazana djela nastala kao rezultat međunarodne suradnje, koja je obogatila Grad Zagreb i Hrvatska na području kulture, umjetnosti, znanosti, medijske kulture i kulturnih politika. Neskromno mogu reći da se za 16 godina nije javio niti jedan “poskok” da nešto kaže na ovu temu, jer je ovaj koncept od “poskoka” udaljen 100 svjetlosnih galaksija.

Mi smo se samo bavili umjetnošću, kulturom, dijalogom, glazbom, dramskim tekstovima, likovnošću i promicanjem afirmativnih tema, ideja i stavova.

BOSNA: Vaša umjetnička biografija je impresivna. Kako danas gledate na odnos između institucionalne mainstream kulture i alternativne scene?

AHMETAŠEVIĆ: Suštinski problem diferencijacije kulture odnosno njene polarizacije na standardiziranu, masovnu s jedne strane i umjetničku vrijednost na drugoj strani postoji čitavo stoljeće.

Kultura u procesu sistemskih i strukturnih promjena društva doživjela je transformaciju od ideološke orijentacije, preko perioda tranzicije, krize javne kulturne politike i javnog sektora, nerazvijenosti odnosa javnog, privatnog i civilnog sektora, krize institucija i njihove uloge u društvu, ali i krize participacije i kulturnog tržišta, pa sve do kulturne globalizacije. Tranzicija je djelomično donijela redukciju kulturne politike na ekonomski racio, ali i na kulturni dualizam, kao paralelizam dvaju sustava vrijednosti – pri čemu jedan podrazumijeva zahtjeve za uspostavom tržišta u kulturi, a drugi državnu skrb oko financiranja kulture. Tu leži i odgovor na pitanje.

Ovom tematikom se bavim dugi niz godina i provodio sam različita istraživanja i ankete.

Sve dok se ne dogodi uravnoteženo djelovanje javnog i privatnog sektora, imat ćemo veću proizvodnju i gledanost neke sapunice upitne umjetničke i kulturne vrijednosti od jednog klasika sa svim umjetničkim elementima. Primjerice glazba, koja je ušla duboko u naše slušateljsko audio područje, i nažalost, kultne koncertne dvorane, katedrale hrvatske umjetnosti i kulture postale su tzv. mainstream, a alternativa, koje nema, ne može da se odupre tome, jer su nam zakazala dva ključna sektora – javni i privatni. Ako netko kaže da javni postoji – složit ću se, ali je pod velikim utjecajem privatnog, pa kao da i ne postoji. Nastupilo je razaranje koje je donijela neoliberalna transformacija, orijentirajući se samo na tržište u kulturi, a izgubila se umjetnička vrijednost.

BOSNA: Zalažete se za etički pristup medijima i umjetnosti. Mislite li da su mediji izgubili kompas u tom smislu, i kako ga možemo vratiti?

AHMETAŠEVIĆ: Ne, ja se ne zalažem samo za etički pristup kulturi, umjetnosti i medijima – bilo bi prejednostavno za jedan tako vitalni elemant u društva kojemu je potreban širi pristup. S ovoga aspekta moramo kulturnu politiku u Republici Hrvatskoj gledati kroz prizmu multikulturalnosti, interkulturalnosti i transkulturalnosti.

Mi trebamo posezati za dostupnim mehanizmima koji mogu polučiti određene rezultate. U multikulturalnoj Europi dileme socijalnog razvoja kulturne politike imaju veliki značaj s gledišta: promatranja kulturnog identiteta manjinskih ili većinskih zajednica, odnosno formiranja demokratskog pluralizma prema pravilima manjine ili većine; kulturnog nasljeđa u audiovizualnoj djelatnosti, njegovog očuvanja ili oblikovanja suvremene djelatnosti; usmjerenja kulturne politike na području audiovizualne djelatnosti prema unutarnjoj ili vanjskoj potrošnji kulturnih proizvoda i prezentiranja unutarnje realnosti ili umjetnog uljepšavanja kroz kulturne djelatnosti. Ovo su mehanizmi koji mogu vratiti kulturu u njene izvorne okvire.

BOSNA: U vašim stajalištima nalazimo stalno podsjećanje da umjetnost nije dekoracija već alat društvene svijesti. Ima li takva umjetnost danas prostor u mainstreamu?

AHMETAŠEVIĆ: Sagledavanje kulture i umjetnosti zahtjeva širi pristup i shvaćanje njene pozicije u društvu. Film, glazba i emitiranje obuhvaćeni su sporazumom Svjetske trgovinske organizacije WTO, jer izrada filma, stvaranje glazbe ili proizvodnja i prijenos (emitiranje) programa smatraju se uslugama prema međunarodnom trgovinskom zakonu.

Audiovizualni mediji čine jedan od najmoćnijih alata za izražavanje kulturnog identiteta i raznolikosti. Europske su zemlje odavno prepoznale posebnu ulogu audiovizualnih medija za demokratsko odlučivanje, za pluralizam medija i kulturne raznolikosti.

Kultura nije nešto statično, na određenom mjestu, već je mobilan i dinamičan fenomen. Socijalna dilema koja se odnosi na kulturnu raznolikost kod nas je proizašla iz političke ideje kulturne i etničke ”čistoće”, koja je vladala i još uvijek je prisutna na našem kontinentu. Država ima odgovornost usmjeravati kulturnu politiku. Ona ističe koji je njen značaj i koja joj je obveza, ali nema pravo ocjenjivati kulturne vrijednosti različitih etničkih i kulturnih opcija. Politika treba štititi manjinske interese i forme izraza, jer etničke manjine imaju kulturni život koji daje vitalnost nacionalnoj kulturi. I kreativnost, inovacije i prakse manjinskih zajednica značajan su izvor proizvodnje u audiovizualnom sektoru, te predstavljaju značajno tržište bilo da se radi o javnom ili komercijalnom, tradicionalnom ili suvremenom obliku audiovizualne djelatnosti.

Pluralizam kulturne politike vitalan je preduvjet očuvanja nacionalne kulture i tradicije, te je na taj način promotor nacionalne audiovizualne djelatnosti. Primarni cilj nacionalne kulturne politike treba biti promocija vrijednosti kulturnih različitosti, očuvanje prava i interesa manjina u okvirima interesa zajednice.

BOSNA: Kako se kultura Bošnjaka u Hrvatskoj može kreativno afirmirati kroz HRT, mimo već viđenih izvještaja o folklornim segmentima i dokumentarnih formi koje danas nerijetko liče na muzejsku zaostavštinu?

AHMETAŠEVIĆ: Kroz mnoge teme u ovome intervjuu iznesena su stajališta o mogućnostima i načinima djelovanja s aspekta afirmacije kulture, pa tako i manjinske kulture. Mislim da nije realno sagledavati afirmaciju i pozivati se isključivo na HRT. U suvremenom dobu, gdje svjedočimo neograničenom broju komunikacijskih kanala, apsurdno je uvijek očekivati afirmaciju kroz jedan medij – bez obzira na to što HRT kao javni medij ima određene obveze po Zakonu o HRT-u.

Međutim, suština ovoga pitanja je u dobroj ideji, kreativnom timu, zanimljivoj priči – i tada će HRT samoinicijativno tražiti da prezentira projekt i proizvod umjetničke i kulturne vrijednosti. Nedostatak je kvalitetnih projekata i materijala koje možemo ponuditi HRT-u, a i urednička obveza prema manjinama prestaje onoga trenutka kada sadržaj nije kompatibilan sa standardima emitiranja.

Svjetski problem u kreativnoj industriji je nedostatak kvalitetnih ideja – umjetnost i kultura izrazito su osjetljive na imitaciju i repliciranje, što vodi kulturu u negativan trend. Zamislite samo, koliko je tek manjinska kultura osjetljivija na ovu pojavnost.

BOSNA: Postoji li na HRT-u volja da se manjinama otvori prostor i u mainstream terminima i emisijama, a ne samo u tzv. manjinskom rezervatu? Uostalom, kako vidite razvoj tzv. manjinskih medija, a u sukladnosti sa onim tzv. većinskim.

AHMETAŠEVIĆ: Da, postoji volja da se manjinama otvori prostor i u mainstream terminima i emisijama, no važno je razumjeti da iako je Hrvatska radiotelevizija sufinancirana od strane države, ona i dalje mora imati u vidu profitabilnost i gledanost svojih sadržaja. To znači da HRT mora balansirati između javnog interesa, uključujući zastupljenost manjinskih zajednica, i zahtjeva tržišta, odnosno privlačenja što šire publike. U tom kontekstu, pomaci postoje, ali oni zahtijevaju pažljivo planiranje i integraciju manjinskih tema na način koji će biti zanimljiv i relevantan široj javnosti.

Potrebno je pokušati razviti manjinski mediji, i potvrditi različite elemente koji definiraju gledanost/slušanost, isplativost/profitabilnost, multikulturalnost. Tek na osnovu analize i evaluacije dobit ćemo realan odgovor na sva pitanja o razvoju manjinskog medija i mainstreamu.

BOSNA: Radili ste na hrvatsko-bosanskohercegovačkim koprodukcijama, vidjeli ste da se može zajedno ako postoji kreativna misao. Kako unaprijediti odnose Hrvatske i Bosne i Hercegovine? Naravno, mislim isključivo kroz kulturu, jer pokazalo se da je politika puna šumova i nesporazuma. No, može li uopće kultura odrađivati svoju blagotvornost bez političke volje i naloga?

AHMETAŠEVIĆ: Proveo sam dosta vremena istražujući kulturne politike i predlažući određene mjere, rješenja i aktivnosti unutar Republike Hrvatske posebice u radu Hrvatskog audiovizualnog centra, međutim, razočaravajuće moram konstatirati da mjesta na kojima se donose odluke zauzimaju kadrovi koji nisu kompetentni, koji su ksenofobni i ograničenih kreativno umjetničkih sposobnosti. Pisao sam o fenomenu zvanom "arm's length", ili produžena ruka na hrvatskom jeziku. Što to točno znači?

Pojednostavljeno u Hrvatskoj je javna državna kultura produžena ruka politike i tu moramo biti potpuno jasni u definiciji pojma. Naše društvo je s aspekta kulturnih politika još uvijek u tranziciji i neće se to lako promjeniti. Pomaka ima i svi se trudimo da bude bolje, ali ne dovoljno brzo za svakog umjetnika koji želi da stvara, koji nema beskrajno kreativnosti u kratkom životu u odnosu na državotvornost kulturne politike.

Koprodukcije su rezultat sasvim nekih drugih tokova ideja, kreativnih pojedinaca, ljudskih priča i sudbina, a odnosi država su izrazito složeni i opterećeni raznim utezima iz prošlosti i sadašnjosti. Kultura jedino i živi kada je slobodna, rijetko se dogodi neki bljesak, a da je i politika sudjelovala. Znate kako to kod političara ide, oni se priključe kad je uspjeh zajamčen, a umjetnici idu u nepoznato tako da im se putevi rijetko sretnu. Možda kad treba naplatit neki porez, a znatno rjeđe kada ga treba vratiti, jer što ćeš vraćati kada si već uzeo! ●

Književnik Halid Kadrić, autor kapitalnih historijskih romana

BOŠNJACI SU OPSTALI I MOGU NA SEBE BITI PONOSNI

„Mada su dugo negirani, ponižavani i uništavani, Bošnjaci su opstali i mogu biti ponosni na sebe, pogotovo zato što u svojoj historiji nemaju crnih stranica. Pored općih, ustaljenih osobina, najviše se odlikuju strpljenjem, tolerancijom i skromnošću. Nikada nisu imali zasebnu domovinu, pa ipak nikada nisu željeli živjeti sami. Bošnjaku ne smeta drugi i drugačiji, ali, nažalost, on često drugima bezrazložno smeta. Zato je naš narod dugo živio u strahu i neizvjesnosti, a zločini prema njegovim pripadnicima, poniženje i nepravda bili su svakodnevnica. Stradavali su u ratovima i mimo njih, a nikada ih niko nije zaštitio.“

RAZGOVARAO: Elvir Resić

Halid Kadrić jedan je od najznačajnijih bošnjačkih književnika novijega vremena. U umjetnosti pisane riječi javio se šezdesetih godina prošloga stoljeća, romanom *Izgubljeno djetinjstvo*. Tokom duge i plodonosne karijere pisao je romane, priče i drame, a kao pisac za mlade bio je uvršten u obrazovne programe i školsku lektiru. Objavio je dvadeset i četiri književna djela, od kojih su neka prevedena na engleski, francuski, turski, albanski, makedonski i bugarski jezik.

Međutim, djela kojima je Kadrić najviše zadužio bošnjačku književnost, kulturu i cjelokupno društvo jesu dva kapitalna historijska romana – *Dugo svitanje* (2010) i *Kobno raspuće* (2015). Ova dva romana sa po četiri toma, na oko 5.500 stranica, najobimnija su književna djela ikada napisana na bosanskom jeziku, a kao literarne hronike obuhvataju puna dva stoljeća bosanskohercegovačke, prije svega bošnjačke povijesti. Radnja *Kobnog raspuća* započinje 1801. godine, dok se *Dugo svitanje* završava sa 2000. godinom. U ta dva stoljeća stalo je mnogo, a Kadrić nije zaobišao nijedan važan događaj i nijednu krupnu historijsku ličnost, dajući historijskim procesima, zbivanjima i akterima literarnu dimenziju, pri tome ne odstupajući od činjenica.

O značaju i vrijednosti njegovih romana govorili su i pisali Nedžad Ibrišimović, Ferid Muhić, Zilhad Ključanin, Ivica Vanja Rorić, Gavrilo Grahovac i mnogi drugi. Prof. dr. Muhidin Džanko priredio je knjigu kritika „Historijski romani Halida Kadrića“, a akademik Ibrišimović napisao je dramu kao promociju *Dugog svitanja*, u kojoj je naglašen značaj historijske dimenzije romana. Sarajevske su televizije na osnovu ova dva romana producirale miniserije i dokumentarne programe, a portal *bosna.hr* svake sedmice čitaocima ponudi po jedan odlomak iz *Kobnog raspuća*.

Iako je na kraju devete decenije života, Kadrić i dalje piše, aktivno promišlja našu stvarnost i društvene procese. Posjetili smo ga u njegovom stanu u Sarajevu, gdje smo razgovarali o kulturi, književnosti, ali i o drugim važnim društvenim pitanjima.

BOSNA: Pišete dugo, afirmirani ste pisac za mlade, a vaši su romani našli svoje mjesto i u školskim programima, u lektiri. A onda ste se u poznim godinama odlučili da napišete dva obimna historijska romana. Šta Vas je motiviralo da to uradite?

KADRIĆ: Prvo želim reći da pratim vaš rad, čitam ono što pišete. Drago mi je da još ima medija koji se zanimaju za pisce, književnost i kulturu. Povod da pišem historijske romane bio je da osvijetlim novim mladim generacijama događaje, zbivanja i ljude u prethodnom periodu. Zato što u našoj književnosti do sada nije dato dovoljno prostora upravo tim značajnim događajima za našu historiju. Jeste fragmentarno i kroz historijske podatke, ali nije literarno. Ova dva romana su ustvari literarne hronike 19. i 20. vijeka, ne samo državne nego i nacionalne i porodične povijesti tih vijekova. Osjećala se praznina u našoj književnosti. Nismo imali sveobuhvatan pristup našoj prošlosti pa su mnoge stvari ostale ili nerečene ili zaboravljene ili nedovoljno formulisane i nedovoljno objektivno predstavljene, a ja sam htio da to „dovedemo u red“ tako da dobijemo pravu i čistu istinu rečenu na literaran način.

Naša je historija bogata događajima, ali ti događaji i likovi nisu uvijek dobijali dovoljno pažnje i prostora u našim školskim programima, predavanjima, nekako su ostali samo u historiji, a o njima je u književnosti govoreno malo ili nimalo. Velikani i događaji koji su odredili putanju kojom je bošnjački narod išao i stasavao bili su ili potisnuti u drugi plan, zanemareni, ili su bili krivo prikazani, što je još gore. To su radili oni koji nama Bošnjacima nisu željeli dobro, a mi nismo imali snage da se tome suprotstavimo.

Ta praznina me je ponukala da malo osvijetlim to vrijeme u široj dimenziji i događaje, pogotovo ljude, istaknute, borce za opstojnost i naroda i države. Ono što me posebno nosilo bila je želja da onim čitaocima koji malo poznaju svoju prošlost kažem kako imaju debeo razlog da budu ponosni na to što jesu. Bošnjaci su uvijek bili u zapećku, kroz obrazovanje, kroz kulturu, i na kraju krajeva kroz samo priznanje. Pa mi smo relativno kasno priznati i kao narod. Bilo je mnogo razloga da se o tome progovori. Nisam uzalud nekoliko godina proveo istražujući po arhivima, bibliotekama, historijskim izvorima, domaćim i stranim. Istraživao sam historijska činjenična događanja odnosno ocjene šta jeste, šta nije značajno. Često se dešavalo da se ni historičari nisu mogli složiti oko nekih tumačenja historijskih pojava ili likova. Dakle, to je jedan vrlo širok prostor u kojem je između ostalog trebalo predstaviti ambijent i atmosferu u tim stoljećima. 200 godina je zaista dug period. U historijskom smislu nije, ali u čovjekovom okviru jeste dugo.

Prvo sam napisao *Dugo svitanje*, kao hroniku 20. vijeka i mislio sam da ću time zaokružiti svoj književni opus. A onda sam shvatio da se čitaocu mora približiti vrijeme srpskih ustanaka, doba Gradaščevića, austrougarske okupacije… i odlučio sam se napisati *Kobno raspuće*. Kako reče jedan književni kritičar, naša književnost više nije siromašna u predstavljanju svoje prošlosti. Druge književnosti, regionalne i druge, odavno imaju književna djela u kojima opisuju svoju prošlost, a mi to nismo imali. Sad imamo i mi. U tome smo se izjednačili. Naravno, to je tema koju će mnogi drugi pisci obrađivati. Ima puno još prostora, nije sve rečeno i nije moglo biti sve rečeno u tim tomovima. Uvijek se može naći i ljudi i događaja koji su značajni a koje bi savremeni čitalac vrlo rado upoznao, a samo treba truda da se to uradi.

BOSNA: Neke ličnosti iz *Dugog svitanja* lično ste upoznali, što stavlja snažan pečat na autentičnost vašeg pisanja. Možete li izdvojiti neke od njih?

KADRIĆ: Jesam jer dugo živim i normalno je da sam ponešto i donio iz te prošlosti. Jedan od njih je Tešnjak, dobrotvor i veliki prijatelj kulture Ademaga Mešić, za kojeg neki kažu da je bio kontroverzna ličnost jer je 1945. godine osuđen za saradnju sa NDH. Ja sam njegov lik posmatrao s više aspekata. Upoznao sam ga kao dječak, kad je navraćao u naš kraj. Moj je otac imao obućarsku radnju, poznavao se s njim. Jedne prilike i mene je predstavio Ademagi. Kao dijete sam ovlaš prešao preko toga, nije me to mnogo zanimalo. Ali kasnije sam, istražujući historiju i pretražujući izvore, dokumente, saznao sam da je to čovjek koji je itekako zadužio sve nas, a posebno bošnjački narod, mada on lično nije naglašavao razliku među narodima. Neki su znali reći – kako ćeš, Halide, lijepo govoriti o čovjeku koji je bio ustaški doglavnik, čovjek uz Antu Pavelića. Da, tačno je, i u romanima je to i navedeno, čak su u *Dugom svitanju* citirani dokumenti. To stoji, ali stoji i ono što se ne želi kazati, a ja smatram da čovjeka ne možemo ocjenjivati što nećemo uzeti i njegove dobre i loše strane. I onaj ko pročita taj roman sasvim će jasno shvatiti da je taj čovjek bio jednostavno, ne mogu reći izmanipulisan jer je bio tada obrazovan, svjetski čovjek, trgovac svjetskoga glasa, ali je bio usamljen u svojim odnosima prema drugima i drugačijima. Biti članom neke organizacije ne znači biti i njen promotor. Mislim da knjiga dovoljno govori i najbolje će svaki čitalac doći do vlastitog mišljenja kad te činjenice približi sebi i stvori vlastiti sud o tome svemu. Jer postavlja se prozaično, banalno pitanje – ako je taj čovjek fašista, kako to da je imao prijatelje među najistaknutijim ljudima toga vremena - Bašagićem, Ljubušakom, Mulabdićem, reisom

Čauševićem i mnogim drugim. Pred njim su na noge ustajali i u Beču i Pešti i Sarajevu, gdje god se pojavljivao. Pa valjda bi svi ti ljudi znali ocijeniti njegovo pravo stanje i stavove – da li je on zaista nečovjek ili čovjek. Ja bih rekao da je bio čovjek sa izvjesnim mahanama.

BOSNA: Da li mislite da je Mešić bio prohrvatski orijentiran zbog toga što je znao da najveća opasnost Bošnjacima prijeti s druge strane, od Srbije?
KADRIĆ: Upravo tako. Ali ne samo on. Mnogi su se istaknuti Bošnjaci u to doba plašili velikosrpske politike. Manje je zlo bilo okrenuti se Paveliću, s kojim se on često nije slagao, nego biti žrtva masovnih četničkih zločina. U nekoliko navrata davao je otkaz, ali prema ustaškom zakonu nije mogao apstinirati iz toga, jednom kad se uđe u to, nema nazad.
A 1953. godine, kao gimnazijalac, imao sam priliku upoznati književnika Edhema Mulabdića, jednog iz plejade naprednih muslimana tog doba; našeg značajnog ne samo pisca nego prosvjetitelja, autora prvog bošnjačkog romana *Zeleno busenje*. Tad sam imao 17 godina. Ostavio je ne mene upečatljiv i snažan utisak, po tome što sam ocijenio sa svojom skromnom naobrazbom u to doba – da je veoma širokogrudan, čovjekoljubiv, da je skroman, iskreni borac i veliki patriota i rodoljub. Bio je veliki zaljubljenik u kulturu i napredak svoga naroda. U tom jednom razgovoru koji je trajao nekih sahat vremena u Sarajevu, između ostalog pitao sam ga: „Kako to, efendija, da nema u čitankama, u literaturi, u knjižarama, ni spomena vaših knjiga. Ja do sada nisam ni znao za Vas, ni čuo. O Vama sam saznao od jednog vašeg Maglajlije, mog školskog druga". On se gorko osmjehnuo i upitao me šta znam o Bašagiću, Hadžiću, Ljubušaku, Spahi, Čauševiću. Kad sam rekao da ni za njih nisam čuo, on mi reče: „Eto vidiš, nema ni boljih pisaca ni značajnijih ličnosti od mene. Zašto nas nema? Zato što nismo dovoljno snažni da isplivamo iz mulja koji nam se sprema, u kojem smo zapostavljeni, nepriznati. Mi smo radili sve što smo mogli, bili smo učitelji, predavači, novinari, pa čak i članovi umjetničkih društava. Htjeli smo da animiramo omladinu da idu u horove, sekcije, društva, da se bave kulturom... Snalazili smo se svakako. Na početku 20. stoljeća bilo je samo nekoliko muslimana koji su imali fakultetsko obrazovanje. I tih nekoliko trebalo je pokrenuti čitav jedan narod. Bio je to težak posao." Pa i Ademaga Mešić je pisao. Njemu kao trgovcu, ekonomisti, nije padalo na pamet da se bavi pisanjem i smatrao je da za to nema talenta i da to nije njegov posao. Ali se silom prilika prihvatio pisanja i napisao dramu *Carević i rob*, koja je izvođena svuda po BiH. Tražili su ljudi od njega da još piše. A on je odgovarao da to trebaju raditi drugi.
Iz tog sam razgovora zapamtio još jednu stvar: tada je rekao da su komunisti uspjeli učiniti ono što napredni muslimani nisu stigli – masovno opismeniti široke narodne mase, a tako i Bošnjake. Razmišljao sam dugo o tome kako čovjek može pozitivno govoriti o ljudima koji su ga nepravedno strpali u zatvor. On nije napravio ništa loše, praktično je osuđen jer je obavljao svoju dužnost u toku NDH. Bio je direktor pozorišta, bavio se kulturom. Dobio je pet godina zatvora, a onda su mu oduzeta sva prava, penzija. Živio je u siromaštvu.

BOSNA: Ispričali ste priču o Bosni i Bošnjacima, obuhvativši 19. i 20. stoljeće. U tih dvjesto godina dogodili su se krupni historijski procesi, značajni za ovo naše podneblje: od srpskih ustanaka, Pokreta za autonomiju Bosne, austrougarske okupacije, Aneksije, iseljavanja, svjetskih ratova, Kraljevine, socijalističke Jugoslavije, pa sve do oružane agresije na Bosnu. Kako su sve to Bošnjaci preživjeli i kako su se ponašali?
KADRIĆ: Mada su dugo negirani, ponižavani i uništavani, Bošnjaci su opstali i mogu biti ponosni na sebe, pogotovo zato što u svojoj historiji nemaju crnih stranica. Pored općih, ustaljenih osobina, najviše se odlikuju strpljenjem, tolerancijom i skromnošću. Nikada nisu imali zasebnu domovinu, pa ipak nikada nisu željeli živjeti sami. Bošnjaku ne smeta drugi i drugačiji, ali, nažalost, on često drugima bezrazložno smeta. Zato je naš narod dugo živio u strahu i neizvjesnosti, a zločini prema njegovim pripadnicima, poniženje i nepravda bili su svakodnevnica. Stradavali su u ratovima i mimo njih, a nikada ih niko nije zaštitio. Nakon što je izborena samostalnost Bosne, bošnjački položaj i vrijednosti našeg naroda idu u pravcu afirmacije, ali poprilično sporo. Ne radimo ni mi dovoljno, i kada imamo priliku. Ponekad se vidi taj osjećaj niže vrijednosti, naslijeđen iz prošlosti. Dugo smo bili građani drugog reda u vlastitoj domovini, neopredijeljeni, nepriznati. Rekao bih da je ustaljen dojam da mnogo više cijenimo tuđa postignuća nego vlastita. To je ono što me žalosti i zabrinjava. I ne samo to, nego smo skloni biti zavidni svakom ko nešto postigne na bilo kojem polju. Odmah tražimo mahane. A ako je iz susjedstva, to prihvatamo bolje. Jedan od razloga što je to tako je i nedostatak znanja o nama samima. To nam valja mijenjati, učenjem, istraživanjem, pisanjem.
Drugo, zadovoljavamo se malim, niskim ciljevima. Treba uvijek težiti višem da bismo išta dobili. Sa sitnim ciljevima tapkamo u mjestu. Onda, trebalo bi svoje vrijednosti promovisati u svijetu. Više mogu uraditi režiseri i umjetnici nego ministri za kulturu. Kultura je za to pogodna.
Tom napredovanju mogli bismo se učiti od onih koji rade u turizmu. Ne treba mnogo strancu, posjetiocu da mu se svidi naša zemlja, da dođe da vidi. Tako bi otprilike trebalo raditi i u kulturi. Pogledajte, recimo, mi imamo Društvo pisaca BiH i Bošnjačko društvo pisaca i neko će se zapitati što će nam dva jer oboje je tu... što će nam oboje. A ja upotrijebim onu narodnu – s viška glava ne boli. Neka ima. Zašto? Ako nećemo raditi to što radimo, zaostat ćemo za drugima. Dva druga naroda, koji su naše komšije, s kojima živimo, imaju institute, edicije, imaju organizovan kulturni život, sistematizovan. Znaju unaprijed šta treba da urade i to rade. Što to i mi ne bismo radili. Hrvat i Srbin u Bosni i Hercegovini, i pored toga što je član društva pisaca BiH, on je član društva pisaca Hrvatske, odnosno Srbije. On ima dvoje, a mi bismo da nemamo nijedno. Zato nam treba Bošnjačko društvo pisaca. Ako postojiš kao narod, imaš i svoju književnost.

A 1953. godine, kao gimnazijalac, imao sam priliku upoznati književnika Edhema Mulabdića, jednog iz plejade naprednih muslimana tog doba; našeg značajnog ne samo pisca nego prosvjetitelja, autora prvog bošnjačkog romana Zeleno busenje. Tad sam imao 17 godina. Ostavio je ne mene upečatljiv i snažan utisak, po tome što sam ocijenio sa svojom skromnom naobrazbom u to doba – da je veoma širokogrudan, čovjekoljubiv, da je skroman, iskreni borac i veliki patriota i rodoljub. Bio je veliki zaljubljenik u kulturu i napredak svoga naroda.

BOSNA: Spomenuli ste značaj kulture za osnaživanje nacionalnog identiteta. Vi ste neko ko taj segment društvenog života pomno i dugo prati. Kako vidite naše institucionalno djelovanje u afirmaciji bošnjačke kulture?
KADRIĆ: Nemamo konkretnih akcija u kulturi. U književnosti pogotovo. Kako je ukinut Institut za književnost, tako je ova umjetnost pala u zapećak pa joj blijede čak i bivši tragovi. Pisci nisu lijeni, no za koga i zašto pišu? Ne samo da nema instituta, koji bi pratio, vrednovao i usmjeravao tokove književne produkcije, nego nema ni književne kritike. U zemlji i dijaspori godišnje se objave desetine knjiga različitog žanra, a niko ni uzgred da neku uzme i analizira. Prije osamnaest mjeseci formirano je Bošnjačko društvo pisaca, ali ono još nije izašlo iz potpune pasivnosti. Moraju biti pronađeni načini da se i njihove aktivnosti pojačaju, da se prepozna i podrži njihova misija. Kultura je inače kod nas posljednja na spisku društvenih vrijednosti. „Preporod“ se, umjesto da radi na konkretnim poslovima na afirmaciji bošnjačke kulture, da izdaje godišnjake i druge publikacije, oni se tamo bave promjenom imena. Bilo je mnogo važnijih i prečih stvari. Prostora za rad ima, ali mnoge praznine još nismo popunili.

BOSNA: Koliko su književna djela danas uopće čitana, s obzirom na to da imamo savremene načine komunikacije i zabave koja, htjeli to priznati ili ne, zaokuplja našu pažnju, ostavljajući nam za čitanje malo vremena.
KADRIĆ: Čitanost generalno jeste mala i bit će sve manja, ali značajna književna djela će odolijevati izazovima i iskušenjima, kao što odolijevaju i sada. Nekad se mislilo da je jedan od razloga smanjenog zanimanja za knjigu njena visoka cijena, a ja iz svog iskustva znam da to nije uzrok. Mnogo krupniji razlog je odabir teme i piščev odnos prema toj temi. Nikad se temi ne smije provesti površno. Savremenog čitaoca, primjerice, živo zanimaju historijska zbivanja iz nedavne i bliske prošlosti, ona koja mu nisu dovoljno ili nikako poznata, ali ispričana s činjenicama, kazana bez manipulacije s istinom. Od svih lijepih tekovina, istina najbolje uljepšava život. U novije vrijeme dokumentarna književnost sve upornije uzima primat nad umjetničkom, filozofija sve jače potire literaturu, a to čitalac uglavnom ne voli, što ga odbija od čitanja. Nekada su se književna djela cijenila, a sada mnoga od njih nisu vrijedna ni elementarne pažnje. Ipak, kvalitet se uvijek prepoznaje, a kratke forme na društvenim mrežama ne mogu zamijeniti dobru knjigu.

Reći ću nešto što zvuči grubo. Mladi ljudi žele publicitet, žele se predstaviti društvu, izaći iz osrednjosti, žele biti i popularni. Ali kako je knjiga danas sve manje privlačna, moramo reći da se ne može biti popularan u nepopularnoj djelatnosti. Lijepo je što se odlučuje da piše, ali je potrebno naći i ocijeniti svrsishodnost obrade neke teme. Današnji čitalac je izbirljiv, s razlogom jer je školovan, upoznao je svijet, zna jezike, internet. Traži kvalitet. Neće da čita svašta. A nažalost u našoj literaturi ima svašta. E tu bi institut za književnost, da ga imamo, napravio reda.

> **Ne radimo ni mi dovoljno, i kada imamo priliku. Ponekad se vidi taj osjećaj niže vrijednosti, naslijeđen iz prošlosti. Dugo smo bili građani drugog reda u vlastitoj domovini, neopredijeljeni, nepriznati. Rekao bih da je ustaljen dojam da mnogo više cijenimo tuđa postignuća nego vlastita. To je ono što me žalosti i zabrinjava. I ne samo to, nego smo skloni biti zavidni svakom ko nešto postigne na bilo kojem polju.**

BOSNA: Vi ste i dalje aktivan i plodan književnik. Prije dvije godine objavili ste roman *Hurija,* jednu ličnu, ljudsku i intimnu priču. Možemo li očekivati još vaših djela?
KADRIĆ: To je moja posljednja knjiga. Drago mi je što sam je napisao. O libidu starih osoba malo se govori, a ne piše nikako, kao da to ne postoji ili kao da nije ni moguć ni važan. Čak se ponekad izvrgava podsmijehu. Nije star onaj ko ima puno godina, star je onaj ko misli da je star. U čovječijoj prirodi jedino je osjećaj neuništiv, on traje dok čovjek diše. Čovjek bi cijelog života trebao biti zaljubljen u nekoga ili u nešto. Bez tog osjećaja on je nepotpun. Ma u kojoj dobi, zrela ljubav ima takvu snagu kakvu drugi osjećaji nemaju.

Vrlo brzo ću ući u desetu deceniju života. Nije loše dugo živjeti uz relativno dobro zdravlje, pogotovo u prilikama kada osoba gaji stvaralačke pretenzije pa joj se daje mogućnost da još dosta toga uradi u poslu kojim se bavi. Inače, da se u mladosti ljudi vole i paze onako kako to čine u starosti, ne bi nikad požalili što su se rodili. U životu, dakle, najdublje razmišljamo kada smo umorni. Osim toga, starost može biti kvalitetan dio života. U djetinjstvu smo samo poslušnici, u adolescentnom dobu „bolujemo“ od ljubavi i ljubomore, u braku brinemo o potomstvu, u mirovini kudimo poskupljenja i vladu, a kad ostarimo – sve nam je potaman. Ipak, sumnjam da ću imati snage napisati još neko djelo, ali tako sam mislio i poslije *Dugog svitanja*, pa sam objavio *Kobno raspuće*, pa onda i *Huriju*. Nikad se ne zna.

BOSNA: S obzirom na vaše bogato životno iskustvo, imate li još neku poruku za sve nas? Siguran sam da ćemo se okoristiti, pogotovo u ovim neizvjesnim vremenima punim izazova.
KADRIĆ: Mi ne možemo utjecati na svjetska zbivanja i međunarodne odnose jer postoje uglavnom dvije osnovne pravde – Božija i ljudska. Nažalost, ljudi svoju koriste u kontinuitetu, a Božiju samo po potrebi. Da se čovječanstvo može dogovoriti šta je pravično, odavno bi imalo jedinstven pravni sistem. Zbog toga svijet i jeste nepravedno mjesto. Kad bi obični ljudi postupali kao političari, na Zemlji nikada ne bi bilo reda ni mira. Za izbijanje ratnog sukoba dovoljna su dva učesnika, a za uspostavu mira često nije dovoljna ni stotina. Prisjetimo se genocida: Srebrenicu sada poznaje cijeli svijet, a kada je stradavala i patila nije je poznavao niko. Moćni političari, vođe ratova, su licemjerni: ustaju protiv pogroma i ubijanja tek nakon što se genocid dogodi. Verbalno se zalažu za mir, a u suštini uživaju u ratu. Ali mi se zato možemo potruditi da svoj život uredimo. Tri su životna izbora u kojima ljudi najviše griješe: u izboru zanimanja, u izboru bračnog druga i u načinu odgoja djece. Što se čovjek više otuđuje to, u društvenom smislu, postaje manje čovjek. Postoje ljudi koji imaju prijatelje van kuće, ali ih nemaju u kući. A neki se žale kako je malo radosti u njihovim životima. Mora biti malo kad čekaju da im drugi priredе radost. Osjećajnost se sužava i gubi snagu. Najosjećajnije su one osobe koje u sebi do kraja života nose nježnost dječije duše.

Život je lijep svugdje i svakome ko umije da ga voli. Izlazio sam đahkad u svijet da upoznam tamošnje stanje, a kada sam se vraćao osjećao sam da mi čvrsne bliskost sa vlastitom zemljom. Kod malog naroda sve je malo, a kod velikog je veliko i ono što objektivno nije veliko. Neke se porodice iseljavaju nezadovoljne onim što u domovini imaju polazeći od mišljenja da u inostranstvu nema nepravdi, kriminala, korupcije, bolesti, ubistava, pljački, nasilja, skupoće, prevara, laži, nezaposlenosti. A nije tako, i to mnogi prekasno spoznaju. ●

Ne možemo, a da se ne zapitamo

KAKO (DE)CIONIZIRATI društvo?

Kako će se dio društva oprati od podrške cionizmu i Benjaminu Netanyahuu kada ga međunarodni sud neizbježno proglasi odgovornim za genocid, a Izraelske obrambene snage (IDF) također budu označene kao organizacija odgovorna za zločine protiv čovječnosti? Nismo više u 1945. godini da se krivnja briše pomoću formulara i preporuka daljnjih rođaka. Tada su se mogli pravdati da nisu imali izbora i da je Nacistička partija vršila pritisak na stanovništvo. No, koji su naši izgovori da ne osudimo genocid?

PIŠE: Davud Mešinović

Nakon pada nacističke Njemačke u maju 1945. godine započinje opsežan proces denacifikacije njemačkog i austrijskog društva, koji provode savezničke snage s ciljem uklanjanja ideoloških ostataka nacizma i kažnjavanja njegovih vodećih protagonista. Članovima Nacionalsocijalističke stranke, Gestapa, SD-a i SS-a suđeno je na vojnom sudu u Nürnbergu, dok su za ostale naciste i aktivne simpatizere bili zaduženi odbori za denacifikaciju.

Tada započinje društveni proces u kojemu se u kojemu se od najviših nacističkih dužnosnika do običnih pekara i mesara pokušavalo prikriti bilo kakve veze s nacističkim režimom. Primjerice, nakon rata svi odrasli Nijemci morali su ispuniti formular *Fragebogen* sa 131 pitanjem o članstvu u nacističkim organizacijama. Mnogi su lagali ili umanjivali svoju ulogu, a lokalne komisije (koje su često uključivale i bivše naciste) oslobađale su ih odgovornosti.

Postojao je čak i „crni tržišni biznis“ pisanja dobrih preporuka (*Entlastungszeugnis*), gdje bi vas susjed ili daljnji rođak pohvalio kao poštenu osobu i time vas „očistio” od svake povezanosti sa zlom.

Danas, 80 godina kasnije, čovječanstvo stoji pred sličnim izazovom samo s drugim imenima, simbolima i žrtvama. Ako je prošlo stoljeće nosilo breme *denacifikacije*, što nas čeka u 21. stoljeću? Proces *decionizacije*!

Prije početka posljednjeg sukoba u oktobru 2023. godine, možemo reći da je podrška Izraelu ili Palestini bila pitanje ličnih simpatija i kulturno-vjerskog identiteta pojedinca. Međutim, nakon što je ubijeno više od 55.600 Palestinaca, uglavnom civila, žena i djece, teško je izbjeći zaključak da je cionistički pokret, predvođen aktualnim premijerom Benjaminom Netanyahujem i njegovom strankom Likud, zapravo zločinačka organizacija odgovorna za najveći genocid 21. stoljeća.

Kako, nakon tolikih svirepih i užasnih zločina, koje zahvaljujući modernim tehnologijama jasno vidimo, mnogi pripadnici društvene elite i dalje šute? Akademska javnost pronalazi neuvjerljive izgovore. Mediji relativiziraju ili navijaju. Političari izražavaju „zabrinutost“ dok istovremeno potpisuju vojne ugovore i slikaju se ispod izraelskih zastava. A sve to pod istrošenom, ali još uvijek politički korisnom frazom: *Izrael ima pravo na samoobranu.*

Ne možemo, a da se ne zapitamo: „Na koji će se način provoditi decionizacija društva?“

Koji je izgovor prosječnog stanovnika Zagreba, Graza ili Münchena da ne osudi genocid i cionističke zločine? Danas će dokazi podrške biti dostupni posvuda u obliku objava na društvenim mrežama, novinskih članaka, fotografija sa sastanaka i službenih izjava. Ličnost koja može ravnodušno promatrati ubijanja više od 55 tisuća nevinih ljudi, ne pokazati suosjećanje, pa još i javno dati podršku, zaista bi trebala proći kroz proces decionizacije.

Kako će se dio društva oprati od podrške cionizmu i Benjaminu Netanyahuu kada ga međunarodni sud neizbježno proglasi odgovornim za genocid, a Izraelske obrambene snage (IDF) također budu označene kao organizacija odgovorna za zločine protiv čovječnosti?

Nismo više u 1945. godini da se krivnja briše pomoću formulara i preporuka daljnjih rođaka. Tada su se mogli pravdati da nisu imali izbora i da je Nacistička partija vršila pritisak na stanovništvo. No, koji su naši izgovori da ne osudimo genocid? Koji je izgovor prosječnog stanovnika Zagreba, Graza ili Münchena da ne osudi genocid i cionističke zločine? Danas će dokazi podrške biti dostupni posvuda u obliku objava na društvenim mrežama, novinskih članaka, fotografija sa sastanaka i službenih izjava. Ličnost koja može ravnodušno promatrati ubijanja više od 55 tisuća nevinih ljudi, ne pokazati suosjećanje, pa još i javno dati podršku, zaista bi trebala proći kroz proces decionizacije.

Naravno, nijedna metoda “pročišćavanja” neće vratiti u život nevinu djecu Gaze, ali bi nama živima mogla pomoći da podržavatelji zla ostanu pod društvenom kontrolom i da se više nikada ne ponovi njihova šutnja ili podrška u trenucima najveće nepravde. ●

BISERJE
Bošnjaka
identitet • kultura • tradicija
BOŠNJACI ZAJEDNO!

Dvadeset godina BKUD-a „Sevdah“ Zagreb

MLADI ČUVARI TRADICIJE folklorom i teatrom čuvaju korijene

Bošnjačko kulturno-umjetničko društvo „Sevdah“ Zagreb već dvadeset godina njeguje i prenosi tradiciju kroz folklor, glumu i pjesmu, okupljajući djecu, mlade i odrasle u duhu zajedništva i kulturnog naslijeđa. Na pozornicama širom Hrvatske svjedoče da je upravo folklor živa snaga jedne manjinske zajednice.

PIŠE: STIPE MAJIĆ

Bošnjačko kulturno-umjetnično društvo „Sevdah“ Zagreb osnovano je 2006. godine, redovite probe folklorne sekcije održavaju se nedjeljom, obično od 17 do 19 sati u sportskoj dvorani u sklopu Islamskog centra u Zagrebu. Folklorna sekcija BKUD-a „Sevdah“ trenutno broji 30-ak članova koji izvode tradicionalne plesove i koreografije uglavnom iz Bosne, no jednako tako plešu, odnosno igraju, makedonski i hrvatski folklor. Nekad imaju i više proba tjedno, ukoliko imaju više nastupa zaredom, radi intenzivnijih priprema za nastup, kako bi se na sceni prikazala samo ljepota.

Folklorna sekcija ovog KUD-a brojnija je od dramske, s tim da neki članovi pohađaju obje sekcije ovoga društva, tako da probe imaju jedni iza drugih. Redoviti ples i vježba priprema su za njihov godišnji koncert i smotru koji se održavaju u

novembru, odnosno decembru svake godine, ali i uvježbavanje za pojedine manje nastupe u različitim prigodama. Njihovi nastupi publiku uvijek posebno zainteresiraju, kada se pojave na sceni, iz publike se u zrak podigne na desetke mobitela koji podijele raskoš njihovih nošnji, bogate vezove, koji snime bat koraka u kolu i grlenu pjesmu.

ŠKRINJA PUNA DUKATA, ŠAMIJA, ANTERIJA…

Bogato spremište s nošnjama i ostalim folklornim rekvizitima u Islamskom centru u Zagrebu pokazuje Džana Kahteran Hodžić, od prošle godine predsjednica BKUD-a „Sevdah" Zagreb, članica folklornog i dramskog programa ovog društva od 2009. godine.

„U ladicama imamo pospremljeno svašta: majice, šešire za hrvatsku nošnju, imamo dukate za oko vrata djevojkama, imamo jedan kaftan koji sad ne pripada našoj nošnji, ali smo ga dobili u donaciji. Tu je i anterija, gradska ženska nošnja rađena od ukrasne svile sa zlatnim vezovima oko ruba, od vrata pa sve dolje do stopala i cijelom dužinom okolo - svuda je ukrašena zlatom. U donjoj ladici su nam papučice, tradicionalne bosanske, originalne, koje idu uz narodnu nošnju. Potom imamo šamije, kapice za hrvatsku nošnju, bošnjačke pojaseve, dječje velike pojaseve sa različitim ukrasima, čarape, muške pojaseve iz različitih dijelova Bosne, tokice i

Prave (bošnjačke) narodne nošnje sve teže je naći, sve manji broj je krojača koji su naslijedili znanje starih majstora u Bosni, a klasični krojači su prekreativni, slabo opremljeni tradicijskim znanjem i vještinama pa slobodno interpretiraju kolektivni propis. Cijene izrade autentičnih nošnji postaju vrtoglave, tako da se svaki komad odjeće pomno čuva i održava.

Dramsku sekciju vodi Dino Halvadžić

Raspon godina u članstvu je širok, imaju članove od 7 do 50 i više godina, svjedoči Aida Mujkanović, članica od 2012. godine, a već neko vrijeme i voditeljica folklorne sekcije. Aida koordinira članove na probama, primjerom pokazuje pokrete koje treba izvesti, a predvodi i pjevanje. Prošla je kao folklorašica puno različitih voditelja u ovom društvu u prethodnih 13 godina, naučila je plesati različita kola, kao i riječi, melodije te način pjevanja raznih tradicijskih napjeva. Bila je na brojnim putovanjima i gostovanjima, njezina kvalifikacija nisu njezine mlade godine, nego bogato iskustvo, želja i ustrajnost da razvija folklornu sekciju Bošnjaka u Zagrebu.

Folklorna sekcija BKUD „Sevdah“

fesove… Ovdje su nam i umjetne kose, jer današnje cure, malo koja ima dugu kosu, a bošnjačke i hrvatske cure nekad su nosile pletenice, tako da naše djevojke nose umjetnu kosu kao zamjenu za prave pletenice“, priča Džana dok pokazuje bogati sadržaj spremišta.

Prave (bošnjačke) narodne nošnje sve teže je naći, sve manji broj je krojača koji su naslijedili znanje starih majstora u Bosni, a klasični krojači su prekreativni, slabo opremljeni tradicijskim znanjem i vještinama pa slobodno interpretiraju kolektivni propis. Cijene izrade autentičnih nošnji postaju vrtoglave, tako da se svaki komad odjeće pomno čuva i održava.

„Bila sam članica, igračica, zatim tajnica, a sada sam predsjednica društva“, priča Džana Kahteran Hodžić.

Uz folklornu sekciju okupljaju članove i u dramskom dijelu programa. Ove godine BKUD „Sevdah“ uvježbava tri predstave – dvije vodi mladi Dino Halvadžić, dok Muhamed Bahonjić Bah ima jednu dječju predstavu.

„Bahonjić je tijekom svih ovih godina radio desetke predstava s našim pokojnim doktorom Muhidinom Alićehajićem. Nisu to bile samo klasične predstave, već i dramski dijelovi vezani uz folklor. Primjerice, prije same folklorne izvedbe imali smo dramske prikaze svatovskih običaja Bošnjaka, gdje je Bah postavio cijelu jednu dramsku predstavu prije samog folklora.

Naše društvo djeluje od 2006. godine. Osnivač nam je bio dr. Muhidin Alićehajić, a prvi predsjednik bio je Enes Kišević, uvaženi bošnjački i hrvatski pjesnik. Među našim osnivačima bio je i Enes Bešlagić, još jedno zvučno ime koje je pripomoglo radu društva. Dramska sekcija broji desetak do dvadesetak članova, ovisno o razdoblju. Broj članova varira, posebice

u vrijeme mature i kraja školske godine. Najmlađi su učenici od prvog do šestog razreda osnovne škole, a stariji su učenici srednjih škola i studenti.

Mnogi se pridruže dramskoj sekciji nakon što vide kako je atmosfera ovdje opuštenija nego na folkloru. Također, nekima pomaže razbiti tremu prilikom javnog nastupa i steći više samopouzdanja, što im kasnije koristi u školi i životu“, priča Džana. Društvo djeluje pod Savjetom za nacionalne manjine Republike Hrvatske, putovanja i projekti financiraju se isključivo njihovim sredstvima.

MLADI PRENOSITELJI TRADICIJE

Raspon godina u članstvu je širok, imaju članove od 7 do 50 i više godina, svjedoči Aida Mujkanović, članica od 2012. godine, a već neko vrijeme i voditeljica folklorne sekcije. Aida koordinira članove na probama, primjerom pokazuje pokrete koje treba izvesti, a predvodi i pjevanje. Prošla je kao folklorašica puno različitih voditelja u ovom društvu u prethodnih 13 godina, naučila je plesati različita kola, kao i riječi, melodije te način pjevanja raznih tradicijskih napjeva. Bila je na brojnim putovanjima i gostovanjima, njezina kvalifikacija nisu njezine mlade godine, nego bogato iskustvo, želja i ustrajnost da razvija folklornu sekciju Bošnjaka u Zagrebu.

„Ovo je jako lijepo iskustvo za osobu koja voli bošnjačku tradiciju, bošnjačku igru i željela bih ovim putem pozvati sve ljude koji žele, koji vole bošnjačku tradiciju, da nam se pridruže i da zajedno gradimo lijepe uspomene“, poručuje Aida.

Mladi folkloraš Alen Hadžić završava osmi razred osnovne škole i s KUD-om je već godinu dana. Glavni motivator za sudjelovanje bila mu je mama, koja i sama pleše folklor u ovom društvu, ali i nekoliko prijatelja.

„Bio sam na više nastupa, i naravno, prvi nastupi su uvijek bili najteži, bila je trema i sve, ali s vremenom se navikne čovjek“, kaže Alen.

U ovom KUD-u nastupa je i Alenov stariji brat koji se na probama i putovanjima upoznao s kolegicom plesačicom, tako da je folklor urodio i brakom i sa četvero Hadžića folkloraša - njima folklor postaje i obiteljska tradicija.

Tinejdžerka Una Berberović nastupa s folklorom od 2013., od svoje pete godine.

„Kroz folklor sam prošla brojne nastupe i upoznala puno prijatelja. Folklor mi je pomagao da upoznam svoju kulturu i tradiciju, da prijateljima i drugim ljudima koji dođu na naše nastupe kroz ples i pjesmu pokažem i dočaram našu kulturu i tradiciju“, priča Una.

Ples u folkloru pomaže razviti motoriku kod djece, kod odraslih je zamjena za dijetu, vježbu ili fitness, razvija koncentraciju i disciplinu kroz vježbu i razbija strah od javnog nastupa, ali najvažnije razvija osjećaj za tradiciju i vlastito trajanje kroz pretke i potomke, u vremenu.

Upravo su putovanja i nastupi ono što dodatno obogaćuje folkloraše; na putovanjima upoznaju ljude, drugačije kulture i tradicije. Tako folklor svjedoči da dublje poznavanje vlastite kulture vodi prema idealu kozmopolitizma, stjecanju prava na univerzalno državljanstvo svijeta.

O tome najbolje govori slogan Bošnjačkog kulturno-umjetničkog društva „Sevdah“ Zagreb: „Tamo gdje sretnem dobre ljude, našao sam domovinu.“

„Folklor i dramska sekcija u ‘Sevdahu’ su predivno mjesto, jedno veliko društvo i velika obitelj. Jednom kad uđeš, teško je otići. Zato pozivam sve da nam se priključe – bilo u folkloru, dramskoj sekciji, zboru ili nekoj drugoj aktivnosti. Neka probaju i vide što im najviše odgovara!“, zaključuje Džana Kahteran Hodžić. ●

Vječni smiraj brojnih Bošnjaka

TIHE STAZE MORNARIČKOG groblja u Puli

Mornaričko groblje u Puli mjesto je na kojem su okončane brojne ljudske sudbine, vojevanja, nacije i vjerovanja. Svaka njegova nadgrobna ploča priča zanimljivu priču, tu tiok jedni do drugih leže mornari, oficiri i regruti, katolici, pravoslavci, protestanti, Jevreji i muslimani. Posebno mjesto u njemu zauzimaju skromni mezari Bošnjaka, vojnika iz dalekih sela i gradova Bosne i Hercegovine koji su, u austrougarskim uniformama, stigli do Istre da bi u njenoj crvenoj zemlji pronašli vječni smiraj.

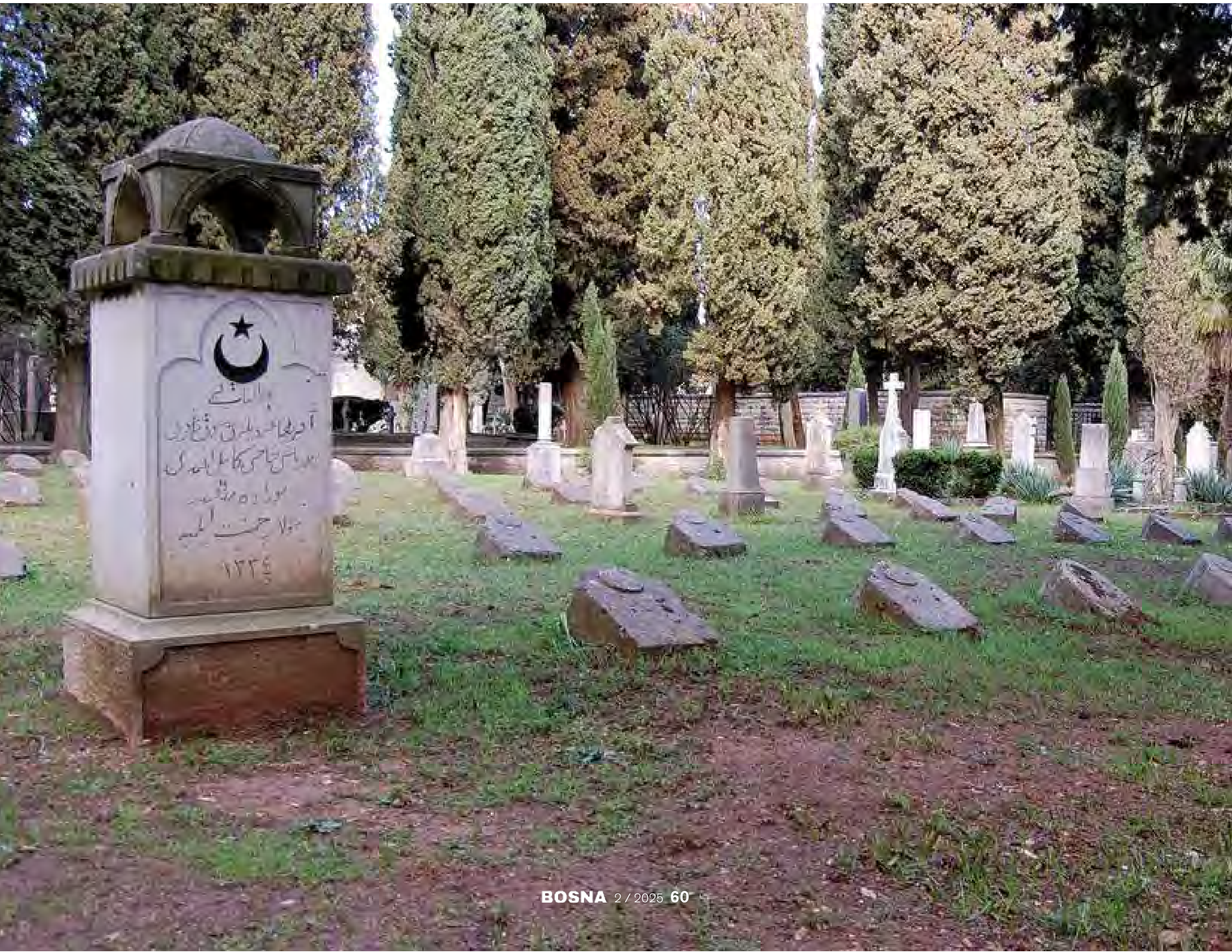

PIŠE: Nedim Hasić

Mornaričko groblje u Puli, poznato i kao K.u.k. Marinefriedhof, jedno je od najvećih vojnih groblja u Evropi. Ovo mjesto, čije tihe staze čuvaju priče o vojnicima, mornarima i njihovim sudbinama, nije samo groblje – ono je živi spomenik multikulturalne prošlosti Austro-Ugarske monarhije i grada Pule. Posebno mjesto na ovom groblju zauzimaju mezari Bošnjaka koji su služili u Austro-Ugarskoj vojsci i čiji nadgrobni spomenici svjedoče o njihovoj hrabrosti, žrtvi i prisutnosti u ovom istarskom gradu.

Mornaričko groblje u Puli osnovano je 1862. godine od strane Ministarstva austrougarske mornarice, u vrijeme kada je Pula postala glavna luka ratne mornarice Austro-Ugarske monarhije. Tada je kupljeno 4.000 kvadratnih metara zemljišta u novoosnovanom pulskom kvartu Sv. Polikarp, a groblje je prvotno zauzimalo oko 3.250 kvadratnih metara. Već krajem 19. stoljeća, točnije 1870-ih, groblje je prošireno za dodatnih 2.900 kvadratnih metara, da bi između 1912. i 1915. godine doseglo svoju današnju površinu od impresivnih 22.000 kvadratnih metara.

Pula je u doba Austro-Ugarske bila ključni strateški centar, a nakon otvaranja arsenala 1856. godine doživjela je značajan urbani rast. Godine 1842. Pula je imala samo 1.076 civila i 50 vojnika, dok je 1885. taj broj porastao na 19.166 civila i 8.500 vojnika. Do 1910. godine grad je brojao 58.955 stanovnika, od čega je 16.907 bilo vojnih časnika i službenika. Upravo je u tom razdoblju riješen višestoljetni problem sahranjivanja u Puli, gdje su se pokojnici do tada ukopavali kod katedrale, na Marsovom polju, u četvrti sv. Teodora ili na drugim mjestima. Otvaranjem Mornaričkog groblja 1862. godine, Pula je dobila dostojanstveno mjesto za ukop svojih vojnika i službenika, uključujući i muslimanske vojnike koji su dolazili iz Bosne i Hercegovine nakon Aneksije 1908. godine.

Groblje je podijeljeno na dva dijela: stariji i noviji. Stariji dio sastoji se od deset grobnih polja različitih veličina, s redovima koji sadrže između sedam i 18 grobova, dok je noviji dio, s četiri velika grobna polja, prostraniji i više nalik parku zbog manjeg broja ukopa. Prema vjeroispovijesti, na groblju počiva 160 pravoslavaca, 116 protestanata, 81 musliman i 26 pripadnika jevrejske vjere, uz ogromnu većinu katolika, što odražava multikulturalnost Austro-Ugarske monarhije.

Posebnu pažnju na Mornaričkom groblju zaslužuju mezari muslimanskih vojnika, Bošnjaka koji su služili u austrougarskoj vojsci. Austro-Ugarska monarhija bila je poznata po svojoj multikulturalnosti i poštivanju vjerskih prava svojih podanika. Muslimanski vojnici imali su ista prava kao i pripadnici drugih vjera, što se očitovalo u izgradnji džamije s minaretom

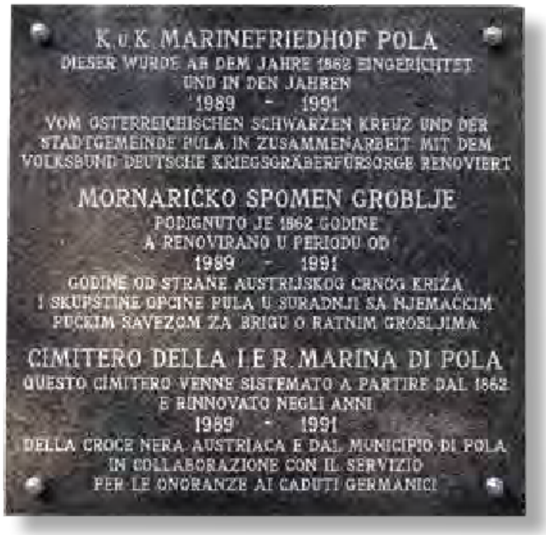

K.u.K. MARINEFRIEDHOF POLA
DIESER WURDE AB DEM JAHRE 1862 EINGERICHTET
UND IN DEN JAHREN
1989 - 1991
VOM OSTERREICHISCHEN SCHWARZEN KREUZ UND DER
STADTGEMEINDE PULA IN ZUSAMMENARBEIT MIT DEM
VOLKSBUND DEUTSCHE KRIEGSGRÄBERFÜRSORGE RENOVIERT

MORNARIČKO SPOMEN GROBLJE
PODIGNUTO JE 1862 GODINE
A RENOVIRANO U PERIODU OD
1989 - 1991
GODINE OD STRANE AUSTRIJSKOG CRNOG KRIŽA
I SKUPŠTINE OPCINE PULA U SURADNJI SA NJEMAČKIM
PUČKIM SAVEZOM ZA BRIGU O RATNIM GROBLJIMA

CIMITERO DELLA I.E R. MARINA DI POLA
QUESTO CIMITERO VENNE SISTEMATO A PARTIRE DAL 1862
E RINNOVATO NEGLI ANNI
1989 - 1991
DELLA CROCE NERA AUSTRIACA E DAL MUNICIPIO DI POLA
IN COLLABORAZIONE CON IL SERVIZIO
PER LE ONORANZE AI CADUTI GERMANICI

u sklopu kasarne „Marije Terezije“ u Puli. Ova džamija, izgrađena u austrougarsko doba, gotovo stoljeće čekala je na obnovu, koja je konačno realizirana tridesetak godina nakon osnivanja Islamske zajednice Pula 1969. godine. Muslimanski vojnici imali su pravo na vojnog imama, a jedan od njih, Kjamil ef. Juzbašić, koji je preminuo 1915. godine, pokopan je na ovom groblju.

Na Mornaričkom groblju ukopano je šezdeset i šest Bošnjaka, većinom pripadnika Drugog hercegovačkog puka, kojim je zapovijedao Muhamed-beg Hromić. Da su tu okončali svoje v ojevanje zabilježeno je na nišanima, od kojih su mnogi danas bez imena, ali svaki od njih priča priču o hrabrosti i žrtvi. Među imenima i prezimenima koja se još uvijek daju iščitazi vide se Jahić, Mustedanagić, Hodžić, Brkić, Duraković, Arnautović, Dilberović, Dedić... Ovi vojnici, regrutirani nakon Aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, dolazili su u Pulu gdje su obavljali vojne i administrativne dužnosti.

Posebno mjesto na groblju zauzima spomen-obilježje posvećeno bošnjačkim vojnicima i mornarima poginulim u Prvom svjetskom ratu, podignuto 2006. godine od strane Bošnjaka Pule i Istarske županije. Ovo obilježje, smješteno u starom dijelu groblja, simbol je sjećanja na doprinos Bošnjaka historiji Pule i Istre. Uz njega, na groblju se nalaze i nemarkirani mezari, dok s desne strane stoje spomenici vojnicima iz Slovenije, Poljske, Mađarske, Hrvatske i borcima Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a).

Jedna od najintrigantnijih priča vezanih uz muslimanske grobove na Mornaričkom groblju je urbana legenda o turskom admiralu. U sekciji V groblja nalazi se uočljiv četvrtasti nadgrobni spomenik s osmanskim natpisom na arapskom jeziku, ukrašen malom kupolom. Dugi niz godina vjerovalo se da je tu pokopan turski admiral. Međutim, istraživanja su pokazala da je riječ o Hacı Kamilu Efendiju Mehmedu, glavnom činovniku (u činu kapetana) turske vojske, koji je preminuo 12. aprila 1918. godine u Puli i pokopan dva dana kasnije, 14. aprila 1918.

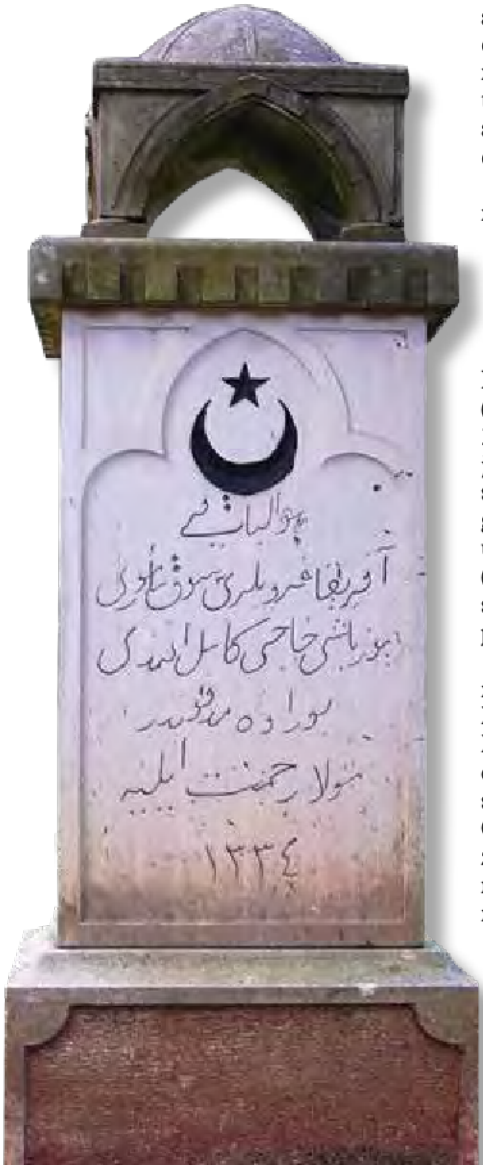

Ovaj spomenik, visok 80 centimetara, nosi natpis na arapskom pismu koji glasi: „Mualbata-Afrika Grobaldi suk Maamuri, yuzbashi Hagi Kamel Afandi, Borawah Madfundar, Mawla Rhamt Ilaihi“. Datum na spomeniku, 1334. godina po islamskom kalendaru, dugo je bio predmet zabune. Islamski kalendar počinje 622. godinom (Hidžra), a budući da islamska godina traje 354,36 dana, razlika u odnosu na gregorijanski kalendar nije konstantna. Inicijalno se smatralo da 1334. hidžretska godina odgovara 1915. godini, no daljnja istraživanja, uz korištenje Osmanskog rumi kalendara (koji je temeljen na julijanskom kalendaru s konstantnom razlikom od 584 godine), pokazala su da je to zapravo 1918. godina.

Istraživanja su otkrila da Mehmed Kamel nije bio ni admiral, niti vojni imam, kako se ranije pretpostavljalo, već kapetan koji je upravljao turskim skladištem u Puli, osnovanim od strane Teşkilat-ı Mahsusa, specijalne vojne organizacije Osmanskog Carstva. Ova organizacija bila je odgovorna za tajne operacije tokom Prvog svjetskog rata, uključujući poticanje pobuna muslimana u kolonijalnim područjima sila Antante, poput Velike Britanije i Francuske.

Mehmed Kamel bio je zadužen za logistiku, prijem i dostavu vojne opreme,

vođenje korespondencije te isplatu plaća i putnih troškova turskim oficirima koji su prolazili kroz Pulu, često u podmornicama, vjerojatno austrijskim ili njemačkim.

Ova otkrića, potkrijepljena esejem turskog profesora Vahdeta Kelesyilmaza, bacaju novo svjetlo na historiju Pule i doticaj Osmanskog Carstva na ovaj grad. Kamelova uloga u Puli bila je značajna, ali njegova iznenadna smrt 1918. godine ostavlja mnoga pitanja bez odgovora: od čega je umro, je li bio žrtva špijunaže, kakav je bio njegov odnos s građanima Pule?

Prisutnost Bošnjaka u Puli nije ograničena samo na doba Austro-Ugarske. Nakon Prvog svjetskog rata, bošnjačka zajednica u Puli raspršila se zbog talijanske okupacije, tokom koje su sahranjivanja na Mornaričkom groblju bila zabranjena. Međutim, nakon Drugog svjetskog rata, Bošnjaci su se ponovno počeli doseljavati u Istru, privučeni poslovnim prilikama u rudnicima, brodogradnji, građevinarstvu i turizmu. Islamska zajednica Pula osnovana je 1969. godine, a džamija iz austrougarskog doba obnovljena je tridesetak godina kasnije.

Bošnjaci su značajno doprinijeli životu Pule. Naprimjer, 1965. godine u Galižani je u kući Sulejmana Crnovića mektepski vjeronauk pohađalo 30 djece, što svjedoči o organizaciji vjerskih aktivnosti unutar zajednice. Mnogi Bošnjaci doselili su se iz Bosne i Hercegovine i Makedonije, otvarali slastičarne i aktivno učestvovali u društvenom životu grada. Danas bošnjačka zajednica u Puli čuva uspomenu na svoje pretke kroz održavanje Mornaričkog groblja i njegovanje vjerskih običaja.

Mornaričko groblje u Puli proglašeno je spomeničkim grobljem 1960. godine, a 1997. godine, nakon obnove, uvršteno je na popis spomenika pod zaštitom Haške konvencije. Od 11. septembra 2025. godine nalazi se na listi Udruženja značajnih evropskih groblja (Association of Significant Cemeteries of Europe – ASCE), što potvrđuje njegovu kulturološku i historijsku vrijednost. ●

Esad ef. Jukan, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Pula

PULEŽANI SE JOŠ SPORE JE LI U NJIHOVOM GRADU AUSTRO-UGARSKA PODIGLA DŽAMIJU

Medžlis islamske zajednice Pula osnovan je 11. maja 1969. godine. Jasna je povijest naseljavanja muslimana na područje Pule od završetka Drugog svjetskog rata ali je i vrlo teško preciznije utvrđivati do koje točke u povijesti sežu veze ovoga dijela Republike Hrvatske s muslimanskim svijetom. Ja nisam povjesničar ali kao imam u Medžlisu Islamske zajednice Pula pokušavam skupiti sve relavantne činjenice o povijesti muslimana na području Pule. Najviše je o povijesti muslimana u Medžlisu Islamske zajednice Pula istraživao rahmetli muftija Ševko ef. Omerbašić koji je te podatke objavljivao u svojim autorskim djelima.

Za razliku od drugih prostora današnje hrvatske države koji su, što dulje što kraće vrijeme, bili u sastavu osmanske države, gdje je, dakako, živjelo i muslimansko stanovništvo, neposredno doticanje Pule i Istre s islamom i muslimanima bilo je moguće tek u vrijeme Austro-Ugarske uprave na ovim prostorima, i to nešto više od vremena kad je i Bosna i Hercegovina, od Berlinskoga kongresa evropskih sila 1878. godine, postala sastavnim dijelom Austro-Ugarske monarhije.

Sama činjenica da je od godine 1859. pulska luka postala glavna austrijska ratna luka i glavno središte brodogradnje, te da se Pula, iz gradića izblijedjela antičkoga sjaja, preobrazia u industrijski grad, svakako da je među onima koji su, diljem Habzburškoga carstva, što bi se reklo, išli u potragu za kruhom, bilo i pripadnika islamskoga svjetonazora.

Povijesni izvori govore da je u Puli 1864. godine, u vojarni Marije Terezije, izgrađena džamija s munarom. U toj džamiji su Austro-Ugarski vojnici muslimani obavljali svoje redovite vjerske obrede i upriličavali prigodne blagdanske islamske svečanosti. U jednom tekstu novinara Mustafe Gafića o muslimanima u Austro-Ugarskoj vojsci, odnosno o imamima i vojnicima muslimanima poginulim u toku Prvoga svjetskog rata u sjevernom Tirolu a sahranjenima u grobljima u Innsbrucku, spominje se i ime Muharema ef. Kulenovića iz Dubrovnika (rođen 1888.), završio medresu u Cazinu 1910. godine, za kojega se zna da je bio vojni imam u Puli i da je poginuo 1917. godine.

U blizini džamije nalazi se groblje koje Puljani, ili, kako stanovnici Pule više vole reći za sebe, Puležani, zovu Mornaričko groblje. Na groblju se nalazi šezdeset šest grobova muslimana koji su, mahom, bili pripadnici Austro-Ugarske vojske. Među njima se ističe turbe podignuto vojnom imamu, Hadži Kjamilu ef. Juzbašiću, koji je preminuo i pokopan 1334. godine po Hidžri, odnosno 1915. godine prema gregorijanskom kalendaru. Nažalost, ne mogu se točno pročitati imena svih pokopanih s obzirom da su pločice na grobovima uništene. Samo na jednom nadgrobnom biljegu moguće je pročitati da je na tomu mjestu, godine 1917., pokopan Halil Halilković.

Postoje i drugačija razmišljanja pa se tako navodi da nije bilo nikada džamija u sastavu vojarne a da navedena građevina je konjušnica a samo turbe i mezari pripadaju jednom trgovačkom turskom brodu koji je potopljen u pulskoj luci 1915. godine. Nadam se da ćemo jednog dana dobiti pristup i pregledati arhiv koji postoji u Beču i ustvrditi točno sve povijesne činjenice.

Pokret za povrat „Preporoda“

„PREPOROD“ JE VAKUF kulture i pripada svim Bošnjacima

“Mi osnivamo Pokret samo s ciljem da bošnjačkom kulturnom suicidu i autodestrukciji stanemo u kraj, da jasno i glasno poručimo da nećemo skrštenih i molećih ruku čekati i gledati kako nam ukidaju jedan od stubova nacionalnog identiteta Bošnjaka. Svjesni smo da je i prije travničke Skupštine ‘Preporod’ bio umrtvljen, dovoljno je uporediti šta je ‘Preporod’ uradio u mandatu Rizvića, Isakovića i Maglajlića, odnosno u mandatu Lavića, Filandre i Kodrića?“, poručili su bošnjački intelektualci na Osnivačkoj skupštini Pokreta za povrat „Preporoda“

PIŠE: JAKUB SALKIĆ

Dok je rahmetli prof. dr. Munib Maglajlić, u najtežim ratnim i poslijeratnim godinama, bio predsjednik Bošnjačke zajednice kulture “Preporod”, ova institucija polučila je izuzetne rezultate, baš onakve za kakve je i predviđena. Samo da je „Preporod“ izdao „Historiju Bošnjaka“ i „Pravopis bosanskog jezika“ veliki je poduhvat, a da ne govorimo o ostalim izdanjima. Od početka novog milenija i odlaska profesora Maglajlića sa čela ove institucije, malo šta je korisno urađeno, a aktuelno rukovodstvo sa Sanjinom Kodrićem na čelu i Šaćirom Filandrom uz njegov bok, ovu instituciju odvodi u nestanak

Osim što nema konkretnih rezultata, oni su otuđili BZK „Preporod“, oduzeli mu ime i prepoznatljivi znak. Upravo zato je osnovan Pokret za povrat „Preporoda“, čiji su se osnivači i istomišljenici okupili u Sarajevu na Osnivačkoj skupštini i okruglom stolu pod nazivom “Preporod u nacionalnom identitetu Bošnjaka”.

Na skupštini se razgovaralo o historijskoj ulozi, značenju i savremenoj potrebi za afirmacijom „Preporoda“ kao simbola bošnjačkog kulturnog identiteta.

„Borba za spas ljiljana i imena ‘Preporod’, kao i protiv perfidne debošnjakizacije, te srbizacije muslimana je krenula, tako da nam tek slijede ozbiljnije bitke na kulturnom planu kako bi sačuvali nacionalni status. Obećavamo da ćemo ‘Preporod’, ako Bog da, vratiti, ako ne mi onda naši potomci“, poručili su.

Na skupu se prisutnima obratio profesor Jahja Muhasilović, koji je u svom govoru jasno istakao važnost očuvanja simbola i naziva koji su historijski temelj bošnjačkog kulturnog identiteta.

Muhasilović je poručio da je vraćanje naziva i simbola „Preporod“ pitanje nacionalnog dostojanstva, kontinuiteta i kolektivne odgovornosti.

“Simboli nisu samo znakovi, oni su naša prošlost, naša snaga i naša budućnost. ‘Preporod’ i paun s ljiljanom su više od estetike, oni su poruka postojanja i otpora”, rekao je Muhasilović.

Istakao je kako današnji izazovi, posebno hibridni rat koji se vodi protiv bošnjačkog naroda, zahtijevaju jedinstven odgovor, zasnovan na jačanju identiteta, a ne na njegovom brisanju.

“Naš cilj nije stvaranje novih podjela, nego povratak temeljnim vrijednostima. Moramo se vratiti onome što nas je činilo jakima – našem imenu, našim simbolima i zajedništvu. ‘Preporod’ nije ničije vlasništvo, on je naslijeđe čitavog naroda”, poručio je.

Pozvao je sve prisutne da djeluju konstruktivno i odgovorno, jačajući institucije koje brinu o kulturnom i nacionalnom opstanku Bošnjaka.

“Danas ovdje ne govorimo samo o simbolima. Govorimo o nama samima. Želimo jasno i dostojanstveno poručiti da bošnjački narod ima pravo i obavezu da čuva svoje korijene. Živio bošnjački narod, živjela Bosna i Hercegovina”, zaključio je Jahja Muhasilović.

Skup Pokreta za povrat „Preporoda” okupio je istaknute članove akademske zajednice, kulturne radnike, bivše i sadašnje članove BZK „Preporod“ i brojne građane, odlučne da zaštite ono što smatraju dijelom bošnjačkog kulturno-historijskog identiteta.

Prof. dr. Sead Šemsović govorio je doprinosu BZK „Preporod“ u ranijem periodu i bošnjačkom nacionalnom identitetu.

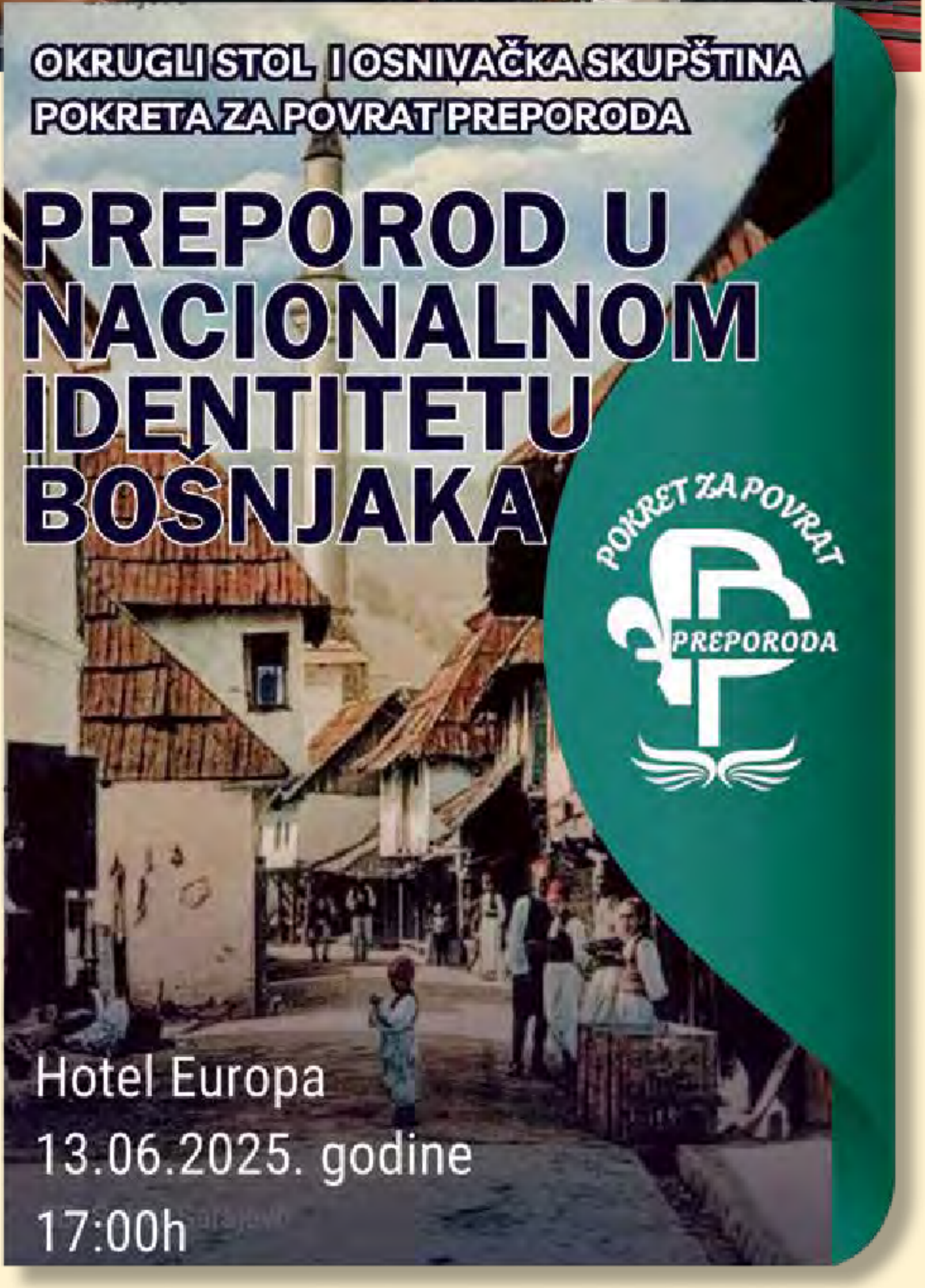

OKRUGLI STOL I OSNIVAČKA SKUPŠTINA
POKRETA ZA POVRAT PREPORODA

PREPOROD U NACIONALNOM IDENTITETU BOŠNJAKA

POKRET ZA POVRAT
PREPORODA

Hotel Europa
13.06.2025. godine
17:00h

Od godine obnove do 2002. godine, ‘Preporod’ je zaista i išao u tom smjeru, pokrenuvši veliki broj važnih i velikih projekata, kao što su ‘Bošnjačka književnost u 100 knjiga’, Bibliografski leksikon, Enciklopedijski presjek Bošnjaka, te Godišnjak ‘Preporoda’, uz brojne druge aktivnosti. Nakon toga, ‘Preporod’ počinje da stagnira s nekim drugim upravama”, navodi profesor Šemsović.

DOM NAŠIH VELIKANA

“Zahvaljujući ideji, želji i naporu profesora Muhsina Rizvića, Enesa Durakovića, Muniba Maglajlića te pisca, književnika i esejiste Alije Isakovića, obnovljen je rad ‘Preporoda’ kao krovne institucije Bošnjaka, koja će se baviti kulturnim, nacionalnim i jezičkim identitetom. Ta je institucija tad bila zamišljena kao vakuf kulture. Bila je definisana potreba da unutar sebe uključi što veći broj intelektualaca, akademsku zajednicu iz različitih sfera znanja o identitetu, kako bi povećali i proširili znanje o samima sebi. Od godine obnove do 2002. godine, ‘Preporod’ je zaista i išao u tom smjeru, pokrenuvši veliki broj važnih i velikih projekata, kao što su ‘Bošnjačka književnost u 100 knjiga’, Bibliografski leksikon, Enciklopedijski presjek Bošnjaka, te Godišnjak ‘Preporoda’, uz brojne druge aktivnosti. Nakon toga, ‘Preporod’ počinje da stagnira s nekim drugim upravama”, navodi profesor Šemsović.

Profesor Ferid Muhić, koji se javio putem video-linka govorio je o značaju imena i imenovanja stvari zaključivši da je najveća počast, ono što čovjeka razdvaja od drugih živih bića, moć da imenuje stvari. Zbog toga nije nevažno kako će se zvati ključna kulturna institucija Bošnjaka.

Pokret su podržali, između ostalih, predstavnici Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koje je predvodio dr. Ekrem ef. Tucaković, muftija mostarski dr. Salem ef. Dedović, profesor Mustafa

Pokret su podržali, između ostalih, predstavnici Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koje je predvodio dr. Ekrem ef. Tucaković, muftija mostarski dr. Salem ef. Dedović, profesor Mustafa ef. Spahić, te članovi Vijeće kongresa Bošnjačkih intelektualaca i dr.

ef. Spahić, te članovi Vijeće kongresa Bošnjačkih intelektualaca i dr.

Pokret je neformalna inicijativa članova Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“ koji se protive pokušajima ukidanja imena i simbola ove institucije bez šireg dijaloga i poštivanja statutarne i ustavne procedure.

Simbol „Preporoda“, paun sa ljiljanom, djelo je akademskog slikara Dževada Hoze i predstavlja spoj srednjovjekovne bosanske baštine (ljiljan) i islamske duhovnosti (paun), kao dva temeljna elementa bošnjačkog kulturnog identiteta.

Pokret podsjeća da je kroz historiju više puta pokušano da se bošnjački kulturni identitet potisne ili prisvoji. Primjeri iz prošlog stoljeća, kada su društva poput „Gajreta“ i „Narodne uzdanice“ izgubila svoj izvorni karakter i postala produžena ruka velikodržavnih ideologija, upozoravaju nas koliko je važno očuvati simbole koji nas određuju i povezuju s vlastitim korijenima. Sramotna je činjenica da je sadašnji predsjednik Sanjin Kodrić umjesto simbola pauna-ljiljana, „Preporodu“ nametnuo Karađorđevićevu značku srpskog muslimanskog društva „Gajret“ iz 1928. godine. Riječ je o „Gajretovoj monarhističkoj štafetnoj baklji“ koja u sebi nosi i boje srpske trobojke.

“Preporod” nije samo ime – ono je simbol bošnjačke duhovne i kulturne obnove. Pokušaji njegovog brisanja ili zamjene znače i udaljavanje od ideje jedinstva i kulturne samosvijesti.

Profesor Ajdin Husinspahić, koji je član Skupštine BZK „Preporod“, istaknuo je da bez kulturne svijesti gotovo da je nezamisliv svaki ozbiljniji iskorak i sazrijevanje nacionalne svijesti bilo kojeg naroda, etničke ili vjerske grupe. Kultura je stoga preduslov nacionalne emancipacije i državno-pravnog razvoja. Ukoliko kultura bude zanemarena, devalvirana, degradirana nacionalna atrofija je neminovnost. Ne postoji politička stranka koja bi u tim i takvim okolnostima svojim političkim aktivnostima mogla spasiti naciju od propadanja, a državu od odumiranja.

“Zapitajmo se, živimo li u tom vremenu? Da li mi, Bošnjaci, uočavamo da je stranačko-politička marginalizacija i manipulacija kulturnim procesima korak ka obesmišljavanju svake ozbiljnije političke strategije? Uočavamo li mi, Bošnjaci, da je svođenje kulture na manifestnu i salonsku kulturu, kulturu koja je daleko od života čovjeka Bošnjaka, kulturu koja je samoj sebi svrhom i koja ne razumije da je kruna svakog kolektivnog identiteta nacionalni identitet, dok je kulturni identitet samo jedna od stepenica ka jačanju tog nacionalnog identiteta, uočavamo li da je to realnost koju živimo, da je to stvarnost kojoj svjedočimo? Pred našim očima se od Dana Bošnjaka, 28. 9. 2024. godine, kada je i održana skupština BZK ‘Preporod’ u Travniku, realiziraju procesi autodestruktivne bošnjačke kulturne atrofije koju karakterizira ukidanje imena i znaka tj. ‘Preporoda’ i pauna-ljiljana i nametanja Karađorđeve baklje iz perioda kad je muslimansko prosvjetno-kulturno društvo ‘Gajret’ dobilo prefiks srpsko muslimansko prosvjetno-kulturno društvo ‘Gajret’, uz forsiranje prevaziđene parole ‘za sreću doma i naroda’, iako smo odavno nacija, iako se naš dom zove država Bosna i Hercegovina. Što je još pogubnije, srpski ‘Gajret’ je forsirao srbizaciju muslimana i to vrlo intenzivno, kako prije te zvanične promjene tako i poslije. S tim u vezi valja naglasiti da ni stanje u ‘Preporodu’ nije krenulo nizbrdo baš tog 28. 9. 2024. godine, nego puno prije. Taj dan je samo obijelodanjeno ono što se godinama spremalo. Ne zaboravimo, ni onom srpskom ‘Gajretu’ nije smetao ni sporazum Cvetković-Maček 1939. kojeg su smatrali političkim dogovorom, koji se njih ne treba ticati, jer je ‘Gajret’ po njima kulturna, a ne politička, organizacija. Danas se na taj i takav ‘Gajret’ poziva aktuelno rukovodstvo ‘BeZeKa’, preuzimajući njegove simbole. Kao odgovor na srbizaciju ‘Gajreta’ osnovana je 1924. godine ‘Narodna uzdanica’ koja je vremenom

pohrvaćena tako da su Bošnjaci ostali bez izuzetno važnog stuba na putu nacionalne emancipacije tokom prve polovine XX vijeka. Proces bošnjačke nacionalne emancipacije će svoju kulminaciju doživjeti tek u posljednjoj deceniji XX vijeka. Nažalost ni objedinjavanja ‘Gajreta’ i ‘Narodne uzdanice’ pod imenom ‘Preporod’ 1945. godine nije omogućilo nacionalnu afirmaciju Bošnjaka pošto uopšte nisu bili priznati, niti su smatrani političkim subjektom. Već 1949. godine od strane istih tih komunista ukinut je ‘Preporod’, ali i ‘Prosvjeta’ i ‘Napredak’, iako su ‘Matica srpska’ i ‘Matica hrvatska’ ostale netaknute nastavljajući da čuvaju nacionalnu kičmu Srba i Hrvata, dok su se Bošnjaci, pod vjerskom odrednicom muslimani, opet morali boriti za svoj opstanak, bitak i prepoznatljivost prolazeći Scile i Haribde od nepriznavanja do polupriznavanja i slovne transformacije od ‘m’ u ‘M’. Tako su velikosrpski i velikohrvatski hegemonisti u ‘prvoj’ Jugoslaviji preuzeli kontrolu bošnjačke kulturne osnove, bez koje nema nacionalne afirmacije, da bi sa komunistima u ‘drugoj’ Jugoslaviji došlo do potiskivanja kulturnih društava svih naroda, a što se posebno pogibeljno opet odrazilo na same Bošnjake devedestih”, naveo je Huseinspahić.

OBNOVA PREPORODA

Krajem 1990. godine „Preporod“ je oživljen uz prefiks Kulturno društvo Muslimana. Nakon obnove bošnjačkog narodnog imena na Prvom bošnjačkom saboru 1993. godine, „Preporod“ je 1995. godine dobio prefiks Kulturno društvo Bošnjaka, da bi već 1997. godine „Preporod“ dobio aktuelni prefiks Bošnjačka zajednica kulture. Uočljivo je da je u svakom slučaju dolazilo samo do promjene prefiksa, ali ne i naziva društva, jer je u svim varijantama, počev od 1945. godine, „Preporod“ ostajao „Preporod“.

Podsjetimo, u obrazloženju odluke od 02.9.2024. godine, kojom se ukida ime „Preporod“ i njegov znak, UO BZK „Preporod“ dezavuira javnost manipulišući da je ovo izmjena naziva koja je prijeko potrebna zbog naglašavanja „širokog stožernog oblika institucije“. Nadalje, u Odluci se navodi: „Problem naziva današnje Bošnjačke zajednice kulture ‘Preporod’ prisutan je, dakle, praktično od njezina osnivanja pod imenom društva žGajret’... dok se danas konačno rješavanje ovog problema nadaje kao očigledna i u potpunosti razložna potreba.“ Nije li možda sumanuto nakon ovakvog, istina besmislenog obrazloženja, revitalizirati znakovlje „Gajreta“?! Nadalje, u istoj Odluci se govori o nužnosti distinkcije od naziva Islamske informativne novine „Preporod“, što je čista besmilica, jer je ime „Preporod“ unutar tadašnje IVZ revitalizirano 1970. godine, a sve s ciljem očuvanja sjećanja na „Preporod“ iz 1945. Znao je rahmetli Husein ef. Đozo šta radi, tako da se Bošnjaci 1990. godine nisu pitali pod kojim imenom obnoviti svoju kulturnu falangu. „Preporod“ je tako i pored svih izazova ipak preživio, sve do travničke skupštine i nesuvisle odluke nekolicine ljudi!

“Mi osnivamo Pokret samo s ciljem da bošnjačkom kulturnom suicidu i autodestrukciji stanemo u kraj, da jasno i glasno poručimo da nećemo skrštenih i molećih ruku čekati i gledati kako nam ukidaju jedan od stubova nacionalnog identiteta Bošnjaka. Svjesni smo da je i prije travničke Skupštine ‘Preporod’ bio umrtvljen, dovoljno je uporediti šta je ‘Preporod’ uradio u mandatu Rizvića, Isakovića i Maglajlića, odnosno u mandatu Lavića, Filandre i Kodrića? Odgovor se sam nameće. ‘Preporod’ sveden na salonske manifestacije bez da ga zanima nacionalni položaj Bošnjaka nije bio, niti jeste, niti će biti smetnja hegemonističkim interesima. Međutim, ‘Preporod’ koji svojim kulturnim manifestacijama čuva nacionalno biće Bošnjaka, bdijući nad njegovom opstojnošću, smetnja je svima koji streme ka urušavanju države Bosne i Hercegovine, odnosno eliminiranju Bošnjaka kao njenog autohtonog naroda koji je iznikao iz Bosne”, kazao je Huseinspahić.

Nakon Osnivačke skupštine i okruglog stola donoseni su sljedeći zaključci: „Zahtijevamo da se krovnoj Bošnjačkoj zajednici kulture vrati ime ‘Preporod’ i vrati originalni znak paun-ljiljan te ukine simbol srpskog prosvjetno-kulturnog društva ‘Gajret’; BZK ‘Preporod’ nije privatno vlasništvo nijednog Bošnjaka niti njenih upravljačkih struktura. Ona pripada svim Bošnjacima u Bosni i Hercegovini, domovinskim zemljama i dijaspori. Zato pozivamo sve Bošnjake da se uključe u borbu za povrat ‘Preporoda’, njegovog znaka pauna-ljiljana, njegove misije i vizije; pozivamo sve gradske i opštinske odbore ‘Preporoda’ u domovini, domovinskim zemljama i dijaspori da nam se pridruže u ovoj borbi, te da na svojim gradskim i opštinskim skupštinama ne donose odluke o ukidanja imena ‘Preporod’ i njegovog znaka pauna-ljiljana; pozivamo sve gradske i opštinske odbore ‘Preporoda’ u domovini, domovinskim zemljama i dijaspori da, ukoliko budu smijenjeni, u svojim mjestima čim prije se priključe Pokretu za povrat ‘Preporoda’.“ ●

BISERJE
Bošnjaka

Svečanost u Vojniću

BOŠNJAČKI KULTURNI CENTAR za jednu bolju Hrvatsku

BOŠNJACI ZAJEDNO
BOŠNJAČKI KULTURNI CENTAR VOJNIĆ

U četvrtak, 13. juna 2025. godine, svečano je otvoren Bošnjački kulturni centar u Vojniću u vlasništvu Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj "Bošnjaci zajedno". Vojnić postaje prvo službeno otvoreno središte kulturnog i institucionalnog djelovanja bošnjačke nacionalne manjine, s objektom površine preko 200 m² i pripadajućim zemljištem od 900 m².

Svečano otvorenje Bošnjačkog kulturnog centra u Vojniću je proteklo u znaku okupljanja brojnih predstavnika hrvatskih institucija i diplomatskih izaslastva, kulturnih udruga, vjerskih zajednica te lokalnih i županijskih vlasti.

Voditelj večeri bio je Tarik Hajdarević, koji je pozdravio prisutne goste, među kojima su bili: Melita Mulić, izaslanica predsjednika Republike Hrvatske, Fadila Bahović, izaslanica predsjednika Vlade RH, Nandor Čapo, ravnatelj Uprave za nacionalne manjine i izaslanik ministra znanosti i obrazovanja Radovana Fuchsa, Sanja Eminović, ministrica savjetnica u Veleposlanstvu BiH, Nenad Vukadinović, zamjenik županice Karlovačke županije, Jelena

Roknić, zamjenica načelnice Općine Topusko, Osman Mušić, zamjenik načelnice Općine Cetingrad, Slavko Živičić, načelnik Granične policije Cetingrad, Nikola Cindrić, voditelj Ispostave Policijske postaje Karlovac u Vojniću, Almir ef. Šabić, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Karlovac, Kirko Velinski, protojerej stavrofor Ohridske arhiepiskopije, Branko Santrača, paroh kolarićki, prezviter Srpske pravoslavne crkve, Džanna Kahteran Hodžić, predsjednica BKUD "Sevdah" iz Zagreba, Ajdin Mujanović, voditelj KUD-a "Tono Hrovat" iz Velike Kladuše i mnogi drugi.

U službenom dijelu programa obratili su se predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republike Hrvatske Bermin Meškić, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Karlovačke županije Azim Durmić, te saborski zastupnik i izaslanik predsjednika Hrvatskog sabora Armin Hodžić.

Saborski zastupnik Armin Hodžić istaknuo je da Bošnjaci ovim centrom pokazuju "visok stupanj autentičnosti i integriranosti u hrvatsko društvo".

„Bit će ovo prostor susreta različitih kultura i nacija, ali prije svega – ogledalo našeg bogatog kulturnog života. Kad smo objavili da smo kupili ovu zgradu, bilo je onih koji su pitali: 'Zašto u Vojniću, tamo živi stotinjak Bošnjaka?' No nama su svi jednako važni – i to govori o našem identitetu i odgovornosti. Svako mjesto gdje živi i jedan Bošnjak vrijedi truda i ulaganja. Ovo nije samo građevina, već i biblioteka, galerija, prostor izložbi i susreta, jedno pravo svjetlo znanja i identiteta. To je objekt Bošnjaka iz Vojnića, Cetingrada, cijele Karlovačke županije, ali i svih Bošnjaka Hrvatske, te svakog dobronamjernika koji dijeli vrijednosti otvorenosti i dijaloga. Zahvaljujem Uredu za ljudska prava i prava nacionalnih manjina koji je osigurao sredstva za realizaciju ovog projekta. Ovo je, uz vjerske objekte, prvi otvoreni kulturni centar nacionalne manjine ovakvog tipa, i to je ponos ne samo Bošnjaka, već i Republike Hrvatske", rekao je Hodžić o strateškom značaju ovog projekta, čije otvaranje predstavlja simbolički i institucionalni iskorak Bošnjaka u Hrvatskoj ka većoj vidljivosti, sigurnosti i kulturnoj afirmaciji.

Predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj Bermin Meškić u svojem je obraćanju naglasio simbolički i stvarni značaj ovog projekta za zajednicu.

„Večeras ne otvaramo samo jednu zgradu. Otvaramo naš prvi kulturni centar u Karlovačkoj županiji. Ovo nije samo građevina, ovo je mjesto otvorenih vrata, mjesto povjerenja", poručio je Meškić, dodajući da ovaj prostor ne pripada samo Bošnjacima, već svima koji žele graditi zajedničko društvo.

Istaknuo je da su Bošnjaci u ovom dijelu Hrvatske prisutni desetljećima i da su mnogi rođeni ovdje: „Dostojanstveno su živjeli ovdje, gradili život, kulturu koja ne dijeli, nego spaja."

Meškić je posebno naglasio važnost zajedništva i suradnje između Bošnjaka i Hrvata.

„Ovo nije prostor samo nama kao Bošnjacima. Ovo je prostor jednoj boljoj Hrvatskoj – zemlji raznolikosti, zemlji koja prihvaća. Neka ovaj Centar bude simbol dijaloga umjesto rata, poštovanja umjesto mržnje."

Na kraju je prisutne pozvao da zajedno grade budućnost: „Zazivam Božiji blagoslov i bereket na naš skup, na ovaj Centar i na sve vas prisutne. Neka je sretno otvaranje Bošnjačkog kulturnog centra u Vojniću!"

Kulturni program obogatili su članovi folklornog ansambla BKUD "Sevdah" iz Zagreba s koreografijom „Igre sjeveroistočne Bosne", te KUD "Tono Hrovat" iz Velike Kladuše sa igrama i pjesmom "Taj Mehmede sitan hode".

U sklopu svečanosti otvorena je i izložba Emira Isovića pod nazivom "Biserje Bošnjaka", koja predstavlja vizualnu posvetu bošnjačkom kulturnom identitetu.

Također je položen temeljni fond bošnjačke biblioteke, čime je udaren kamen temeljac za buduće obrazovne i kulturne programe.

U okviru programa voditelj Bošnjačkog medijskog centra Filip Mursel Begović održao je i promociju izdavačke djelatnosti Nacionalne koordinacije "Bošnjaci zajedno" i edicija "Behar", "Biser" i "Ljiljan", a sve u cilju afirmacije bošnjačke književnosti, historije i bosanskog jezika u Republici Hrvatskoj.

Na kraju večeri, uz simbolično presijecanje vrpce koje su zajedno obavili Bermin Meškić i Armin Hodžić, uz prisustvo brojnih gostiju i članova zajednice, Bošnjački kulturni centar u Vojniću je i službeno otvoren. ●

DREVNI RITUALI

OBREZIVANJE U HISTORIJI ČOVJEČANSTVA: Od francuskih špilja do bošnjačkih brica

Običaj obrezivanja, premda danas često poistovjećen s islamskim i jevrejskim vjerskim normama, zapravo je jedan od najstarijih poznatih rituala u ljudskoj historiji. Njegovi korijeni sežu u pradavna vremena paleolitika, a njegov značaj i simbolika oblikovali su brojne civilizacije – od Egipta, preko Feničana i Semita, do urođeničkih plemena Australije, Afrike i obje Amerike. U „Glasniku Zemaljskog muzeja“ profesor emeritus Enver Imamović tekstom „Običaj obrezivanja kroz historiju“ istražuje globalne dimenzije tog običaja i gdje je mjesto obrezivanja, odnosno, suneta, u tradiciji Bosne i Hercegovine.

PIŠE: Nedim Hasić

Običaj obrezivanja muškog spolovila stoljećima zaokuplja pažnju stručnjaka različitih područja: historičara, etnologa, filozofa, psihologa, sociologa, liječnika, arheologa i drugih naučnika. Riječ je o fenomenu koji je od prahistorije do današnjih dana prisutan u mnogim zajednicama diljem svijeta. Svaka struka dala je svoj doprinos razumijevanju obrezivanja, a posebno se istakla arheo logija koja je kroz otkrića špiljskih crteža i predmeta otkrila da se praksa obrezivanja može povezati s kultom plodnosti, kao i s higijenskim i zdravstvenim razlozima.

Uočivši kako fizičke anomalije na spolovilu, poput fimoze, vode ka nesposobnosti za snošaj i posljedično opasnosti od izumiranja zajednice, čovjek je razvio mehaničko rješenje – odstranjivanje kožice koja pokriva glavić spolovila. Taj čin nije bio puki kirurški zahvat, već je vremenom poprimio ritualnu, pa i sakralnu dimenziju. Stari Egipćani su među prvima institucionalizirali obrezivanje, koje se obavljalo uz pomoć svećenika, a potvrđuju ga brojni reljefi i mumije faraona. U njihovoj kulturi biti neobrezan značilo je nositi sramotu.

O tome kada se počeo primjenjivati običaj obrezivanja, s kojim ciljem i kakav mu je smisao, ni do danas se nije našlo zadovo ljavajuće tumačenje, mada su iznošena razna mišljenja. Kad bi se taj običaj vezao samo za jedan narod, jednu vjeroispovijest ili samo za jedno područje, odgovor bi se našao. S obzirom na to da je široka prostorna i vremenska pojava, ne može se tu mačiti s jedne tačke gledišta. Zbunjujuće je da je obrezivanje bilo poznato narodima u onim dijelovima svijeta koji su hiljadama godina bili izolirani od ostalog svijeta. Takav je slučaj sa stanovnicima pacifičkih otoka, s urođenicima Australije i američkih kontinenata, za koje je svijet saznao tek na kon velikih geografskih otkrića.

Običaju obrezivanja posvetili su pažnju i filozofi. Neki u obrezivanju vide simbol metaforičnog značenja, a drugi smatraju da je riječ o simboličnom duhovnom obrezivanju, o podložnosti Bogu, stanju svijesti i srca. Također je i Sigmund Freud pokušao objasniti tu pojavu. To čini na osnovi učenja o Edipovom kompleksu, kad sinovi, da bi okajali zabranjenu ljubav prema majci i želju za smrću oca, sami sebe kažnjavaju kastriranjem. Iz tog rituala, po Freudu, razvio se običaj obrezivanja, kao nadomjestak za kastriranje, odnosno ublaženi oblik samo kažnjavanja.

Da se radi o pojavi koja nije imala simbolično i estetsko značenje vidi se po tome što se u nepromijenjenom obliku primjenjuje već hiljadama godina, sve do danas. Obrezivanje

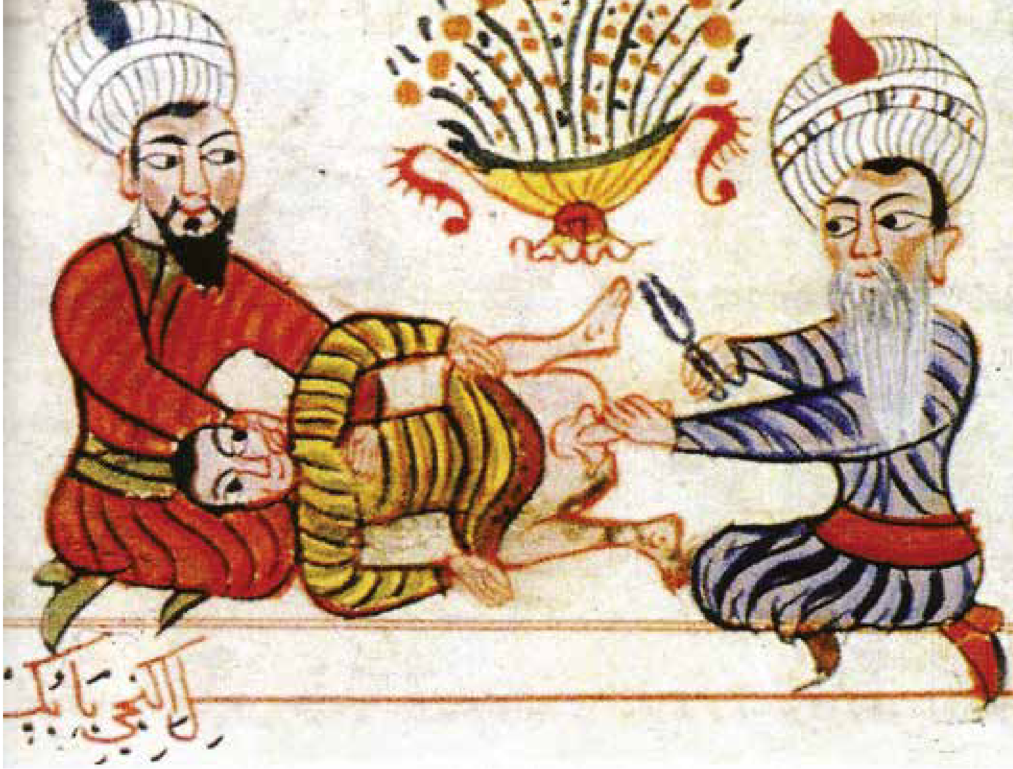

se obično veže za pripadnike islamske i jevrejske zajednice, što je pogrešno jer poznavali su ga narodi svih kontinenata neovisno jedni od drugih. Ta manifestacija je starijeg datuma od postanka i jevrejske i islamske vjere.

Prvi koji se kritički osvrnuo na tu pojavu bio je grčki historičar Herodot iz petog stoljeća pr. n. e. koji je pisao o tom običaju kod Egipćana. Obrezivanje je skrenulo pažnju i drugih antičkih pisaca. Uglavnom ga spominju kao neobičan običaj. Već se tada počinju javljati polemike o smislu tog čina. Podaci o obrezivanju iz srednjeg vijeka dosta su šturi. Učeni svijet se počeo više zanimati za tu pojavu počev od 19. stoljeća. Interes su pobudili izvještaji ekspedicija koje su donosile vijest da taj običaj primjenjuju mnoge zajednice na ra znim stranama svijeta, kako u Australiji i pacifičkim otocima, tako i narodi Afrike, Sjeverne, Srednje i Južne Amerike, pa i Eskimi. Shvatilo se da se to ne može veza ti samo za Jevreje i muslimane, kako se do tada mislilo.

SAVEZ S BOGOM

Najstariji tragovi koji se dovode u vezu s obrezivanjem potječu iz kamenog doba, iz doba kada su ljudi vjerovali da seksualna sposobnost muškarca jamči opstanak zajednice. Špiljski crteži i glineni modeli muških spolovila otkriveni u južnoj Francuskoj i Španiji ali i u Hrvatskoj (lokalitet Danilo kod Šibenika) svjedoče o ritualima plodnosti u kojima su ključnu ulogu igrali simboli muške i ženske spolnosti. Vjerovalo se da takvi obredi mogu potaknuti plodnost, kako pojedinca, tako i cijele zajednice.

Pored magijskog značenja, istraživači vjeruju da je obrezivanje imalo i praktičnu svrhu, obrezivanje je tako moglo imati i važnu zdravstvenu funkciju, posebno u zajednicama s otežanim higijenskim uvjetima. No, nisu ga poznavali svi. Tako, primjerice, najstariji stanovnici Mezopotamije, Sumerani, nisu obrezivali svoje članove, kao ni stari Kinezi, Hindi u Indiji te indoevropski narodi poput Grka, Rimljana i Ilira. U Evropi se obrezivanje pojavljuje tek s dolaskom islama.

Jevreji su narod o kojem smo najbolje obaviješteni kad je u pitanju običaj obrezivanja. O tome govori njihovo bogato književno naslijeđe, prije svega Stari zavjet. Taj narod je više nego ijedan drugi pridavao značaj tom običaju Ni kod njih nije jasno porijeklo ovog običaja. Po nekima to su naslijedili iz prethistorijskog doba, a po drugima preuzeli su ga od Egipćana.

Biblijsko predanje običaj obrezivanja stavlja u mitsku epohu, čak u doba Abrahama, kad je po tradiciji uspostavljen savez između Boga i jevrejskog naroda i kad je obrezivanje postalo simbol tog ugovora. Stari zavjet podrobno opisuje kako se Bog obratio Abrahamu i kako je nastao taj običaj: “Obrezujte se, i to neka bude znak Saveza između mene i vas. Svako muško dijete među vama kroz vaša pokoljenja, kad mu se navrši osam dana, neka bude obrezano, i rob, rođen u tvome domu ili za novac kupljen, mora se obrezati. Tako će moj Savez na vašem tijelu ostati vječnim Savezom. Muško koje se ne bi obreza lo neka se odstrani od svog roda: takav je prekršio moj Savez” (Postanak, 17:10–14).

Po ovome predanju, Abraham je bio prvi od jevrejskog naroda koji je obrezan, a kako je to bila Božija zapovijest, to je po Bibliji razlog da kod Jevreja obreziva nje ima čisto vjersko obilježje i postalo je “Božiji biljeg tog naroda”. Obrezivanje je bilo obavezno i za rane kršćane, što je razumljivo s obzirom na to da je ta vjera ponikla u jevrejskoj sredini i

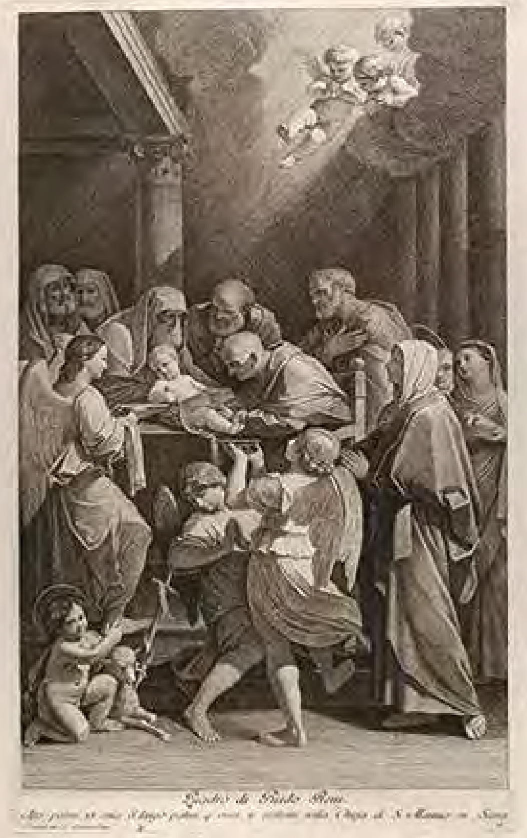
Quadro di Guido Reni.

na njenim vjersko-nacionalnim temeljima. Iz tog razloga je i Isus bio obrezan.

No, kako je nova vjera počela privlačiti sljedbenike iz drugih naroda, među kojima običaj obrezivanja nije bio poznat, u crkvenim krugovima počinje debata. Ključno pitanje bilo je trebaju li i nežidovski obraćenici na kršćanstvo prihvatiti obrezivanje. Apostol Pavle prvi se snažno zauzeo za ukidanje te obaveze. Njegov utjecaj bio je presudan u oblikovanju ranokršćanske teologije prema kojoj se spasenje postiže vjerom, a ne ritualima, pa se obrezivanje postupno prestalo smatrati obaveznim za kršćane.

ISLAM I OBREZIVANJE

Islam preuzima obrezivanje kao važan sunnet, običaj koji je iznimno raširen, ali nije vjerska obaveza u Kur'anu. Ipak, kroz stoljeća, u islamskoj zajednici, ono postaje gotovo obavezno, a njegov čin, "sunetluk" ili „sunećenje" dobija posebnu ceremonijalnu formu.

U današnje vrijeme običaj obrezivanja se skoro isključivo veže za pripadnike islama i Jevreja, mada se primjenjuje i kod drugih naroda kod kojih je to naslijeđe mnogo starijeg datuma od te dvije vjere. Takvo shvaćanje je proisteklo iz činjenice što su u savremeno doba muslimani najbrojniji sljedbenici tog običaja, pa se uglavnom obrezivanje poistovjećuje s pripadnicima te vjere. Međutim, da je takvo gledište pogrešno, vidjelo se iz dosadašnjeg izlaganja, jer je obrezivanje bilo poznato brojnim drugim narodima na svim kontinentima hiljadama godina prije nastanka islama i jevrejske vjere. Ustvari,

Obrezivanje se ni po čemu ne može vezati isključivo za islamsko učenje, jer ga Kur'an, na kojem se temelji islam, ne spominje. To pokazuje da obrezivanje kod muslimana nije proisteklo iz vjerskog propisa, kakav je slučaj kod Jevreja. Zato se postavlja pitanje kako je ušlo u običaj da i muslimani obrezuju svoju djecu. Odgovor je u činjenici da obrezivanje spada u predislamski običaj kojeg su se Arapi držali hiljadama godina prije pojave islama.

S obzirom na to da je obrezivanje bilo općeprihvaćena svojina svih zapadnih semitskih naroda, u koje spadaju i Arapi, shvatljivo je da su i oni slijedili taj običaj. Bio je toliko jak da su ga zadržali i nakon primanja islama. Zbog toga što Kur'an nijednom riječi ne spominje obrezivanje neki istraživači su iznosili mišljenje da je, navodno, vjerovjesnik Muhamed a.s. nesvjesno propustio da unese taj propis u Kur'an.

Drugi tumače da je obrezivanje shvatio ne kao vjersku, nego kao fiziološku potrebu. Po nekima, pripadnici islama su počeli slijediti taj običaj po uzoru na Muhameda koji je na svijet došao obrezan Kako Kur'an ne spominje obrezivanje, uslijedile su rasprave među islamskim teoretičarima da li da ga muslimani primjenjuju ili ne. Tako juristička škola Shafi'ita obrezivanje smatra obaveznim, dok ga druge škole tek preporučuju.

U dokumentu Hidith doslovno se navodi da obrezivanje kod Arapa spada u predislamski propis i nabraja se zajedno s rezanjem noktiju, brkova, čišćenjem zuba... Spominju ga i neki rani pjesnici kao Hudhali, Farazdak i drugi. Kod Arapa se obrezivanje najčešće na ziva "khitan", ali ima i drugih naziva, kao "tathar", "taharah" ili "tahur", kojim se ujedno označava i ceremonija koja prati obrezivanje. Obrezivanje je vremenom postala opća svojina islama i podvrgavaju mu se čak i oni koji naknadno prihvaćaju islamsku vjeru, bez obzira što to nije uvjet. U ovom slučaju obrezivanje više ima psihološko značenje, preko čega obraćenik smatra da i "de iure" postaje musliman.

OBREZIVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Najraniji poznati arheološki nalaz koji ukazuje na značaj muškog spolovila kao simbola plodnosti na prostoru današnje Hrvatske jest zemljana posuda s prikazom muškog uda iz neolitskog naselja Danilo kod Šibenika, dok su slični simboli zabilježeni i na području Glasinca kod Sarajeva.

S obzirom na to da se islam javio i konačno uobličio u arapskom svijetu, shvatljivo je da je najveći dio praktičnog i etičkog sadržaja ta vjera preuzela iz tradicije tog naroda. Po toj osnovi su i drugi narodi koji su primali islam preuzimali običaj obrezivanja, smatrajući ga uvjetnim činom da bi postali potpuni sljedbenici te vjere.

Arapi, koji su taj običaj imali u naslijeđu iz paganskog doba, s tom tradicijom ni su prekidali ni u novom vjerskom životu. Narodi kod kojih je taj običaj bio nepoznat, s preuzimanjem islama preuzeli su i obrezivanje koje je vremenom prešlo i u njihovu tradiciju. Tako se širenjem islama širio i običaj obrezivanja. Najveći utjecaj u tom pogledu izvršili su Arapi u doba velikih osvajanja, kad je islam doživio najveću ekspanziju.

Nekoliko stotina godina kasnije, misiju širenja islama preuzeli su Turci. Kad su oni primili islam, s novom vjerom primili su i običaj obrezivanja. Preko njih je prenesen i među neke evropske narode kod kojih je do

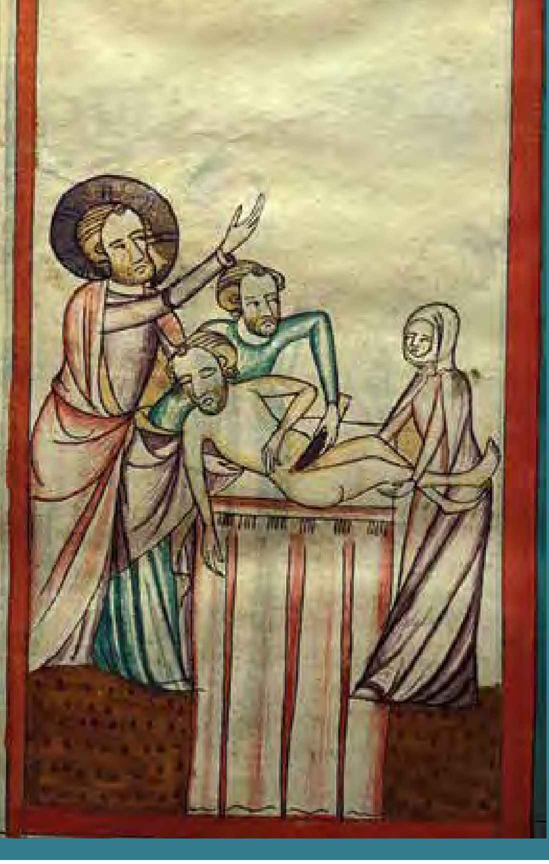

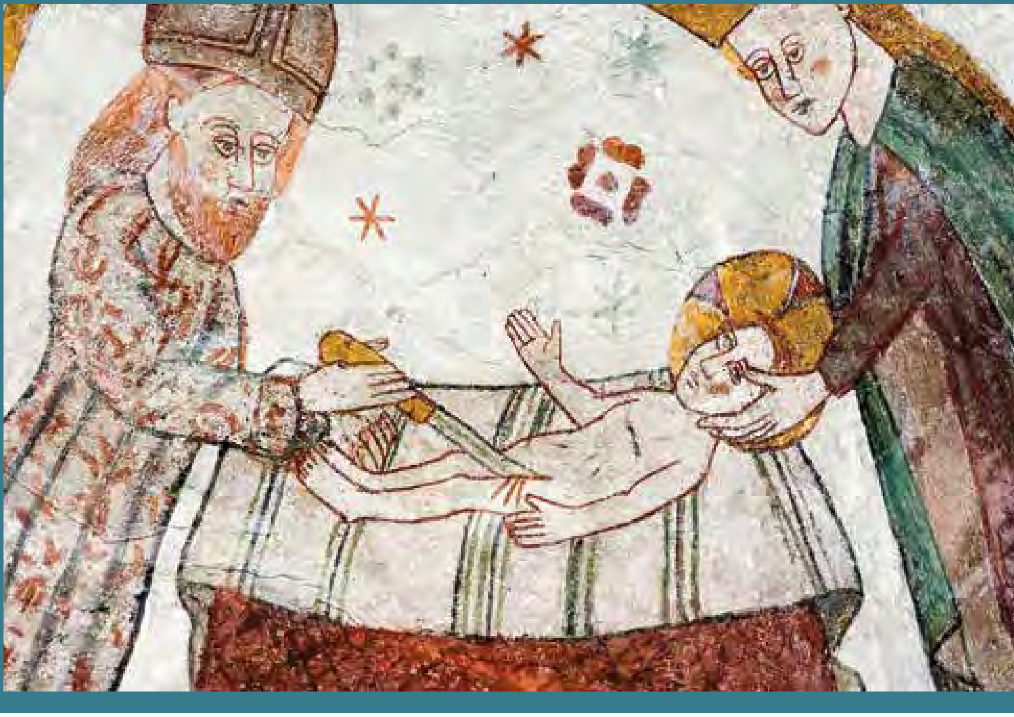

tada taj običaj bio nepoznat. Jače i trajnije je prihvaćen samo u onim zemljama, odnosno narodima, u kojima je islamiza cija uhvatila dublji korijen. Takav slučaj u Evropi je s Bosnom i Albanijom.

U Bosnu i Hercegovinu običaj obrezivanja dolazi s islamizacijom nakon osmanskog osvajanja u 15. stoljeću. No zanimljivo je da je obrezivanje u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine poprimilo i ranije, obredne oblike, vjerojatno pod utjecajem antičkih običaja i pradavnih lokalnih vjerovanja.

Kad je u pitanju Bosna, treba uzeti u obzir okolnosti i način na koji je zemlja osvojena od strane Turske i kako se odvijala islamizacija u njoj. To je bilo u uskoj vezi s odnosom onovremene kršćanske Evrope prema stanovnicima Bosne koji nisu slijedili učenje zvanične (kršćanske) crkve, nego su imali vjeru čije su se osno ve temeljile na dualizmu, što je za kršćansku Evropu bilo heretičko učenje, a njeni sljedbenici su smatrani krivovjernicima.

Kad su sredinom 15. stoljeća Turci osvojili Bosnu, stvoreni su preduvjeti da se domaće stanovništvo upozna s vjerom osvajača, a to je bio islam. Spletom niza historijskih okolnosti koje su pratile političko stanje u Bosni pred tursko osvajanje (napadi evropskih križara i djelovanje inkvizicije protiv sljedbenika domaće, bogumilske vjere), doprinijelo je da stanovništvo masovno primi islam, a s njime i tradiciju obrezivanja. Ubrzo nakon turskog osvajanja, najveći dio bosanskog stanovništva primanjem islama preuzeo je i taj običaj koji i danas slijede ovdašnji muslimani.

I u drugim je zemljama obrezivanje muške djece svečani čin praćen veseljem. Tako, naprimjer, u Saudijskoj Arabiji, ili tačnije u Meki, za tu priliku dječake oblače u svečanu odjeću i na konju ih vode kroz naselje. Povorku predvode svirači i pjevači. Neposredno iza dječaka jedna od žena nosi kadionicu u kojoj tinja ugalj na kojem se kadi mirisna smola i so. Operacija se izvodi pri izlasku sunca, nakon čega se priređuje gozba.

U Turskoj obrezivanje predstavlja posebno svečan čin i obično se obavlja masovno. Djecu obuku u svečano ruho i vode ih kroz naselje. Nakon toga se kolje kurban iza čega slijedi molitva, a potom se pristupa obrezivanju. Ranije su to obavljali barbiri (berberi) uz prisutnost imama koji obavlja prigodne molitve. To je ujedno općenarodna svečanost s gozbom u kojoj učestvuje sve mjesno stanovništvo.

Na Javi u Indoneziji dječake koje obrezuju vode na grob pretka, gdje se donosi cvijeće, tamjan i drugi pokloni, a onda se obavi molitva. Na drugim otocima te zemlje obrezivanje se povezuje sa svečanostima zvanim “Khatm” ili “Kataman” koje sadržavaju razne obrede. U mnogim slučajevima to je u suštoj suprotnosti s islamskim normama. U nekim malezijskim i indonezijskim sredinama običava se naknadno obrezivanje, koje je dosta rašireno i na pacifičkim otocima. Kod nekih plemena u unutrašnjosti Saudijske Arabije neki obredi koji prate obrezivanje također sadrže neke elemente koji potječu iz predislamskog doba. Ima sredina u kojima se dječaci obrezuju pred ženidbu u prisustvu svoje vjerenice koja prati taj čin. Ukoliko mladić pokaže znak bola dok ga obrezuju, smatra se nedoraslim i svadba se otkazuje.

I kod balkanskih naroda, pa tako i kod bosanskih muslimana, obrezivanje je praćeno sličnim sadržajem. U stara vremena mušku je djecu obrezivao berber priučen za obrezivanje. “Sunet” ili “sunećenje” izvodi se uglavnom pojedinačno u roditeljskom domu, uz prisutnost oca, imama i najbližih srodnika. Obred započinje pri godnom molitvom iz Kur’ana, a završava se svečanom sofrom. Uvijek se gleda da to bude “uoči petka”. Dob djeteta se kreće od jednog mjeseca starosti pa do dječačke dobi. I ovdje se obrezano dijete bogato daruje, najčešće zlatnicima, a u siromašnim sredinama barem jajetom. Dešava se i to da se nakon nekog vremena obrezivanje djeteta ponovi, u slučajevima ako nije obavljeno kako treba.

Obrezivanje u Bosni i Hercegovini nikada nije bilo isključivo medicinski čin. “Sunetluci”, kako se nazivaju ove ceremonije, bili su važni društveni događaji. U njima se ogleda sav folklorni kolorit bosanskog islama. Bile su to prilike za pjesmu, veselje, okupljanje rodbine i prijatelja. Ponekad se sunećenje obavljalo istodobno s drugim važnim ritualima poput vjenčanja ili dolaska iz vojske.

U narodnim običajima Bosne, sunet je često bio povod za darivanje, pripremu posebnih jela, pa čak i naručivanje posebnih pjesama. Dijete koje bi trebalo biti obrezano imalo je posebno odijelo, darove, a čin se znao i prolongirati kako bi bio spektakularniji – najavljivan mjesecima unaprijed. Zanimljivo je da su neki dijelovi Bosne – poput Fojnice i Kiseljaka – poznavali vrlo osebujan običaj: ako bi dijete umrlo prije nego što je obrezano, prilikom ukopa lomio mu se mali prst – simbolična zamjena za obrezivanje. ●

Od robova do vladara

BOSANCI, HRVATI I Dalmatinci u srcu Al Andalusa

PIŠE: Nedim Hasić

U srednjovjekovnoj Španiji, u doba kada je Al Andalus bio svjetsko središte znanja, kulture, politike i ratovanja, jedan neobičan sloj društva uzdizao se iz sjene – Slaveni

U zlatno doba Al-Andalusa, muslimanske vladavine na Iberijskm poluotoku od osmog do 11. stoljeća, prostor današnje Španije bio je raskrsnica kultura, gdje su se isprepletale sudbine različitih naroda. Među njima, posebno mjesto zauzimali su Slaveni, poznati u arapskim izvorima kao saqāliba (siqlabī), koji su od zarobljenika postajali važni, moćni akteri političke, vojne i kulturne scene.

Njihov uspon od robova do elita, pa čak i vladara manjih kraljevstava (taifa), svjedoči o širini društva Al Andalusa i složenim migracijskim tokovima koji su povezivali Balkan, Sredozemlje i islamski svijet. Posebno su zanimljivi Slaveni porijeklom iz Dalmacije, Hrvatske i Bosne, koji su na dvorovima kordobskih halifa ostavili dubok trag.

PORIJEKLO I DOLAZAK

Slaveni, koji su u Al-Andalus stizali kao robovi ili plaćenici, potjecali su iz različitih regija, uključujući Balkan, južnu Ukrajinu, Kavkaz i istočnu Evropu. Među njima su bili Južni Slaveni, uključujući Hrvate, Bošnjake i druge skupine s prostora današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Dalmacije. Ovi ljudi su u islamske zemlje dospijevali kroz organizovanu trgovinu robljem, koja je u devetom i 10. stoljeću bila ključna poveznica između Balkana, Sredozemlja i muslimanskog svijeta. Robovi su najčešće bili zarobljeni od strane bizantskih snaga, Mlečana ili Avara, a zatim prodavani trgovcima na tržnicama poput onih u Dalmaciji, Verdunu, Pragu ili Carigradu.

Prema historičaru Nenadu Fejiću, trgovina robljem iz Bosne bila je značajna, posebno u dalmatinskim gradovima, gdje su robovi iz zemlje Sclavoniae (kako se u srednjem vijeku nazivala Bosna) prodavani Arapima ili drugim trgovcima. Ovi robovi, među kojima su bili i mladići iz Dalmacije i Hrvatske, često su završavali u Kordobi, prijestolnici Kordobskog hilafeta, gdje su prolazili proces islamizacije i arabizacije. Neki su postajali eunusi, dok su drugi, zbog svojih fizičkih i borbenih sposobnosti, obučavani za vojnu službu i administrativne uloge.

Posebno su bili cijenjeni zbog svoje lojalnosti. Budući da nisu imali lokalne plemenske ili porodične veze u Al Andalusu, saqālibe su bili idealni za uloge tjelohranitelja, vojnih zapovjednika i upravitelja, jer nisu bili skloni dvorskim intrigama.

Dubrovnik je bio važno središte trgovine robljem, gdje su arapski i jevrejski trgovci dolazili po „svježu robu“,često dječake koje su kasnije kastrirali i pripremali za dvorove islamskog svijeta. Rute trgovine su išle iz unutrašnjosti Balkana prema jadranskoj obali, a zatim morskim putem prema Siciliji, Tunisu, Egiptu i naravno – Španiji. U islamskom svijetu, ropstvo je imalo drugačiju dinamiku od zapadnog srednjovjekovlja. Robovi, naročito oni koji su islamizirani i školovani, mogli su steći slobodu i moć. U tom sistemu, saqalibe su zauzeli posebno mjesto. Kao vojni robovi (mamluci), oni su činili okosnicu profesionalnih vojski, bili su tjelohranitelji, zapovjednici, pa i veziri.

U kontekstu Al-Andalusa, Slaveni su brzo zadobili povjerenje halifa, njihova izoliranost, jezična barijera (zbog nepozvanja jetika zvali sui h nijemui jer su uglavnom šutjeli) i čvrsta vojna disciplina činili su ih savršenim instrumentom vlasti.

Osim robova, u Al Andalus su dolazili i slobodni plaćenici, profesionalni vojnici koji su služili halifama zbog svojih borbenih vještina. Prema Vjekoslavu Klajiću, među njima su bili i hrvatski ratnici koji su u Španiju stizali na dva načina: kao robovi prodani od strane Arapa ili Mlečana, te kao plaćenici koji su svoje usluge nudili halifama.

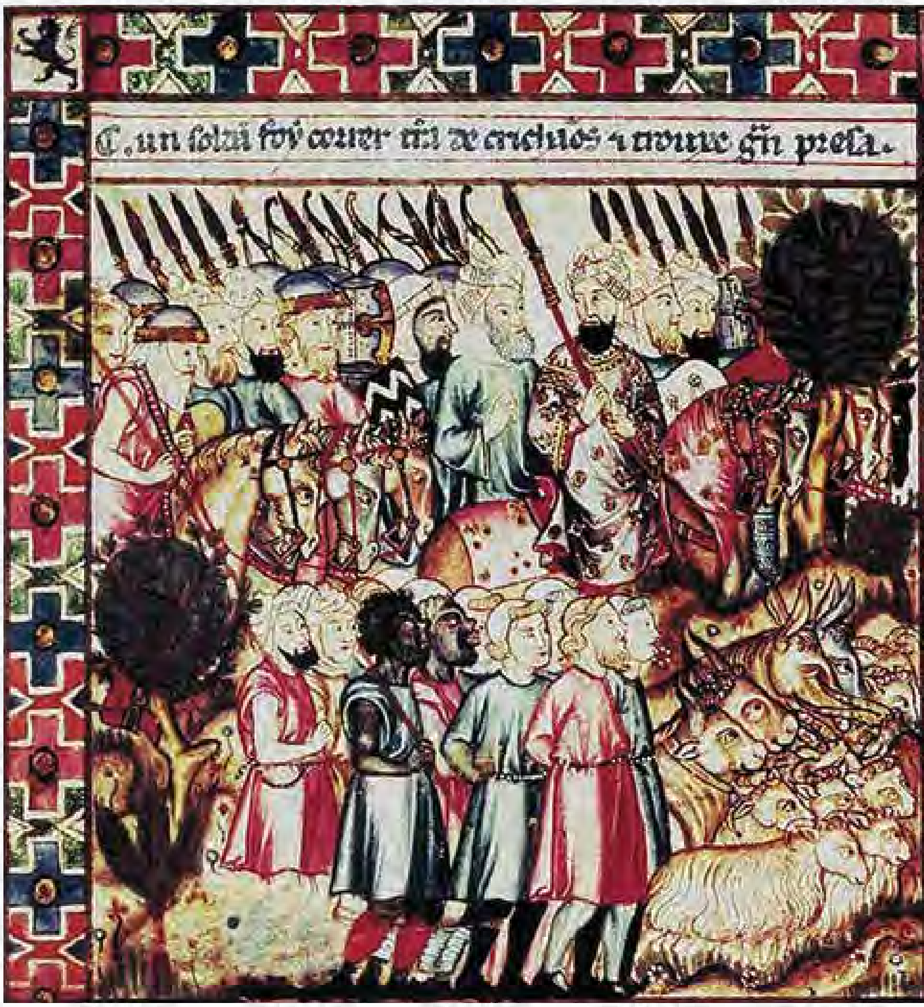

HRVATSKA STRAŽA

Jedna od najzanimljivijih epizoda u vezi sa Slavenima u Al Andalusu je prisutnost tzv. hrvatske straže, elitne tjelesne straže kordobskih halifa, koju su činili ratnici hrvatskog porijekla. Prema Klajićevom djelu objavljenom 1872. godine u časopisu „Vienac“, ova straža, poznata kao “nijema” bila je ključna za sigurnost halifa. Halifa Abderrahman III. (vladao 912.–961. godine) proširio je ovu stražu na čak 6.000 ljudi, a zapovijedao jom je vojvoda hrvatskog roda, što svjedoči o prestižu Hrvata u arapskom društvu.

Hrvatski ratnici bili su cijenjeni zbog svoje snage, hrabrosti i odanosti. Dalmatinci, koji su često bili dio ove straže, dolazili su u Al Andalus kroz trgovinu robljem u dalmatinskim gradovima. Prema izvorima, poput al-Qamus al-Islam, mnogi od njih, poput Hajrana Saklabija i Zuhejra Saklabija, bili su prodani kao robovi, ali su se kasnije oslobodili i popeli na visoke položaje. Njihov put od ropstva do moći simbolizira društvenu mobilnost u islamskom društvu, gdje su sposobnosti i lojalnost često nadmašivale porijeklo.

Iako nema direktnih dokaza koji potvrđuju prisutnost Bošnjaka u Al-Andalusu, autori poput Ivana Aziza Miličevića i drugih sugeriraju da su ljudi s prostora današnje Bosne i Hercegovine bili također dio šire skupine saqāliba. Budući da je Bosna u srednjem vijeku bila integralni dio slavenske Evrope, a trgovina robljem bila je intenzivna u dalmatinskim gradovima, vjerovatno je da su i Bosanci završavali na dvorovima u Kordobi, Sevilli ili Granadi. Termin “Bošnjak” kao nacionalna identifikacija razvio se kasnije, u osmansko doba, ali Slaveni s prostora Bosne bili su poznati po svojim ratničkim vještinama i robustnosti, što ih je činilo poželjnim robovima i vojnicima.

Prema Fejićevim istraživanjima, robovi iz Bosne prodavani su na tržnicama u Dalmaciji, odakle su prevoženi u muslimanske gradove. Ovi robovi često su bili mladići, koji su nakon islamizacije i obuke postajali dio vojske ili administracije. Neki od njih, poput Habiba Saklabija, dosegli su visok status na kordobskom dvoru, što ukazuje na mogućnost da su i Bosanci imali značajnu ulogu u ovom kontekstu. Budući da je Bosna već tada bila poznata po ratnicima i konjanicima, nije nerealno pretpostaviti da su brojni Bošnjaci postajali dio elitnih vojnih jedinica u Al-Andalusu.

Dokumenti koje citira Nenad Fejić svjedoče o prisutnosti Bosanaca u katalonskim gradovima. Oni su, nakon prodaje na dalmatinskim tržnicama, završavali u Barceloni, gdje su njihova imena zapisivana u notarskim knjigama prilikom prodaje ili oslobađanja. Iako su ta imena često iskrivljena, moguće je prepoznati slavensko porijeklo i bosanske etnonime.

Oni koji su stigli do Al-Andalusa, ako su imali sreće, bivali su obučavani – učili su arapski, islam, vojne vještine. Neki su završavali kao dvorski eunusi, ali mnogi su postajali visoki činovnici, čuvari ili vojni lideri.

SUDBINE SAQALIBA

Među saqālibama koji su ostavili trag u Al-Andalusu, nekoliko ličnosti posebno se ističe, posebno onih porijeklom iz Dalmacije i današnje Hrvatske.

Jedna od najfascinantnijih figura slavenskog porijekla u Kordobi bio je Habib Saklabi (Habib as-Saqlabi), koji je živio u vrijeme halife Hišana II (976–1009). Prema al-Makkariju i Ibn al-Abbaru, Habib je bio visoko obrazovan čovjek, najvjerovatnine porijeklom iz Bosne, koji je, vjerovatno, kao dijete prodat u roblje na dalmatinskim obalama. No, u Al Andalusu je stekao slobodu, obrazovanje i položaj u dvoru.

Najvažniji trag koji je ostavio jeste filozofsko-političko djelo naslovljeno: Kitab al-istizhar wa-l-muqalaba ‘ala man ankar fada’il al-Saqaliba – u prevodu: „Knjiga očitovanja i rasprave protiv onih koji poriču vrline Slavena“. U ovom djelu Habib se hrabro suprotstavljao predrasudama arapske elite prema porijeklu i vrijednosti slavenskih ljudi, braneći njihovu hrabrost, odanost i sposobnosti. Iako rukopis djela nije sačuvan, njegovo postojanje svjedoči o izuzetnoj kulturnoj i intelektualnoj integraciji Slavena u arapsko-andaluzijsko društvo.

Još upečatljiviji su primjeri Hajrana (Jayran as-Saqlabi) i njegovog nasljednika Zuhejra (Zuhayr as-Saqlabi), obojice porijeklom iz Dalmacije. Jayran je bio rob dinastije Beni Amir, koji je kao dječak prodan u Dalmaciji, a zatim doveden na

Istraživanje Nenada Fejića

BOŠNJAČKO ROBLJE, OD DUBROVNIKA DO BARCELONE

Iako pojam "Bošnjak" nije postojao u to doba kao nacionalna identifikacija, ljudi sa prostora Bosne bili su među onima koji su kao roblje odvođeni na prostre današnje Španije, prije svega Katalonije. Trgovačke mreže robljem iz Dalmacije i Dubrovnika često su uključivale ljude iz unutrašnjosti, uključujući područje današnje Bosne i Hercegovine.

Nenad Fejić, historičar koji je proučavao trgovinu bosanskim robljem, navodi dokumente koji dokazuju da su ljudi iz „zemlje Sclavoniae" – kako su srednjovjekovni izvori zvali Bosnu – prodavani u Barceloni i drugim katalonskim gradovima. Moguće je da je neki od njih završio i u Al Andalusu.

Fejić se specijalizirao za srednjovjekovnu historiju Balkana, s posebnim fokusom na odnose između srednjovjekovne Srbije, Bosne i zapadnog Sredozemlja. Njegovi radovi bave se trgovinom robljem, pomorskim i trgovačkim odnosima, te društvenim i gospodarskim strukturama u srednjem vijeku. Prema dostupnim podacima, Fejić je istraživao arhive u Kotoru, Dubrovniku, Barceloni, Sevilji i Simankasu, što mu je omogućilo dubinski uvid u trgovinu robljem i druge povijesne fenomene.

Kada je u pitanju trgovina robljem iz Bosne, Fejić potpisuje dva rada. "Trgovina bosanskim robljem u Barceloni krajem XIV i početkom XV vijeka" istražuje trgovinu robljem iz Bosne u Barceloni tokom kasnog 14. i ranog 15. stoljeća. Fejić analizira kako su Slaveni, uključujući Bošnjake, Hrvate i druge s prostora Dalmacije i Bosne, bili zarobljavani i prodavani na tržnicama roblja, posebno u katalonskim gradovima. Robovi su često dolazili iz regije označene kao Sclavonia (srednjovjekovni naziv koji je uključivao Bosnu), a trgovina je bila dio šire mreže koja je povezivala Balkan s Mediteranom. Rad sadrži arhivske dokumente koji pokazuju obim trgovine, uvjete ropstva i ulogu dalmatinskih gradova kao posrednika.

"Dokumenti o prodaji i oslobađanju robova iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji" se fokusira na specifične dokumente koji svjedoče o prodaji i oslobađanju robova iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji. Fejić detaljno analizira arhivske izvore, poput ugovora o prodaji, akata o oslobađanju i drugih pravnih dokumenata, koji otkrivaju društveno-ekonomske aspekte ropstva. Ovi dokumenti pružaju uvid u to kako su robovi integrirani u katalonsko društvo, uključujući njihove uloge (kao kućni robovi, vojnici ili radnici) i procese emancipacije.

Do kakvih je zaključaka Fejić došao u svjim istraživanjima? Ukratko, među velikim gradovima i centrima ekonomske aktivnosti s kojima su Ragusa (Dubrovnik) i drugi dalmatinski gradovi održavali stalne veze tokom srednjeg vijeka, gradovi na mediteranskoj obali Španije bili su najudaljeniji. S druge strane, Katalonija i dalmatinska obala nisu pripadale istoj zoni ekonomske i političke moći — prva je imala za centar Barcelonu, a druga moćnu i prema Ragusi sumnjičavu Veneciju.

Uprkos ovim povijesno nepovoljnim okolnostima, katalonsko-raguški odnosi, a u manjoj mjeri i odnosi drugih dalmatinskih gradova sa mediteranskom obalom Španije, doživjeli su značajan uspon tokom 14. i 15. stoljeća, doprinoseći uspostavi pravog komunikacijskog mreža između ovih dalekih centara mediteranske trgovine.

Nedugo nakon dolaska prvih Katalonaca u Ragusu (krajem 13. stoljeća), vlast Kraljevine Aragona proširila se prvo na Siciliju nakon Sicilijanskih večeri 1282. godine, a potom i na Sardiniju 1323. Nakon nestanka jedne grane sicilijanske loze kuće Aragona, i Vojvodstvo Atina je na dvije godine (1377–1379) bilo pod direktnom upravom katalonsko-aragonske krune. Na kraju, nakon duge borbe protiv Anžujskog kraljevstva, Aragonci su 1442. osvojili Kraljevinu Napulj.

Tokom cijelog ovog perioda, trgovci i mornari iz različitih država i gradova unutar katalonsko-aragonskog područja, s jasnom dominacijom Katalonaca, često su posjećivali Ragusu i dalmatinske luke. Osim trgovaca označenih kao Katalonci, bilo je tu i Španaca, Aragonaca, Navaraca, stanovnika Valencije, Barcelone, Tortose, Tarragone, Majorke, Perpinjana, Narbonnea i drugih gradova.

Grad Barcelona je tokom 15. stoljeća imenovao katalonske konzule u Ragusama, a zapisnici Vijeća petorice u Barceloni redovno bilježe ta imenovanja. Bili su to poslovni ljudi čiji se tragovi nalaze u raguskim notarijalnim knjigama, a isticali su se svojom važnosti i raznovrsnošću inicijativa.

Najraniji primjeri odnose se na trgovinu robljem, koja je obogatila mnoge katalonske trgovce u Ragusama. Oni su koristili blizinu Bosne, zemlje dualističke hereze tokom cijelog srednjeg vijeka, kao veliki izvor robovske radne snage. Trgovci su kod lokalnih notara sastavljali pravne akte prije ukrcavanja "roba". Ipak, često se dešavalo da su ti "patareni", porijeklom iz Bosne, bili dobri kršćani, kršteni u svojoj zemlji. Zabilježeni su slučajevi da su katalonski trgovci u Ragusi kupovali robove iz Bosne, ali su te kupovine u odredišnim lukama proglašavane ništavnim.

Na primjer, sicilijska kraljevska kancelarija je 1416. oslobodila 25 robova iz Bosne "nakon što su dobili informaciju da su to pravi kršćani i slobodni ljudi". Kraljica Marija Aragonska je u januaru 1423. oslobodila dvije žene iz Raguse koje su bile izložene na trgu robova u Barceloni, "nakon što su saznali da su dobre kršćanke krštene" i naredila da trgovci njima nadoknade štetu. Nedostaju precizniji podaci, ali postavlja se pitanje odakle su dolazile ove vijesti i glasine koje su dovele do konkretnih administrativnih mjera. Vijesti o robovima iz daleke i nepoznate zemlje pokazale su se važnijim za njihovu sudbinu od svih dokumenata koje su prodavač i kupac prikupili.

Siciliju pa u Španiju. Nakon što je primio islam, oslobođen je, napredovao vojno i politički, te 1027. godine osnovao vlastiti emirat u Marciji. Umro je već naredne godine, ali ga je naslijedio njegov zemljak Zuhejr, također bivši rob i vojni zapovjednik.

Zuhejr je proširio utjecaj i stabilizirao regiju a njegovi nasljednici su zadržali vlast do kraja 11. stoljeća. Ova dinastija slavenskog porijekla upravljala je značajnim dijelovima Al-Andalusa, daleko od zaborava u kojem ih se danas drži.

Mujahid al-Saqalabi bio je bivši rob koji je postao vladar Taifa kraljevstva Denije i Balearskih otoka. Bio je visoko obrazovan, poznat po znanju filologije i Kur'ana. Njegov pokušaj osvajanja Sardinije 1015. godine pokazuje pomorsku ambiciju ovog slavenskog vladara. Sabur al-Saqalabi, još jedan rob koji je stekao slobodu, vladao je Taifa kraljevstvom Badajoz. Njegov sin Abdallah al-Mansur nastavio je dinastiju, a njihova vladavina poznata je po političkoj stabilnosti i upravljačkoj mudrosti.

Saqalibe su postali ključna sila u dvorskim i vojnim poslovima kalifata. Bili su ministri, komandanti, pa čak i tutori prinčeva. Njihov utjecaj je bio toliki da su ponekad odlučivali o nasljednicima prijestolja. No, nakon smrti moćnog vezira Almanzora 1002. godine, berberske trupe su se digle na ustanak, a u građanskom ratu koji je uslijedio (fitna), saqalibe su igrale ključne uloge. Neki su ubijeni, dok su drugi – poput Mujahida, Sabura, Jayrana i Zuhejra – osnovali vlastite države.

Galib al-Nasiri bio je izuzetan vojni zapovjednik slavenskog porijekla, poznat po svojoj ulozi u borbama protiv kršćana na sjeveru, Vikinga na obali današnjeg Portugala i Fatimida u Sjevernoj Africi. Opisan kao visok, robustan, plavokos i svjetlooki, Galib je bio simbol slavenske snage i hrabrosti. Nažalost, njegova karijera završila je tragično kada se sukobio s Almanzorom i bio ubijen 981. godine, nakon čega je njegova koža izložena u Medina Azahari.

Iako rijetko spominjane, i žene slavenskog porijekla bile su prisutne u Al-Andalusu. Lubna od Kordobe je najslavniji primjer – robinja koja je postala matematičarka i bibliotekarka. Uz nju su postojale brojne druge žene – pismene, obrazovane, koje su sudjelovale u kulturnom životu harema i dvorova. Neke su bile prepisivačice knjiga, druge su bile učiteljice, treće pjesnikinje. Njihova imena su često izgubljena, ali njihovo prisustvo bilo je realno i dragocjeno.

Zanimljiv fenomen predstavljaju djeca saqaliba koja su, rođena u Andalusu, često nasljeđivala položaje svojih očeva. Budući da su već bila muslimani, govorila arapski i imala dvorski odgoj, ona su postajala nova elita – mješavina evropskog porijekla i arapske kulture. Takva djeca su često služila kao most između starosjedilačke aristokracije i novonastalih snaga u provincijama. Neki su postajali pjesnici, neki vojskovođe, a neki – upravo halife.

KRAJ ANDALUSA

Nakon ukidanja Kordobskog hilafeta 1031. godine, saqālibe su odigrali ključnu ulogu u fragmentaciji Al Andalusa na manja taifa kraljevstva. Kontrolisali su gradove poput Denije, Almerije, Valencije i Badajoza, gdje su vladali kao emiri ili veziri. Međutim, njihova moć postupno je slabila s dolaskom novih osvajača, poput Almoravida i Almohada, a posljednje slavenske taife, poput Denije, aneksirane su do 1076. godine.

Unatoč tome, ostavili su neizbrisiv trag u historiji Al-Andalusa. Slaveni u Al-Andalusu nisu bili samo vojnici i robovi; oni su doprinijeli i kulturnom razvoju. Denia, pod Mujahidovom vladavinom, postala je centar učenosti, a slavenski pjesnik Ibn García branio je ne-arapske narode u svojoj Epistoli šuʿūbijje. Ova djela pokazuju da su saqālibe bili više od puke radne snage – bili su intelektualci, administratori i vođe. Danas, gotovo niko više ne zna da su Slaveni iz Bosne, Hrvatske i Dalmacije oblikovali historiju srednjovjekovne Španije. Imena Habiba, Jayrana, Mujahida i Sabura danas su zaboravljena iako ti veliki ljudi nisu bili epizodisti evropske historije nego su bili oni koji su tu historiju stvarali. ●

Biblioteka „Biser“

PLANJČEVA KNJIŽEVNA čarolija zavičaja i djetinjstva

O izboru priča za djecu „Čarobna knjiga“ Bajruzina Hajre Planjca (183 str.)

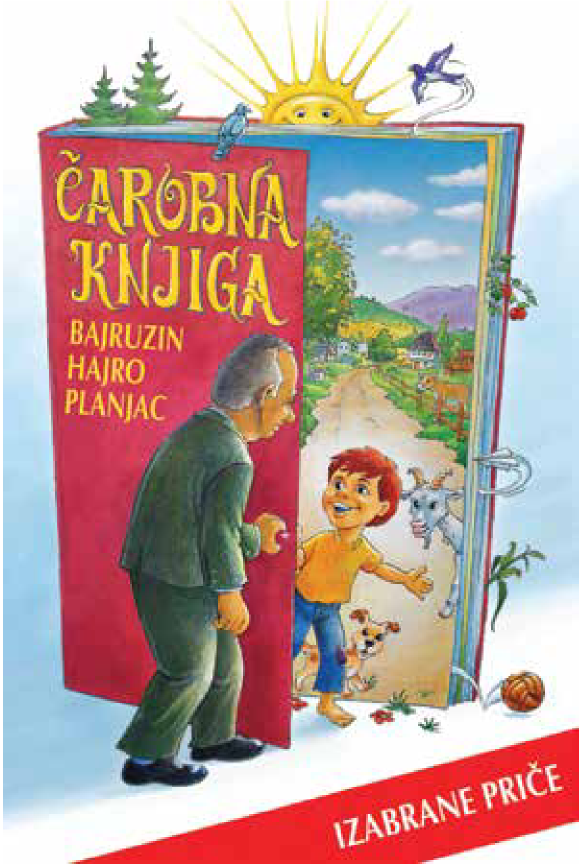

„Čarobna knjiga“ Bajruzina Hajre Planjca u izdanju Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj je antologijski izbor priča koje u sebi nose toplinu odrastanja, zavičajnu memoriju i odraz bosanskohercegovačke svakodnevnice iz vremena koje je zauvijek oblikovalo generacije. Kako lucidno uočava predgovorač prof. dr. Muris Bajramović u iscrpnom i analitičkom eseju, Planjac se ne bavi vilama i kraljevima, već običnim dječacima, njihovim nestašlucima, strahovima, radostima i prvim simpatijama – onim što čini istinsku čaroliju djetinjstva.

Planjčeve priče se mogu čitati i kao samostalne cjeline i kao dijelovi šireg narativa, a autor vješto balansira između autobiografskog i univerzalnog, stvarnog i literarnog, zavičajnog i kulturno-arhetipskog. Priče su stilizirane, jezično svježe, bez patetike i sa snažnim osjećajem za realno, ali i za emocionalno. Njegova proza priziva ono najbolje iz tradicije bosanske dječije književnosti, a ipak ostaje originalna, prepoznatljiva i bez podilaženja.

Bajramović ističe Planjca kao osnivača Instituta za dječiju književnost, afirmatora novih autora i predanog promotora bošnjačke kulture u književnosti za djecu. Planjac nije samo pisac, već i pokretač: njegova izdavačka kuća objavljuje i afirmira nova imena, dok njegova djela ulaze u nastavne planove, prevode se i kandidirana su za prestižne međunarodne nagrade.

Kao pripovjedač „pousorskog svijeta“, Planjac donosi ne samo hod kroz emotivnu geografiju, već i duhovnu zavičajnost. U pričama poput *„Kredenac“*, *„Radio“*, *„Čizme“* ili *„Nove pume“*, prepoznajemo svijet u kojem se slavila svaka sitnica, gdje su se farmerke kupovale u Trstu, a djetinjstvo bilo ispunjeno maštom, ali i tegobama. Sve to Planjac pretvara u književni dokument vremena, u kojem se prelamaju socijalizam, rat, tranzicija i vjera u svjetliju budućnost.

Čarobna knjiga je dragocjen doprinos antologijskim djelima bošnjačke književnosti za djecu, ali i više od toga – to je zrcalo jednog naroda kroz oči djeteta, pripovijedano s nježnošću i odgovornošću. Knjiga za djecu, ali i za roditelje, nastavnike i sve koji se žele prisjetiti čudesnosti odrastanja u jednoj zemlji, u jednom vremenu, koje još uvijek živi u jeziku i pričama.

Akademik, prof. dr. Bajruzin Hajro Planjac (Čarobni djed – Čarobnjak) omiljeni je pisac za djecu i omladinu, pjesnik, novinar, publicist, urednik i izdavač. Rodio se 1961. godine u Bobarama, nadomak Tešnja. Tokom karijere radio je različite poslove, počevši od fizičkog radnika do univerzitetskog profesora. Bio je glumac u popularnoj TV seriji *Viza za budućnost*, igrajući tajkuna Habeta, a Federalna televizija snimila je o njemu dokumentarni film *Hajro*. Darovao je djeci pedesetak knjiga i slikovnica, s po nekoliko izdanja. Dobitnik je brojnih nagrada za književni rad, između ostalih i Plakete najčitanijeg savremenog bosanskohercegovačkog pisca za djecu i omladinu u Biblioteci u Bosanskoj Krupi (2011), Biblioteci Ilijaš (2023)... Autor je najbolje knjige za djecu i omladinu u Bosni i Hercegovinu u 2005. godini, romana *Habetova koliba*, u selekciji prof. dr. Muhidina Džanke, te 2010. godini *Tajne djedovog mlina*, u selekciji prof. dr. Rašide Kadrić. Dobitnik je Plakete *Malog princa* za najbolju knjigu za djecu i omladinu u regiji (Bosna i Hercegovina, Srbija, Hrvatska i Crna Gora) 2005. i 2010. godine. Zastupljen je u nastavnim planovima i programima u Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini u osnovnim školama i na Pedagoškim fakultetima. ●

Mirsada Delić Šerifović

NAJLJEPŠA SARAJEVSKA ruža bila je gazdarica srca Gazijina

Što je to ljubav, ako ne maleno zrno graška na otvorenom dlanu? Možeš ga pojesti i zaboraviti da je ikada bilo tu ili ga unatoč gladi sačuvati. Posaditi ga, njegovati danima, s nadom da će jednom niknuti i donijeti plodove kojima ćeš se veseliti. Takva ljubav često biva jednostrana, protkana željom i koristi. No priča koju ću vam ispričati bila je sve samo ne to.

Ona je bila tiha, skromna, nesebična i čista. U toj ljubavi imao si sve, ali si se svega odricao. I što si se više odricao, više si primao, topline i smisla. Duša se punila kao čaša ispod izvora, bez straha da će se preliti.

Sve je stalo u taj jedan čeznutljiv pogled ispod obrva i blagu nakošenost njezinih punih usana kada bi se kradom sramežljivo zasmijala da ju netko ne vidi. Nije trebala izreći ni riječ, znala je da ga voli, a ne smije, ipak, on je Gazi Husrev-beg, stasiti junak i gazija, bogati sin sultanije Seldžuke i oca Ferhat-bega, porijeklom iz Trebinja. Djed mu je bio veliki Sultan Bajazid I, a ona, mlada robinja njegove sestre.

Kako bi i jedna robinja ikada smjela pomisliti da će slobodno voljeti sina takvih korijena i tolikog imetka? Zavrti ti se u glavi od pomisli što sve njegovo je. Ogroman imetak posjedovao je, skupocjeni nakit, bisere i drago kamenje. Izgradio džamije, biblioteke, medrese, ma pola Sarajeva je bilo njegovo, kako i priliči toj veličini. Samo mu ime govori - hrabar ratnik, gazija i vojskovođa, pod njegovim vodstvom osvojena su velika područja u jugozapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji.

Često bi noćima, kada je bila sama, plakala, proklinjala svoju sudbinu, zašto baš ona da se zaljubi u ljubav koju nikada neće živjeti, koja joj je zabranjena. Ona, niskog roda, samo Šahdidar.

Čemu se nadala, osim života bez budućnosti, ljubavi koje se nije sramila, privrženosti Allahu dž.š., Sarajevu gradu gdje se navodno rodila i Bosni, cijeloj Bosni jer njezin je zrak disala. Zašto je baš on morao biti statusa moćnog bega i stotinama godinama daleko od nje, a opet tako blizu da je njegov miris osjećala oko sebe. Miris što ju je bolio, u srce se zabijao kao oštrica sablje koja mu je visjela sa remena opasanog na bokovima. Ništa joj nije trebalo, sama pomisao na njegovo lice, na njegov čvrsti korak koji je odzvanjao po dvoru, i njezino srce bez povratka izgubljeno je.

Šahdidar je bila siromašna i skromna djevojka smeđih uvojaka što su se pružali niz njezina leđa. Imala je krupne lanene jantarne oči pravilno ocrtane crnim obrvama i trepavice, duge trepavice kroz koje si teško mogao razaznati kada su sretne, a kada tužne te plahe oči. Njezin pogled govorio je više od riječi. Teško si ga mogao ne primijetiti. Onaj ko bi ga uhvatio, za srce bi ga ugrizao.

Oteli su ju u cvijetu mladosti, slabo se sjećala majke i oca, zapravo nije bila sigurna je li ih imala ili su to samo nedosanjani njezini snovi u želji da osjeti zagrljaj roditelja i onu sigurnost u kojoj bi se sklupčala znajući da joj nitko ne može nauditi. Ona nije bila te sreće. Govorili su da je iz Sarajeva, ali bila je dijete da bi se sjećala.

Rano je spoznala ono što mnogi nisu ni na zalasku svojih dana, da ovaj svijet nije vrt radosti, već šuma obmana, spletki i laži, gdje sreća često nosi masku tuge. Srce joj nije tražilo utočište u zlatnim dvorima ni u obećanjima ljudi jer ljudima odavno nije vjerovala. Duša joj se hranila samo u samoći kada bi se molila za dobro drugih, jer jedino je to mogla od sebe ponuditi. Žudila je za svjetlosti koja bi ju tada ogrnula i smirajima koje bi u tim trenucima osjećala. Tada bi letjela u mislima prostranstvima nebeskim, gdje vjetrovi prenose molitve Jedinom izvoru istinske nade i vječne istine.

Sve čega se sjećala je lijepa beginica Neslišah, sestra Gazi Husrev-bega. Bijaše ona dobra prema njoj, ali ne poput majke koja bi joj kose češljala, uvečer prepričavala legende o nekom stasitom junaku ne bi li Šahdidar lakše utonula u san.

Brinula se o njoj sve dok Šahdidar nije bila dovoljno odrasla da preuzme brigu o dvoru. Haljine koje joj je darivala nisu bile skromne haljine sluškinje, lijepe su to bile haljine dostojne njihovog statusa i njezine ljepote.

Uzvraćala im je tako što se brinula o dvoru, pazila na svaki detalj, pazila da svima bude ugodno boraviti u njemu, ali i da sama u tom prostoru osjeti mir i sigurnost. Voljela je taj dvor, s njim je odrastala, njemu je pripadala, znala je svaku pukotinu u zidu, jer bila je tu kad je nastajala. Rado je sadila cvijeće, ruže su joj bile najdraže. Ponekad bi, umorna od svijeta, sjela ispod najljepšeg grma crvenih ruža, onog za koji je uvijek osjećala da je bliže nebu nego njoj.

Na staroj drvenoj klupici, u sjeni mladih latica i njihovih behara, koje su mirisale poput rajskih avlija, sklapala bi oči i snivala najljepšu melodiju za dušu. Njihov opojni miomiris vodio ju je u snove, lagane poput povjetarca koji je miris đula nosio dvorištem. Tada bi se niotkuda čula najljepša melodija, nije znala je li to zvuk vjetra, što njiše ružine krupne cvjetove, ili sama zbori najljepše stihove koje je čula srcem. Tako nestvarno kao da je cijeli ružičnjak pored nje oživio, kao da svaka đula na vjetru pjeva svoju melodiju o ljepoti koju samo one vide i samo onima čistog srca prenose. Ta melodija ju je tiho, ali sigurno nosila u krajolike protkane mirom i tihim nadama.

Slavuj je sve to potajice pratio i pazio da ju svojim pjevom ne probudi. Znao je da njezin san skriva čaroliju koju ne smije prekinuti. Svako jutro bi tiho sletio na najvišu ružinu granu i tamo bez glasa pratio kako se prvi zraci sunca provlače kroz behare. Bio je čuvar njezina sna, kao nevidljivi stražar kojeg ona još nije bila otkrila. Eh, đulom je avlija povazdan mirisala i u daleke zemlje na oblaku mirisa je nosila, a trnje što ih je ruža imala bilo je zaštita od onih koji su je htjeli ubrati kako bi ostala nedodirnuta, čista, ponosna i vječno tajanstvena.

Tako se osjećala i Šahdidar, kako je odrastala sve više je plijenila poglede, bila je čarobna poput behara koji se tek treba otvoriti i u najraskošniji cvijet ruže pretvoriti, dostojanstvene i sanjive ljepote, mirišljavih uvojaka đul mirisom okupanih, ali trnovita. Jedino joj je trnje bila odbrana od zajedljivih pogleda stranaca. Nije imala nikoga ko bi ju branio, pored koga bi se osjećala sigurno. Sve do jednog jutra kada je na pragu kule ugledala poznato lice, lice od kojeg je ostajala bez zraka. Umalo se nije srušila, zapela je za prag i nehotice poletjela u njegov zagrljaj.

Od sramote nije mogla razabrati suvisle riječi, molila ga je da joj oprosti zbog nesmotrenosti. A, on sav sretan, bio je njezin spas, lagahno odmahne rukom kao da se nije ništa dogodilo i zakorači u dvor kako bi sa sestrom kahvu popio i novosti joj prenio. Tada to nije znala, ali niti on nije bio ravnodušan prema njoj, skrivao je iza službenog tona simpatije i naklonost koje je gajio prema njoj. Duše željne đul mirisa. Pogledao je sestri u oči kako bi procijenio njezinu reakciju na ono što će joj reći.

Odlučio je izgraditi zadužbine po Sarajevu, ali za to je trebao vrhunske majstore. Zatraži on od Dubrovčana da mu pošalju najbolje od najboljih zidara, tesara, kovača jer sve je moralo odisati moći, ljepotom i biti bezvremensko. Para nije manjkalo, dukate je i tako u vakuf dijelio. Svojom nesebičnosti pridonio je razvoju grada. Šezdesetak trgovina, jednu cijelu ulicu trgovina u nizu nesebično je svome gradu poklonio! Želja mu je bila od kasabe napraviti šeher Sarajevo, ponosni grad, još ponosnijih ljudi.

Da Sarajevo, u svojoj ljepoti čudesnoj i vječnoj, u očima svakog prolaznika zaiskri, da poželi u njemu ostati. Bio je najveći vakif Sarajeva, dobrotvor koji je sve dao za svoj grad, volio je svoju zemlju, opojni miris đula u sokacima. A, zavolio je i nju! Toliko jako je zavolio skromnu robinju jantarnog pogleda, da mu je sama pomisao na život bez nje parala grudi.

Odlučio je osloboditi ju i uzeti za suputnicu. Sestra je prihvatila njegov prijedlog, pa i njoj je bila draga.

Preko noći robinja postade kaduna, ugledna dama njegovog dvora, žena višeg ranga, Šahdidar hatun.

Nije više bila vlasnik samo imena svoga, postala je gazdarica dvora i srca njegovoga. Izgradio je on u Jahja-pašinoj mahali njihov dvor s pogledom na zadužbine. S obližnjeg brežuljka su zajedno snivali i divili su se pogledu na njihov grad, na šetnice pune ljudi u predvečerje kada malo sunce zgasne. Opijao ih je žamor djece koja trčkaraju po bezistanima s milion zapitanih riječi na usnama. Sjetno su na šadrvanu kahvu ispijali, rahatlokumima se zaslađivali i to onima s okusom ruže, ipak je to miris njezinog odrastanja, a njemu požudan miris uvojaka kose djevojke s jantarnim očima. A, đul baštu što bijaše zasadila, dušu im je na oblaku mirisa po Sarajevu raznosila.

Voljeli su se, ali su još više voljeli svoj grad. Ona zato što je njega u njemu upoznala, a on zato što je želio da bude najbolji, najljepši i da mu se svi dive. Nastojala ga je pratiti u stopu, uživala je u njegovoj plemenitoj strasti za novim vakufima.

O AUTORICI
Mirsada Delić Šerifović rođena je u Zagrebu 1975. godine, magistrirala je Menadžment bankarstva osiguranja i financija na Međunarodnom Sveučilištu Libertas u Zagrebu i stekla naziv Magistar menadžmenta bankarstva osiguranja i financija. Dugi niz godina radila je kao bankarska savjetnica u Zagrebačkoj banci d.d. Od 2025. godine zaposlena je kao administrativna tajnica u Nacionalnoj koordinaciji Bošnjaka u Republici Hrvatskoj- Bošnjaci Zajedno!

Te ovjerene hartije papira stalno je premetao po rukama i volio joj je naglas čitati što su sve za Sarajevo dali čime su ga ojačali, a ona je sve upijala, nikada prije nije imala što pokloniti nekome, nikada prije ona nije mogla pomoći nekome kome je pomoć trebala. Sada je mogla.

U svom zanosu bio je spreman pred kadijom i odijelo dati u dobrotvorne svrhe, ostati samo u košulji. Kadije su svjedočile tako dobrom srcu, vratili su mu odjeću i kuću da u njoj stanuje dok je živ.

Slušala je svoga bega, srcem ga je slušala, znala je da sve što ima na ovom svijetu nema moć nad njim kao želja da im stvori vječnost u baštama prepunih miomirisnih ruža. Tome se predala, a on je nabrajao: cijela imanja, konake, kuće, razne trgovine, mektebe, Kuršumli medresu, biblioteku, sahat-kulu, hamam, gotov novac za održavanje zadužbina - toliko daleko je mislio, zlato, srebrno posuđe, skupocjeni nakit ukrašen biserima i raznim dragim kamenjem, skupocjene sablje, ne znaš je l' im odsjaj bliješti od oštrica ili dragulja kojima su bile optočene.

Što je popis bio veći oboje su bili sretniji. Znali su da je svo bogatstvo ovoga svijeta prolazno i grehota ga je ne ponuditi svima, a sebi izgraditi kuću u džennetu. Toliko ljubavi, toliko milosti su prenosili na druge, pomagali u želji da ih se po dobrom pamti, da ostanu djela koja će svjedočiti njihovoj nesebičnoj ljubavi, ljubavi prema Sarajevu i prema Bosni.

Nisu imali djece. Iako, teška srca, ljubavlju svojom je sakrila bol i predložila da oženi drugu ne bi li imao nasljednika. Nije bio naivan, znao je da joj srce pati u tišini, obgrlio je njeno lijepo lice i poljubio je u čelo te milo rekao: „Svi stanovnici elajeta Bosna su moja djeca.“ Sve što je imao dao je za njih. Volio je naglasiti, sve što je, od Allaha dž.š. je.

Briznula je u plač, sretna da ju voli baš takvu kakva je i da mu je samo ona dovoljna. Usnama je brisao s obraza suze njezine i još jednom potvrdio da mu je ona uz Sarajevo sve.

Nastavila je njegovim stopama dugo poslije njegove smrti, uvakufila je i džamije i mektebe, gradila Sarajevo. Izgradila je i snovitu bosansku džamiju, drvena, a najljepša. Imala je mali minaret koji se izdizao iznad krova, jednostavan ali snažan. Pri zalasku sunca, svjetlost koja se probija kroz prozore, stvarala je čarobnu igru boja unutar prostorije. Unutrašnjost je mirna i spokojna, s mekanim ćilimima što su ih resice ukrašavale. Mahala koja se formirala oko njezine džamije nazvana je Mahala mesdžida Gazi Husrev-begove hanume Haseći hatun. Kako je i sama bila siroče, koje je imalo sreću da ju je pod svoje uzela beginica Neslišah, nije imala srca gledati napuštene siročiće i siromašnu djecu, sve je podredila odgoju i njihovom školovanju. Imali su sve privilegije, od učenja Kur'ana i lijepog odgoja, do tople postelje u kojoj bi sanjali svoje snove. Pažljivo je odabrala muallime koji će se srcem i dušom posvetiti tim malim dušama te s osmjehom na licu i blagim pogledom podučavati ih i podići im svijest da materijalno nije hrana za dušu.

Željela je da i oni sutra, možda kao i ona, nesebično od sebe daju sve svome gradu i ljudima oko sebe kako bi nakupili puno dobrih djela za drugi svijet koji je vječan i za koji se svojim djelima bori. Tuđi su pokušali osvojiti Sarajevo, nažalost u toj borbi izgorjela je njezina džamija, iako su je obnovili u sjećanje na vakifu koja ju je dala izgraditi. Veliki požar u Sarajevu ju je na kraju uništio, izgorjela je i više ju nikada nisu obnovili.

Mudra je bila, precizne upute je dala, kako voditi njezin vakuf. Kako i ko će ga preuzeti nakon njezine smrti, odredila upravitelje i nadzornika. Za života vodila je brigu o svojim zadužbinama, isto je željela ostaviti pod sigurnim nadzorom kao što se i ona za njih brinula. Uz tu džamiju su i njezini posljednji ostaci ukopani. Nije to bila dženaza jer Sarajlijama se pričinilo da vehne ruža, da latice padaju u postelju od zemlje.

Zadnje što je uvakufila je bio njihov dvor u kojem su sanjali velike snove o Sarajevu. Ona danas ni mezara nema. Skonili su ga, nove zgrade bez duše zamijenile su ga, a nju i njezinu nesebičnost zaboravili. Ostale su legende koje se još prepričavaju do nekih novih ljudi i novih zaborava koji će nastupiti.

Još slavuj u tišini zlatnog sutona pjevuši melodiju tako nježnu da su je i latice ruža u Sarajevskom šeheru slušale s drhtajem. A u đulistanu, gdje su ruže sanjale na svjetlu mjeseca, njegov cvrkut bio je poput čarolije koju samo srce zaljubljene vile može razumjeti. Danas možda samo vakufname očuvaju tragove njezinih djela koja više nisu vidljiva. Možda još samo ljubav ostat će – samo srca Šahdidar i Gazije letjet će iznad Sarajeva grada. Kao šeherski slavuji. ●

PREOBRAŽAJ krika u opomenu

Almir Zalihić: “Slaganje vremena”, JU Ratkovićeve večeri poezije - Bijelo Polje, 2024.

PIŠE: Selman Selhanović

Suvremeni bošnjački i bosanskohercegovački pjesnik, prozni pisac i književni kritičar Almir Zalihić objavio je novi poetski rukopis pod naslovom “Slaganje vremena”, u kome na fonu svog prepoznatljivog poetičkog izričaja gradi osobeni odnos spram svijeta dovodeći kroz stihove “u red dijalog čovjeka i Boga” (pjesma “Dijalog stradanja i rađanja”). Ne mireći se sa svijetom i neprihvatajući nametnute norme ponašanja, Zalihić nas time konfrontira s čovjekovom “beskrajnom patnjom” u kojoj otkrivamo više iskrenu ljudsku bol negoli začudnost, ravnodušnost ili zasićenost životom. Stihovaće: “Moja bol postade moje krivice zid utvaran,/ a život se tanji, kao kose vlas.”

Njegova patnja kao čin unutrašnje proturječnosti svoje ovaploćenje tako pronalazi u drami suvremenog svijeta, svijeta koji je okrutan i “u kome se ne priređuju nagradne igre.” (“Hepening je res publica”). Otuda njegova iskrenost u pisanju nalikuje na revolt i gađenje spram neistine i nepravde, spram lažnog morala i licemjerja. U pjesmi ”Danas i ovdje” “marširaju Pikasove Gernike” dok “Fridrih Niče gumicom briše Genologiju morala”, “Silvester Stallone piše historiju” i “Eva Klonovska identificira kosture”.

Takav svijet, ujedno, odražava čovjekovu tragičnost, omeđenost vremenom i otuđenost jednih od drugih. Pjesnik čak u pjesmi, u osami i na slobodi ističe: “Bježao sam od ljudi, tražio prijatelja / radostan, jer ga ne nalazim. Strah da se pred nekim razotkrijem / bio je jači od čežnje za bliskošću.” Radi se o svojevrsnom doživljaju samootuđenja i kataklizmičnosti čovjekova trajanja pri čemu Zalihić traga za smislom života u moru besmisla postojanja. “Prolaznost je način / Bivstvovanja živog”, ali sam život čovjeka nije određeno stanje već neprestana borba da se on mijenja.

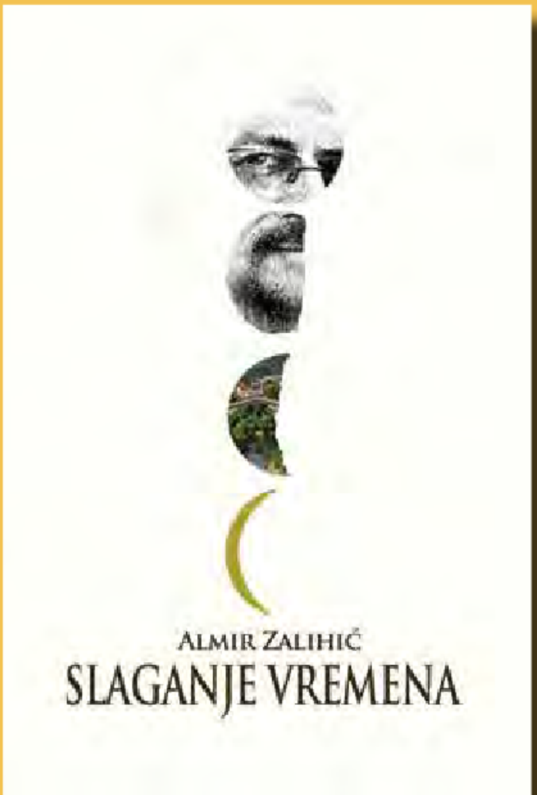

Pjesnik kao da poručuje da se ne treba miriti s gorkom povijesnom sudbinom - treba biti konstruktivan i kreativan. Najbolji način za takvo djelovanje jeste mijenjanje stihom i riječju kroz umjetnost koja je “predodređena za neki bolji svijet”.

Međutim, stvarnost je pogubna i nametnuta od strane “Bjelosvjetskih pandura” koji “prouzrokuju pustoš / među narodima / a potom ih tuku zakletvom / u demokraciji” (“Riječ dvije o svanuću”). Pred tom realnošću, dakako, ne treba zatvarati oči, dozvoljavati da nas “gladni psi politike” vode, niti pak očajavati i prepuštati se žalopojkama i strahovima. Njegovi “stihovi iskaču kroz prozor / bijesni na ušutkanu misao.” (“Polovina domovine”). Čovjek treba da se oslobodi sveg suvišnog i da nađe mir svojoj duši. “Rasprave o uzrocima i posljedicama rata, još uvijek, traju”- ogoljava suštinu društvenog duhovnog stanja ostavljajući otvoreno pitanje “Hoće li nam Bog, napokon, reći što je trajnije? / Naša patnja? Ili nada naša.” Uključujući time i inspirušući čitaoce da sebe stave na njegovo mjesto, i govoreći o ljudskom bitisanju i struktuiranju svijeta, Zalihić nam donosi poetiku u kojoj ono prirodno i istinsko nadilazi literarno, gdje misaono prevladava nad osjećajnim, gdje ono intelektualno dolazi do izražaja. Nema tu mjesta patetici niti samoj dopadljivosti. Pjesništvo se više dešava snagom uvjerenja i razumijevanja. Oštro i jasno, bez suvišnih opisa, oslikava Genocid u Srebrenici, jula ‘95: “Ubijani su, gotovo bez reda,/ da u zbiru posluže zlokobnoj namjeri,/ Zemljica primila pa izbacila silne kosti, / za ukope u miru, za muku živu / koju negira rulja poganija.” Posvetivši pjesmu palestinskom pjesniku Mahmudu Dervišu izrazit će zajedničku bol: “U Gazi svaki dan bar jedno dijete pretvore u zemljin prah”, te apelirajući na duhovno iskustvo čitaoca, ujedno, zahtijevati od nas samih angažman i borbenost, neprihvatanje zla i nečovještva. Poezija Almira Zalihića preobražava krik u opomenu, patnju u nadu. ●

Prikazi i kritike

PJESMA KAO JAMSTVO preživljavanja Ervina Jahića

Ervin Jahić, „Čemu sve to i druge pjesme“, Litteris, Zagreb, 2024., 115 str.

PIŠE: Filip Mursel Begović

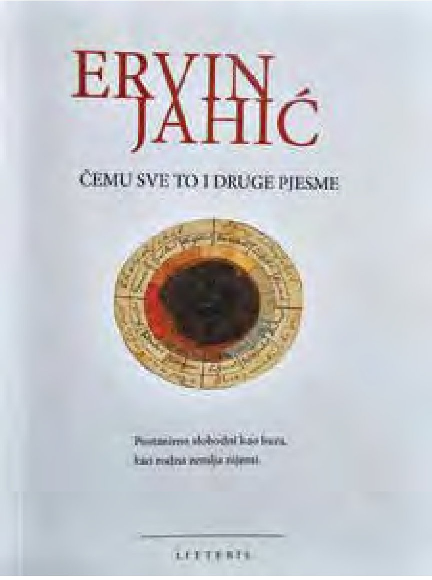

Nova knjiga poezije Ervina Jahića, „Čemu sve to i druge pjesme“ („Litteris“, Zagreb, 2024), dolazi nakon niza zbirki koje su Jahića etablirale kao pjesnika izražene jezične svijesti, duboko uronjenog u postmodernistički registar, s naglaskom na materijalnost znaka i s povremenim ezoterijskim uplivima. No ova knjiga označava definitivni zaokret, koji je započeo angažiranom lirikom u zbirci „Kristali Afganistana“.

Višeslojna, ali lucidno strukturirana, nova poezija Jahića progovara iz pozicije sagorjelog angažmana, cinične empatije i razorene intime, gdje pjesma ne traži više utočište u jeziku, već pokušava preživjeti stvarnost u njenim najtvrđim oblicima.

Još od „Kristala Afganistana“, gdje je Jahić po prvi put otvoreno progovorio o traumama svijeta, s pozicije moralnog svjedoka, njegova poezija je počela napuštati čistu jezičnu igru. U „Čemu sve to“, ta je promjena završena. Poezija više nije bijeg, nego stalna sudska praksa nad vlastitim životom i društvom. Otvorene socijalne slike iz pjesama poput “Ontologija sjene, zemnu uzdasi” evociraju brutalnost posttranzicijskog svijeta, ali bez lažne dokumentarističke neutralnosti – Jahić uključuje i sebe i čitatelja u krug odgovornosti, krivnje i očaja. Ironija ostaje, ali više nije igra: sada je rez.

U pjesmi “Sezona otrova”, s kojom otvara zbirku, a koja nosi duh kafanske, poludokumentarne elegije, Jahić priziva lik preminulog pjesnika Sime Mraovića s poetskom nježnošću i subverzivnim humorom: o izdaji ideala, o besmislu slavljenja u tabloidnom društvu, o ljubavi koja jedina ima terapijsku moć. Pjesma kao da iznutra parodira vlastitu angažiranost, ali se iz tog paradoksa ne rađa lakrdija nego autentična ljudska nelagoda: pjesnik ne može više ni šutjeti ni pjevati, može samo biti svjedok.

U pjesmi “Ars poetica II”, Jahić eksplicitno odbacuje i akademske i tržišne kodove poezije. Ona “nije za HAZU” niti “za izlog”, ne robuje formi ni tržištu. Tu se pjesnik deklarira kao etički svjestan individualac koji još vjeruje u pjesmu kao čin otpora i milosti. Jahić više ne nudi simbolički bijeg: nudi svijet kao lom, ali i mjesto gdje je “duša planeta” još moguća pjesnička adresa.

Ako je “Guantánamo” iz zbirke „Kristali Afganistana“ bio pjesma-proces protiv geopolitičkog sadizma, u novoj knjizi taj aktivistički zamah poprimio je ličniji ton. Socijalna tematika u “Ontologiji sjene, zemni uzdasi” prelazi u ontološku tjeskobu: Jahić je pjesnik koji ne izbjegava gnjilu svakodnevicu, ali je ne mistificira – on je razotkriva do kosti, pokušavajući u toj razgolićenosti pronaći iskru koja bi pjesmu učinila smislom, a ne ukrasom. Tematska slojevitost u ovoj pjesmi slika gradski pejzaž u njegovoj najnižoj, najrealističnijoj tački, ali bez prepuštanja banalnosti. Tu su radnici, zaštitari, huligani, depresivne majke, mirisi veša i zvukovi klozeta, no, sve to prerasta u opću sliku socijalnog potonuća, viđeno kroz optiku sjenke, tog poluontološkog entiteta koji “vidi”, “pamti” i “plače umjesto djeteta”.

Pjesma „Ontologija sjene, zemni uzdasi“ ujedno potvrđuje Jahićevu poetsku zrelost, štaviše, mogli bismo reći da je tu na vrhuncu svoje pjesničke vještine: potpuno je odbacio estetsku taštinu i piše pjesmu koja se čita kao manifest skromne, ali odlučne etike. I to nije ni patetika ni propovijed, ali postavlja ključna pitanja: što je umjetnost u doba banalnog zla? Što je pjesnikova sjenka? Je li skromnost oblik pobune? “Nije li to klica svake spoznaje, nije li to uvjet svake umjetnosti?”, završni je stih u kojemu je sažeta i poezija i Jahićev životni put: put od jezične igre do socijalne boli, bez odustajanja od dostojanstva. Ukratko, “Ontologija sjene, zemni uzdasi” je Jahićev elegični traktat o svijetu, ali i dokaz da poezija može imati i suze i svijest, i estetiku i otpor.

Posebno je snažna pjesma “Moja ljubav”. Nije to više pjesma ljubavnog zanosa nego dova za zaštitu, gotovo apokaliptični zavjet u kojem ljubav prema supružnici postaje jedina utvrda protiv kapitalističkog kaosa, nadzora, izdaje i ništavila. Ljubav više nije retorički ukras nego herojski čin svakodnevice. Jahić tu dosiže, paradoksalno, vrhunac nježnosti kroz apsolutnu sumnju.

Knjiga „Čemu sve to i druge pjesme“ potvrđuje Jahićevu književnu zrelost i označava njegovo definitivno udaljavanje od jezičnih postmodernih zavodljivosti i ulazak u prostor u kojem poezija više nije igra, nego zadnji oblik borbe – i protiv svijeta, i protiv vlastitog odustajanja. Jahić ne nudi odgovore, on postavlja neizdrživa pitanja. I to je možda, u ovom vremenu brbljive korektnosti i estetskog cinizma, najpošteniji oblik pjesničkog čina. ●

BOSNA*Info*

Broj 2 / 2025

Čuvari duhovne vertikale

PJESMA I FOLKLOR SU I DJETINJSTVO I PAMĆENJE JEDNOG NARODA

Učači ilahija i pjevači sevdalinki, koji su nastupili na koncertu „Bajram u Lisinskom“, svjedoče kako kulturna baština nije prošlost nego svakodnevna obnova zajednice. Iz njihovih glasova rađa se osjećaj odgovornosti prema ljepoti. A folklor je naš mravinjak, iz njega izrasta sve.

Folklor nije samo igra. On je kolektivno sjećanje jednog naroda, njegova pjesma, pokret i vez. Kao što šare na ćilimu nadopunjuju jedna drugu, tako se i u kulturnoj tradiciji bošnjačkog naroda nadovezuju ezani, kur'anski mekami, ilahije i sevdalinke. Iz tih izvora, iz te duhovne vertikale, rađa se i folklor.

Koncert “Bajram u Lisinskom”, koji su organizirali Vijeće bošnjačke nacionalne manjine Grada Zagreba, saborski zastupnik Armin Hodžić i Institut Yunus Emre, okupio je učače ilahija i pjevače iz bošnjačkog, albanskog i turskog naroda. Bilo je to mnogo više od bajramskog kulturnog programa, bio je to povratak djetinjstvu muslimanskih naroda na Balkanu, njihovoj nevinosti, jednostavnosti i dubokom osjećaju zajedništva.

Upravo su ti trenuci, ti tonovi i pokreti koje su izveli učesnici, bili podsjetnik da se iz islamske duhovne osnove u osmanskom periodu razvila cijela kulturna arhitektura na južnoslavenskom prostoru – i da je bošnjački folklor, kao i naša muzika, prožet osjećajem srodnih vezova sevdaha i aška. A to znači: osjećajem odgovornosti prema ljepoti i prema drugome.

Izvođači koje predstavljamo u podlistku *BosnaInfo* svoju kulturu ne izlažu kao relikt prošlosti, već je održavaju živom. Njihova umjetnost nije puko interpretiranje tradicije, već svakodnevni trud da se ta tradicija utisne u svijest novih generacija. Pjevajući ilahije, izvodeći sevdalinke, čuvajući zaboravljene stihove i muzičke motive, oni zapravo oblikuju savremeni identitet svoje zajednice. Njihova scena je istovremeno i prostor u kojem se vježba odgovornost za baštinu, ali i radost susreta kroz kulturni proizvod koji ne ostaje zaleđen u vremenu, već diše i raste.

Da to proširimo i na razmišljanje o kulturnom amaterizmu i našim mnogobrojnim udrugama u Hrvatskoj koje njeguju sevdalinke, ilahije i folklor – zapravo govorimo o temelju svake žive zajednice. To su ti tihi čuvari identiteta, često bez pozornice i priznanja, ali s neumornom stražom pred pragom zaborava. Njihovo odbacivanje ili podcjenjivanje znači rezanje korijena iz kojih raste osjećaj vlastitosti, svijesti o pripadanju i odgovornosti prema jeziku, pjesmi i predaji.

Naravno, folklor ne smije biti svrha samome sebi. Kad postane sredstvo taštine, umjesto mosta postaje rov. Upravo su takve situacije u prošlosti često vodile do podjela, ogorčenja i gubitka vrijednih ljudi. Zato se mora ponavljati: svrha folklora je zajednica – on je čuvar djetinjstva jednog naroda, njegova igračka iz prošlosti koja još uvijek sije svjetlo. Ne služi on ni nagradama ni samohvalama, već obnavljanju povjerenja između generacija.

Podlistak koji otvaramo u ovom broju donosi žive riječi izvođača. Njihova svjedočanstva nisu samo biografski podaci, već priče o tome zašto ostaju, kako stvaraju, kome pjevaju. U njima je zabilježena najvažnija pouka: kulturna baština nije spomenik, ona je mravinjak – živa i slojevita zajednica u kojoj svaki pojedinac ima svoje mjesto. A samo onaj narod koji čuva svoj mravinjak zna ko je, zna kuda ide i ima pravo da govori u svoje ime. ●

Aziz Alili

IZ SPOJA DUHOVNOG I MUZIČKOG **RODILA SE SEVDALINKA**

Kurra hafiz Aziz Alili jedan je od najcjenjenijih učača Kur'ana i izvođača duhovne muzike u islamskom svijetu, a njegova reputacija daleko nadilazi granice Balkana. Alili je spojio vrhunsko znanje kiraeta s izuzetnim darom za interpretaciju mekama – melodijskih obrazaca kur'anskog učenja. Kao imam, pedagog i umjetnik, ostavio je snažan trag i u naučnim istraživanjima o povezanosti Kur'ana i bošnjačke muzičke tradicije. Njegovo ime danas simbolizira duhovnu eleganciju, posvećenost znanju i neraskidivu vezu između vjere, glasa i melodije. Uostalom, tu je izvrsnost još jednom demonstrirao na koncertu u dvorani Lisinski

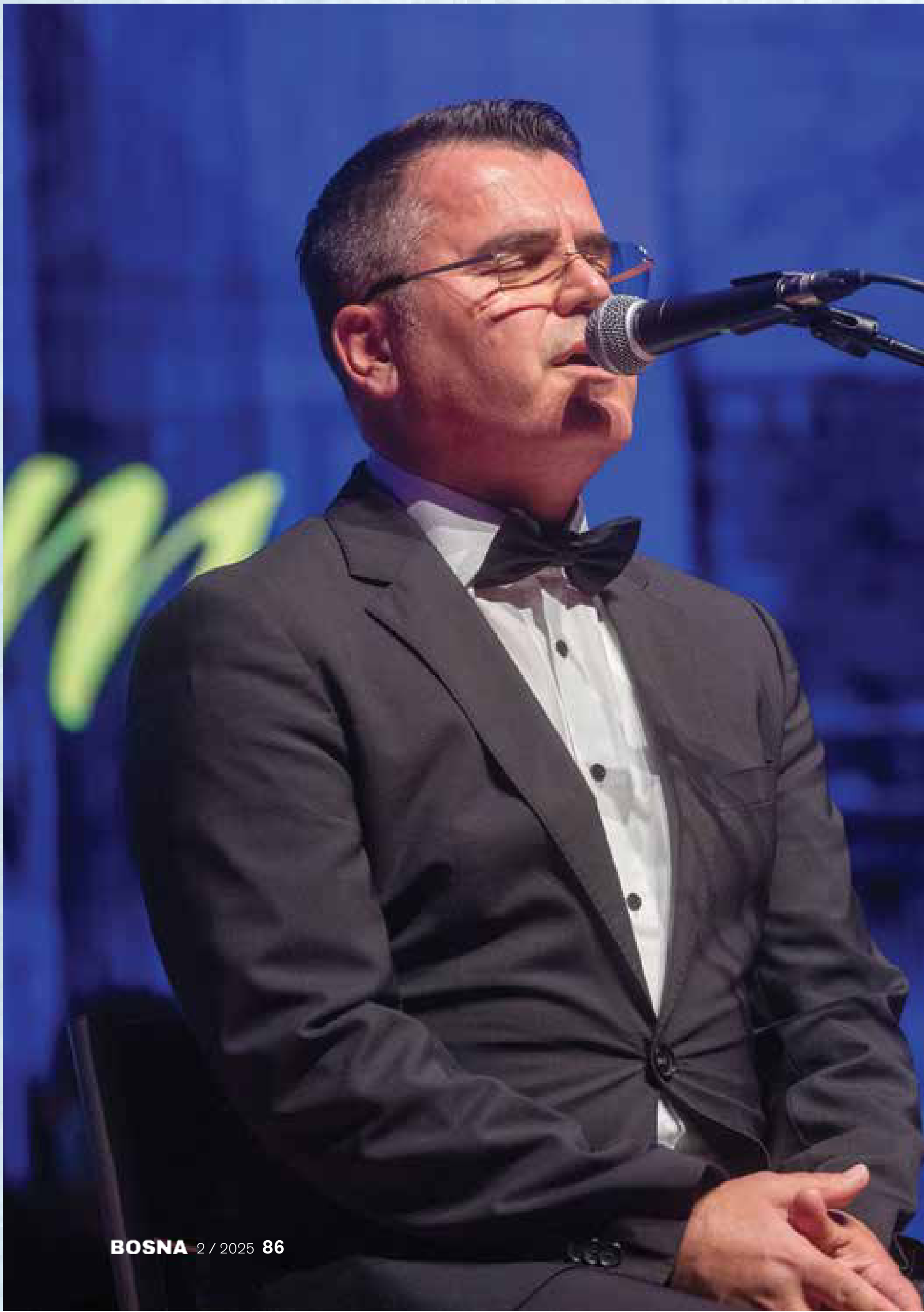

Kurra hafiz Aziz Alili, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Zagreb, jedan je od najpoznatijih učača Kur'ana i interpretatora ilahija i kasida na Balkanu. Rođen 1968. godine u Lipkovu kraj Kumanova, školovao se u Sarajevu i Meki, a njegov glas i danas odzvanja u džamijama, na koncertnim pozornicama i u srcima onih koji vjeruju u ljepotu riječi. Njegovo znanje kiraeta, poznavanje mekamskih struktura i osjećaj za melodiju učinili su ga jednim od najznačajnijih mostova između duhovne prakse i muzičke tradicije muslimana na ovim prostorima.

Kada govori o procesu usvajanja kiraeta, verzijama učenja Kur'ana, Alili ne krije koliko je taj put bio zahtjevan. Na Institutu Erkam bin Erkam u Haremu u Meki učio je deset kiraeta kod najpoznatijih učitelja. Paralelno je tri dana sedmično pohađao i predavanja kod dr. Ejmena Rušdija Suweida u Džeddi.

Posebno naglašava razliku između različitih stupnjeva hafiza – od onih koji poznaju Kur'an napamet, do onih koji vladaju cijelim spektrom kiraetskih varijacija. Titula kurra hafiza podrazumijeva ne samo savršeno učenje Kur'ana, već i sposobnost prijenosa seneda, lanca učenja, sve do Poslanika, a.s.

No ono što je Alilija izdvojilo i približilo široj publici jeste njegova interpretacija mekama – melodijskih obrazaca koji obogaćuju učenje Kur'ana. Prema njemu, svaki mekam ima vlastiti emocionalni registar: od tuge i čežnje, do ushićenja i nade. Taj univerzalni tonalitet, poznat kao nagam, tarannum, tab, sanaa ili avaz – most je između vjere i estetike, glasa i značenja.

Upravo iz tog spoja duhovnog i muzičkog rodila se sevdalinka. U svom magistarskom radu, Alili je istraživao utjecaj mekama na muzičku kulturu Bošnjaka i došao do fascinantnog zaključka: bez kur'anske melodike, ne bi bilo ni sevdalinke. U melodijama poput *Put putuje Latif-aga* ili *Moj behare*, čuju se tragovi mekama hidžaz, bejat uššak i nikriz. Čak i ezan u bosanskim džamijama, tvrdi Alili, oblikovao je senzibilitet kompozitora kao što je Jovica Petković, koji je, inspiriran mujezinovim glasom iz Begove džamije, skladao melodiju *Sa Igmana pogledat' je lijepo*.

U daljnjim istraživanjima, Alili se posvetio prozodiji Kur'ana, njegovom ritmu, metru i fonetskom bogatstvu, pokazujući da Kur'an nije samo semantički tekst, on je zvuk koji prenosi značenje i bez jezika. Ta "Božija muzika", kako kaže, utkana je u sluh muslimana od djetinjstva i ona se, često nesvjesno, pretače u pjesmu, stih, glas.

Kada govori o ilahijama i kasidama, Alili je izričit: One nisu samo duhovne pjesme – to je ibadet. U njima se krije snaga povratka Bogu, i ako se ne njeguje njihov mekamski izričaj, prijeti opasnost od komercijalizacije i gubitka duhovne dubine. "Ilahije mogu promijeniti čovjekovo biće", tvrdi, prisjećajući se slučajeva kada su ljudi kroz njih pronašli put vjeri, upisivali medrese, doživljavali pokajanje.

Njegova zabrinutost raste kada vidi kako se duhovna muzika sve više prilagođava zapadnim harmonijama, gubeći kontakt s vlastitim izvorom. Zbog toga poziva na ozbiljnu književnu i muzičku obradu ovih formi, koje su, uz mevlude i sevdalinke, najljepši izraz duše jednog naroda.

Za Aziz Alilija, Kur'an nije samo tekst koji se uči – on je melodija koja se prenosi kroz generacije. I u toj melodiji, u tom mekam-snu što plovi među riječima, skriven je smisao vjere, umjetnosti i identiteta.

(M. B.)

Naida Kraljić

PJESMOM LJUDIMA VRAĆAMO DIO NJIHOVOG DOMA, GRADIMO **MOSTOVE I DODIRUJEMO SRCA**

Naida Kraljić, nekada prepoznatljivo lice sarajevske grupe „Divanhana“ danas je umjetnica sa sopstvenim putem i težinom. Nastavlja oblikovati novo poglavlje urbane reinterpretacije sevdalinke. Nedavno je po četvrti put na sceni Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog pjevala sevdah i pjesme „koje su joj srcu drage“.

Naida Kraljić uporno publici šalje poruke ljubavi, patriotizma i zrcali sveopću ljepotu bošnjačke kulture, tradicije i baštine. Na naše pitanje postoji li veza između duhovne muzike i sevdaha, Naida odgovara:

„Spona između sevdaha i duhovne muzike postoji, vjerovatno zato što se obje naslanjaju na ljubav. Jedna se oslanja na ljubav prema Bogu, dok je sevdalinka sveopća ljubavna pjesma, ne samo ženska ili muška ljubavna pjesma. To je i pjesma o domoljublju, o ljepoti naše kulture, tradicije, baštine i arhitekture. Kada govorimo o vapaju za Bogom, za sveopćom ljubavi i za domovinom, govorimo o emocijama koje se najviše ispreplića kroz našu tradicionalnu pjesmu sevdalinku. Imamo

DOBRO DOŠLI NA BAJRAMSKI KONCERT
Bajram

Naida Kraljić

pjesme koje govore o nostalgičnim trenucima, poput pjesme *S one strane Plive*, gdje se kaže da je svaka tuđa zemlja tuga golema. Imala sam priliku to osjetiti, posebno kada smo nastupali daleko od granica naših prostora. Ne možemo to toliko vezati uz Hrvatsku jer smo ovdje na granici, ali kada odete, recimo, na Bliski istok, u Australiju ili Ameriku, gdje su ljudi daleko od svoje otadžbine, shvatite koliko je snažna poruka koju sevdah šalje. Važno je da mi, kao mlađa generacija i pripadnici neo-sevdah scene, njegujemo našu tradicionalnu pjesmu na savremen način kako bismo je približili generacijama koje možda do svoje desete ili petnaeste godine nisu bile na svojim pragovima. Osjećam veliku odgovornost kada nastupam, posebno van granica naše regije, da posredstvom pjesme ljudima vratim dio njihovog doma.“

Često se susrećemo s pokušajima da se sevdalinka svede na nešto što nije. Iako je sevdalinka bošnjačka muzička tradicija, muslimanska urbana pjesma, ona djeluje univerzalno, ulazi u srce bez obzira na naciju, i to je njezina najveća snaga. Vidimo Bošnjake u dijaspori i u Bosni i Hercegovini, Bošnjake koji su se razlikovali na bezbroj načina, ali kada je riječ o sevdalinci, poručuje Klajićka, svi je pjevaju. Isto tako, vidimo da i Hrvati pjevaju sevdalinku, kao i Srbi. To je lijepa poruka, dok ilahija ide korak dalje, kao svojevrsna nadogradnja.

„Volim kazati da se na ovim prostorima slično radujemo, tugujemo i plačemo. Imamo muzičku formu koja nam omogućuje da posredstvom pjesme izrazimo ono što duboko osjećamo. Kada govorimo o duhovnoj muzici, moram reći da nisam izvođač ilahija, ali postoji jedna pjesma koju sam snimila, a koja se naslanja na duhovnu muziku i probudila je u meni sevdalijske osjećaje. To je pjesma autora Šabana Gadže, *Kad procvatu behari*. Ta pjesma je dugo spavala u meni, čekajući trenutak da ispliva i procvjeta. Kada sam je pjevala, osjetila sam da je to moj unutarnji glas. Upravo je to snaga duhovne pjesme i duhovnosti koja se povezuje kroz riječi koje možemo iznijeti posredstvom teksta. Duhovna muzika Bošnjaka izuzetno je bogata i kvalitetna. Imamo autore koji su ostavili neizbrisiv trag u historiji, književnosti i kulturi. Smatram da bismo na to trebali biti ponosni i da bismo te pjesme trebali izvoditi onako kako im dolikuje“, poručuje Naida.

Za bajrame Bošnjaci vole pozivati izvođače ilahija i kasida kako bismo se veselili, ali jako malo ulažu u institucionalno njegovanje tradicije Bošnjaka. Naida Kraljić je sigurna da su generacije koje dolaze sve svjesnije, odlučnije i hrabrije za takve korake, smatra da treba ponuditi ovakav sadržaj i ljudima koji nisu muslimani, koji nemaju dodira s duhovnom ili tradicionalnom pjesmom.

„Posredstvom muzike gradimo mostove i dodirujemo srca drugih ljudi. To je suština svake vjere i svakog blagdana. Znam da su moji projekti u Bosni i drugim balkanskim zemljama cijenjeni i podržavani“, zaključuje umjetnica.

(S. M.)

Burhan Šaban

NEKE EMOCIJE NE MOŽETE ISPRIČATI NI JEDNIM JEZIKOM, **ONE IDU SAMO S NOTAMA**

Hafiz Burhan Šaban, rođen 1970. u Skoplju, renomirani je bosanskohercegovački izvođač ilahija i kasida. Sa samo 13 godina postao je hafiz Kur’ana, a nadimak „Mali hafiz“ stekao je po dolasku u Sarajevo 1985. godine. Od 1987. solista je hora Gazi Husrev-begove medrese, a zatim započinje i sa interpretacijom turskih ilahija. Njegov prvi solo album na turskom jeziku izašao je 1990. godine, a poznat je po pjesmama poput „Kišna dova“ i „Mrva“. Danas živi između Sarajeva, Skoplja i Istanbula, gdje nastavlja svoj umjetnički i duhovni rad.

Nema muslimana u Hrvatskoj koji ne zna za tri hafiza, među njima i Burhana Šabana. Dakle, riječ je o klasici. Iako je još 1993. godine u Zagrebu, u KD Lisinski, snimio ratni album sa gitaristom Zelom Lipovačom i popularnu ilahiju *Puhnuće Behar*, ovogodišnji „Bajramski koncert“ bio je njegov prvi javni zagrebački nastup. U ratnom periodu, nastupao je po džamijama, po privatnim prostorima učio je mevlude i ilahije, ali njegovog javnog nastupa u Zagrebu do ovog koncerta nije bilo.

Na pitanje što je ilahija, je li ona opomena, buđenje ili nadahnuće, Burhan Šaban odgovara: „Ilahija dolazi od srca k srcu, ona ne može imati običnu energiju. Naravno da budi emocije, tjera insana da razmišlja o stvarima o kojima inače ne razmišlja. Sve zavisi od tekstopisca, ali, Boga mi, i od interpretatora – na koji način, s kojom emocijom predstavlja tu pjesmu, kako je šalje od srca do srca, na koji način je prezentira, s kojim nijetom, koliko iskreno. Ilahija ima svoju posebnu poruku i budi nevjerovatne emocije kod ljudi koji to osjećaju.“

Makedonija, Turska i Bosna za Šabana su prirodna kretnja, prostor koji mu je prirodno blizak:

„Poslije raspada Jugoslavije, malo se vraćam unazad, pa čak i nakon raspada Osmanskog carstva, meni se ovaj prostor u doživljaju nije promijenio. Raspad tih država, Jugoslavije i Osmanskog carstva, ne može postaviti granice ljudima koji doživljavaju ovaj narod, ovaj svijet, ovu atmosferu kao svoju. Nažalost, ne mogu prihvatiti granice. Ne mogu reći samo za sebe da sam ovo ili ono. Rođen sam u Skoplju, živim u Sarajevu, živim u Istanbulu. Postao sam građanin balkanskih zemalja i Turske, tako da se u Zagrebu ne osjećam kao stranac, govori se jezik koji dobro znam, ulice su mi iste kao u Skoplju i Sarajevu. Prošli sistem je ostavio svoje tragove, pa se ne osjećam strancem ni u Zagrebu, ni u Beogradu.“

Ne mogu prihvatiti granice. Ne mogu reći samo za sebe da sam ovo ili ono. Rođen sam u Skoplju, živim u Sarajevu, živim u Istanbulu. Postao sam građanin balkanskih zemalja i Turske, tako da se u Zagrebu ne osjećam kao stranac, govori se jezik koji dobro znam, ulice su mi iste kao u Skoplju i Sarajevu.

Postoji predrasuda da su ilahije nekakav zaostali relikt, ali one su sačuvani univerzalni jezik, jezik srca kojim Burhan Šaban govori ljudima i svijetu:

„Govorim nekoliko jezika, ali jezik je tu samo da pomogne. Neke emocije ne možete ispričati ni jednim jezikom, one idu samo s notama, na poseban način. Muzika je univerzalan jezik, nešto posebno, blago koje nevjerovatno, djeluje na insana. Sve zavisi od toga koje su note, na koji način su predstavljene, u kojem paketu su iznesene pred ljude i, naravno, ko stoji iza vokala ilahije. Nekad je ljepše ne znati kakvi su karakteri osoba koje ih pjevaju“, poručuje u šali Burhan Šaban.

Njegova pjesma *Zvijezde*, jedna je od najslušanijih ilahija, hit koji se na nastupima uvijek traži, kao i zadnja numera koju je snimio s horom Hazreti Hamza, naziva *Mrva*:

„Bez *Mrve* ne možemo. Dajemo i poruku – mi smo jedna mala mrva u našem ummetu, kojim prenosimo ljubav i iskazujemo poštovanje prema našem najdražem poslaniku Muhammedu, s.a.v.s.“

(S. M.)

DOŠLI NA BAJR

Mustafa Demirci

NAŠA SRCA SU UVIJEK BILA POVEZANA S OVIM KRAJEVIMA

Mustafa Demirci predstavlja rijedak primjer autora koji dosljedno njeguje misaonu i duhovnu dimenziju zvuka, a njegov muzički opus ne žudi za trenutnom dopadljivošću, već poziva na unutarnje zrenje. Ovaj turski umjetnik i skladatelj već dugi niz godina oblikuje duhovnu i kulturnu scenu Turske, ali i šireg prostora Balkana. Njegova glazba, snažno prožeta duhovnim motivima, odavno je našla put do publike u Bosni i Hercegovini, a sada i u Hrvatskoj, gdje je nastupio u Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski.

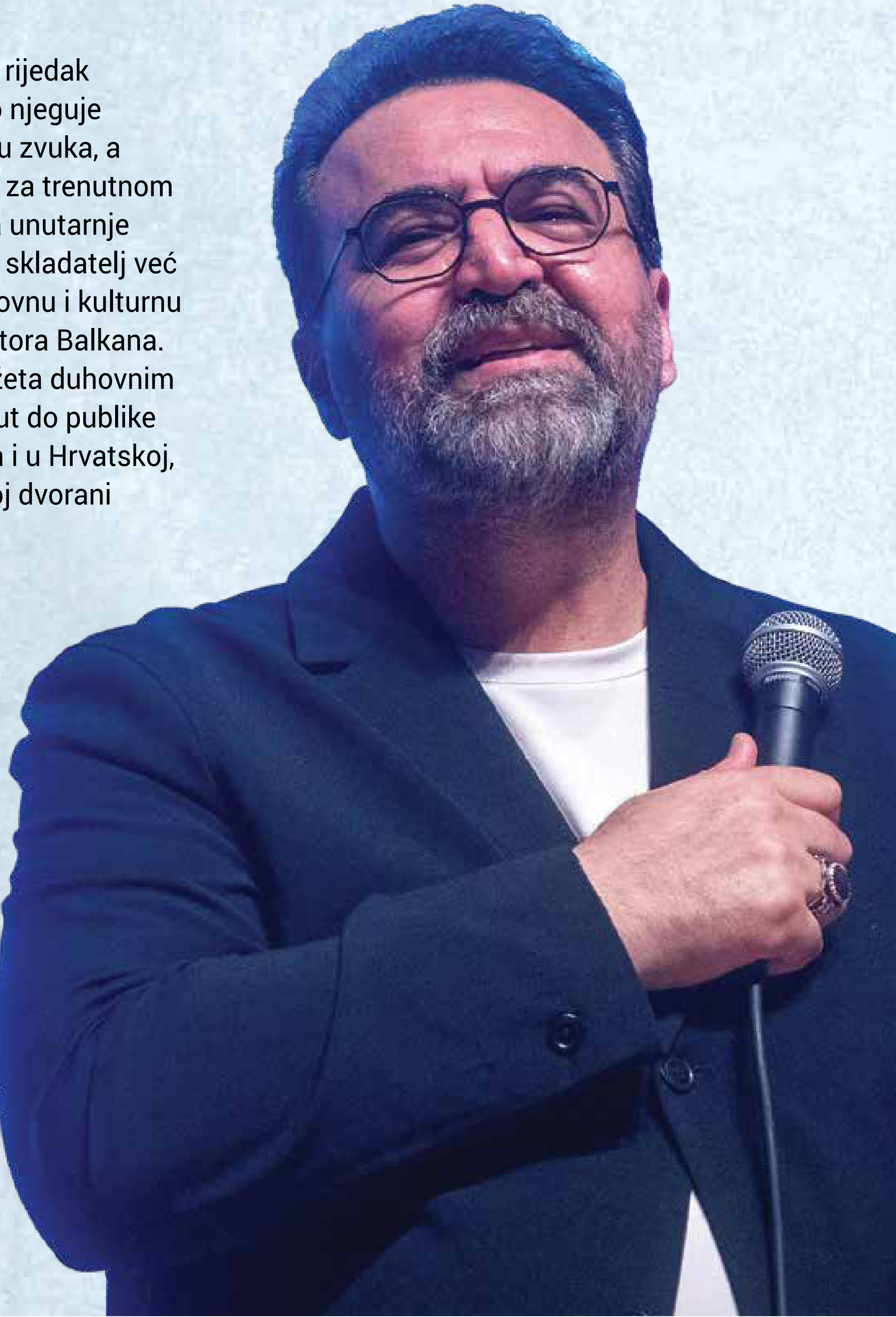

Djela Mustafe Demircija karakterizira spoj klasične osmanske duhovne tradicije s osjećajem za savremeni senzibilitet. Kroz ilahije i duhovne pjesme koje komponira, on ne samo da prenosi teološke i poetske poruke, već otvara prostor za kontemplaciju i estetsko pročišćenje koje opet teži ekstazi i duhovnoj preobrazbi.

Album *İlahi Terapi*, zasnovan na konceptu Božijih lijepih imena (Esmâü'l-Hüsnâ), možda najbolje ilustrira njegovu umjetničku filozofiju. Svaka kompozicija u ovom projektu ima jasno promišljenu formu i dramaturgiju: harmonijski slojevi nisu tek ukrasi, već suptilni gradivni elementi emotivnog usmjerenja. Glazbeni motivi se ne ponavljaju radi zapamćivanja, već kako bi nas vodili u dublje emocionalne

registre. Njegov pristup više vodi u meditativno stanje nego što potiče na pjevanje.

U njegovim djelima osjećamo i utjecaj klasičnog turskog mekam sistema, ali i intimu poetske refleksije. Njegove kompozicije su melodične, ali ne banalno pjevljive; u njima nema nepotrebne kićaste ornamentike – sve je u funkciji poruke. Stoga njegovu umjetnost ne vidimo kao "proizvod" već poziv na usporavanje, na sabiranje, na povratak unutarnjoj rezonanci. Kritički gledano, može se reći da njegova muzika djeluje kao vrsta kulturne terapije, bez nametanja, bez didaktike, ali sa jasno osjetljivom etikom i estetikom.

Zato je razgovor s njim bila prilika ne da se samo osvijetli njegova biografija, već da se otkrije kako i zašto njegova djela dotiču najtiše dijelove našeg bića. Gostujući prvi put u Zagrebu, Demirci ne skriva emocije koje ga preplavljuju.

„Ovdje su osjećaji drukčiji. Doista sam jako uzbuđen“, ističe Demirci, podsjećajući da njegova umjetnost ima dugu prisutnost na ovim prostorima. „Znam da su moji radovi već dugi niz godina prisutni u Bosni i drugim balkanskim zemljama, prevedeni i izvođeni. Osjećamo duhovno zajedništvo svugdje na ovom prostoru. Naša srca su uvijek bila povezana s ovim krajevima - njihova tuga je naša tuga, njihova radost naša radost.“

Za Demircija, glazba je više od umjetničkog izraza te nam on otkriva da je ona za njega nauka, znanje, ali i alat komunikacije koji nadilazi riječi i granice. „Glazba je komunikacija bez riječi. Emocije koje glazba prenosi ne može prenijeti nijedna riječ. Glazba djeluje izravno, dira srce i obraća se osjećajima.“

Upravo zbog tog potencijala, Demirci vjeruje da glazba može dosegnuti mjesta gdje diplomacija zakaže. U vrijeme kada odnosi među državama često prolaze kroz krize, kulturna suradnja postaje još važnija. „Glazba može imati ulogu 'omekšivača' i graditelja mostova. U posljednje vrijeme svjedočimo i sintezi - vidimo utjecaje balkanske glazbe u Turskoj i obratno.“

Demirci ne krije da Bosnu doživljava posebno emotivno. Njegova prva veza s bosanskom publikom nastala je zahvaljujući Burhanu Šabanu koji je preveo i otpjevao jednu njegovu pjesmu. „To mi je omogućilo da me publika u Bosni zavoli i prije nego što sam uopće kročio tamo. Kad sam konačno došao, ljudi su me već poznavali kroz moju glazbu.“

„Ovdje su osjećaji drukčiji. Doista sam jako uzbuđen“, ističe Demirci, podsjećajući da njegova umjetnost ima dugu prisutnost na ovim prostorima. „Znam da su moji radovi već dugi niz godina prisutni u Bosni i drugim balkanskim zemljama, prevedeni i izvođeni. Osjećamo duhovno zajedništvo svugdje na ovom prostoru. Naša srca su uvijek bila povezana s ovim krajevima - njihova tuga je naša tuga, njihova radost naša radost.“

Njegove kompozicije, poput poznate pjesme *Sultanım*, prevedene su i izvođene u Bosni i Hercegovini, a prisustvo publike na koncertima potvrđuje da su te pjesme ostavile dubok trag. Nedavni koncert u Mostaru dodatno je učvrstio to osjećanje pripadnosti i povezanosti. „Glazba, osobito duhovna, uzdiže naše zajedništvo na najvišu razinu. Zato mi je Bosna izuzetno važna, i uvijek želim dati svoj doprinos njenim kulturnim i umjetničkim aktivnostima.“

Demircijev pogled na umjetnost kao sredstvo duhovne komunikacije i međukulturne bliskosti istinski je doprinos prostoru kojem pripadamo, prostoru gdje se duša i melodija još uvijek susreću u najčišćoj formi zajedništva.

(T. H.)

Abbas Yahya

SABRALI SMO OKO 950 ILAHIJA PO TEKIJAMA I DŽAMIJAMA, DUHOVNA MUZIKA **SPAJA SVE MUSLIMANE BALKANA**

Dr. Abbas Yahya, ugledni je učač ilahija i profesor na Trakijskom univerzitetu u Edirneu u Turskoj, gdje predaje vjersku muziku. Baštinik je bogate tradicije duhovne muzike Balkana. Rođen u Tetovu, s korijenima u albanskoj i turskoj kulturi, Yahya je kroz svoje obrazovanje u Sarajevu i Izmiru, te doktorat na Univerzitetu Marmara u Istanbulu, izgradio jedinstven pristup ilahijama, spajajući džamijsku i tekijsku muziku. Njegov rad na očuvanju i notiranju oko 950 ilahija, zajedno s projektima poput *Evlada Fatih'ten Balkan Sesleri* i bektašijskih nefesa, svjedoči o posvećenosti očuvanju kulturnog naslijeđa muslimana Balkana.

Albanski i turski jezik bili su prisutni u obitelji u kojoj se rodio Abbas Yahya, po ocu Turčin, po majci albanskoga roda. Bosanski jezik je naučio jer je dvije godine studirao na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu. Kada je počeo rat, morao je nastaviti studije u Turskoj. Govori bosanski, ali ponekad, kada govori turski, može se primijetiti malo *falsa*, kako se kaže na turskom.

Abbas Yahya bio je u Bosni u trenutku kada je scena ilahija bila dio nacionalnog buđenja Bošnjaka, u sam osvit demokracije. Vraćalo se nešto što je dugo bilo zaboravljeno i potiskivano, bio je sudionik događanja u jeku bošnjačkog nacionalnog zrenja:

„Počeo sam s ilahijama još kao mali, moj babo i majka su ih učili. Počeli smo u Isa-begovoj medresi u Skoplju, a kada sam došao u Sarajevo, tu je počelo izvorno učenje ilahija u tekijama i džamijama. U Sarajevu smo počeli ići s horovima u Tabački mesdžid, ali i pjevati sa bendovima. Tu smo učili i još više zavoljeli ilahije i kaside. Kada sam otišao u Tursku, počeo sam se profesionalno baviti muzikom. Studirao sam na teološkom fakultetu, ali i na muzičkoj akademiji u Izmiru, gdje sam učio duhovnu muziku. Učio sam solfeđo, različite ritmove, *mekame*, i počeo sam svirati na *neju* kod profesora Aziza Džana. Počeo sam se baviti 'tasavufskom muzikom' i nastupati na koncertima."

Nakon završetka fakulteta, odlazi na Univerzitet Marmara u Istanbulu, gdje magistrira i doktorira, a sada predaje na Trakijskom univerzitetu u Turskoj.

„Ilahije su samo jedna forma duhovne muzike koja se dijeli na džamijsku i tekijsku muziku. Džamijska i tekijska muzika imaju različite forme. Ilahije su duhovne pjesme koje ulaze i u džamijsku i u tekijsku formu, to je forma koja se učila vjekovima na Balkanu, tako da istu terminologiju nalazimo kod Albanaca, Turaka i Bošnjaka, npr: *ašk* i *hakikat*. Ti stari termini ilahije povezuju u isti krug, kroz vjekove su bili veza među muslimanima na Balkanu, preko njih smo upoznavali i učili turske ilahije u tekijama i džamijama. Iako možda ne znamo

turski jezik, jednako učimo turske, albanske i bosanske ilahije. Ukratko, ilahije su forme koje nas, muslimane na Balkanu, spajaju. Stare ilahije imaju univerzalnu islamsku terminologiju, imamo *hak*, imamo *ašk*, ašik, *hakikat* koji vole *ašici* – oni koji idu tim putem. Njihov put je *tevhid* – spominjanje Boga, jedinstvo Boga i slično“, pojašnjava Abbas Yahya.

Iako voli izvoditi ilahije, tek povremeno nastupa, ali Abbas Yahya nastupe nije komercijalizirao, krenuo je akademskim putem:

„Na Balkanu smo sabrali oko 950 ilahija po tekijama i džamijama. Sve smo ih notirali. U Turskoj nam je Ministarstvo kulture pružilo podršku za taj rad. Izradili smo dvije knjige: *Evlada Fatih'ten Balkan Sesleri*. Tu su ilahije na albanskom, bosanskom i turskom jeziku. Slušali smo kako su se učile, a zatim smo ih zapisali u note. Ima ih i na arapskom jeziku, što nazivamo *şugul* – arapske ilahije komponovane po turskim mekamima, poput *Rast, Uşşak, Hijaz, Bajati, Seğa* i druge. Sada radimo na trećem projektu naziva *Bektašijski nefesi*. Nefesi su druga forma duhovne muzike, specifična za bektašijski tarikat. Imamo oko 350 nefesa, i ako Bog da, uskoro ćemo finalizirati taj projekat uz podršku JTB-a iz Turske.“

Sufizam, odnosno tesavvuf, ozbiljna je nauka, ali mnogi je na Zapadu doživljavaju kroz neku vrstu new age prizme. Nepoznata ostaje živa tradicija tesavvufa, koja živi u Bosni, Srbiji, Sandžaku, Kosovu, Makedoniji, Albaniji i dalje. Zapad kao da ne razumije šta ima u svom krilu, a ovu tradiciju pripisuje nekom dalekom Orijentu.

Iako možda ne znamo turski jezik, jednako učimo turske, albanske i bosanske ilahije. Ukratko, ilahije su forme koje nas, muslimane na Balkanu, spajaju. Stare ilahije imaju univerzalnu islamsku terminologiju, imamo hak, imamo ašk, ašik, hakikat koji vole ašici – oni koji idu tim putem. Njihov put je tevhid – spominjanje Boga, jedinstvo Boga i slično“

„Islamska vjera je vjera tolerancije, a sufizam i tesavvuf su upravo to – tolerancija. Ne gleda na ljude po boji kože ili naciji, već na čovjeka kao Božje stvorenje. Tesavvuf je put tolerancije i umjetnosti. Islam se na Balkanu širio kroz toleranciju, ljubav prema čovjeku, prirodi i svemu što je Allah stvorio. Kada volite sliku, volite i slikara koji ju je stvorio. Ne možete voljeti Michelangela, a ne voljeti njegovo djelo. Sufizam voli sve što je Bog stvorio, i to je bila motivacija za uspjeh. Ilahije koje učimo nose poruku ljubavi prema čovjeku, prirodi i Bogu, nisu pravile razlike između ljudi. Islam je vjera tolerancije, ljubavi i umjetnosti koja voli ljepotu. Imamo i hadis: *Allah je lijep i voli ljepotu“, zaključuje* Abbas Yahya. ●

Armin Muzaferija

NA NAMA JE DA OBJASNIMO ZAPADU DA ISLAM NIJE PRIJETNJA, A ISTOKU DA EVROPA NIJE BABAROGA

Muzičar Armin Muzaferija govori o duhovnosti koja se ne reklamira, nego živi, o kulturi koja nije luksuz, već kičma naroda, o vjeri koja mora tinjati i kad je teško. Poziva nas da budemo most između Istoka i Zapada, da živimo za Bosnu, a ne samo da je volimo riječima. Njegova misija nije pjevanje, već širenje dobra. A promjena, kaže, dolazi iskreno i u ime Gospodara.

Armin Muzaferija nije govorio mnogo o sebi, ali je sve što je rekao bilo zapravo – o nama. Njegove misli su u stalnoj potrazi da se sačuva smisao i suština u vremenu koje se svodi na puku formu. „Mi stalno govorimo kako bismo dali život za Bosnu, ali pitanje je – jesmo li spremni živjeti za nju? To je puno teže“, kaže Armin u razgovoru koji smo vodili povodom njegovog nastupa u dvorani Lisinski. Podsjeća na one koji su u ratu bez razmišljanja položili život, ali i na one koji su se zaklinjali pa odustali čim je postalo nezgodno. Jer riječ je lahko izgovoriti, ali djelo je ono što se broji.

U njegovom svijetu, svaka žrtva je dar koji se ne gubi. „Ono što damo od sebe, to je zapravo jedino naše. To će nas dočekati kad nam bude najpotrebnije.“ Duhovnost za njega nije uzlet

bez temelja, ona je vatra koja nekad gori punim plamenom, a nekad samo tinja. Bitno je da se ne ugasi. „Vjera je kontinuitet. Ponekad svijetli, ponekad treperi, ali mora ostati živa.“

Njegov umjetnički rad, kako kaže, više je „širenje dobra“ nego puko pjevanje. „Ne želim umanjivati vrijednost poziva pjevača, ali ono što radim sa svojom ekipom bliže je duhovnosti i umjetnosti. Nije zabava, to je potreba za ljepotom, za vezom s nevidljivim.“

U tom smislu, i njegova uloga u koncertu „Bajram u Lisinskom“ izlazi izvan običnog nastupa. Armin je na sceni bio ne samo izvođač, nego i posrednik, između riječi i srca, između prošlog i vječnog.

ILAHIJA NIJE ŽANR, TO JE STANJE DUŠE

Za Armina Muzaferiju izvođenje ilahija je najdublji izraz lične potrebe da emocija dobije oblik, ali i trenutak u kojem se „muzika pretače u misiju“.

„Kaside i ilahije ne bude samo ono što već postoji u srcu, one ga dodatno pročišćuju. One u srce ubacuju još čistoće“, kaže Armin. Njihov izvor, ističe, nije tek u tradiciji, već u Kur’anu, Hadisu i univerzalnim vrijednostima koje nadilaze vrijeme.

Zato je oprezan prema inovacijama. „Naravno da ne mogu u Lisinskom poredati serdžade i bez razglasa izvoditi ilahije. Mora se nešto prilagoditi, ali do mjere koja ne mijenja suštinu“, objašnjava. Izbjegava trendove koji duhovnu muziku pretvaraju u pop inačice: „Ilahija mora ostati ‘organik’, nadahnuta iskreno i čisto.“

Duhovni pravac, kaže, nije mistika. „Tesavvuf je jasan put, precizna duhovna dijeta, nije nikakva egzotika niti magla. Sam izraz ‘mistika’ koji se često koristi na Zapadu više govori o njihovom nerazumijevanju nego o nama.“

U duhovnoj muzici, jasno su određena pravila. Ilahija ima svoje strukture, potpis. Ona nosi trag svog autora, ali i hal – duhovno stanje u kojem je nastala. „Ne možeš je pisati po zadatku. Ona se, kao što su stari govorili, ‘izlije iz pera’.“

Prisjeća se uleme koja je govorila da se ilahije ne pišu, već pjevaju iznutra, kao što slavuj ne nauči pjesmu, već se njome rađa.

ILAHIJE KOJE TRAJU STOLJEĆIMA I SVJEDOČE O ISKRENOSTI

Za Armina Muzaferiju trajanje duhovne muzike kroz stoljeća nije slučajnost, to je znak božanske potvrde. „Ne znam nijednu ilahiju Ašika Junusa koja danas nije hit u cijelom muslimanskom svijetu, pod navodnicima, naravno. A pisao ih je prije 800 godina. To je meni ibret“, govori Muzaferija.

On vjeruje da takvo trajanje ne bi bilo moguće da su one nastajale iz neiskrenosti ili s ciljem da se dodvore moćnicima. „Kad nešto traje stotinama godina, kad se i danas pjeva i uči, to je znak bereketa. To znači da je bilo čisto. I nama danas poruka: budi iskren u svom djelu, makar i u poslu od kojeg živiš.“ Duhovna muzika nije mjesto za šejtanske prioritete, jasno kaže. „Novac ne smije biti na prvom mjestu. Može biti zadnji, posljedično, ali nikad glavni razlog. To se osjeti. U duhovnosti se sve osjeti.“

Govoreći o publici u Hrvatskoj, odbacuje pojam dijaspore: „Hrvatska nije dijaspora. I drago mi je što ovdje ljudi traže duhovnost s toliko žara. Zapad se umorio od materijalizma. Ovo je, ja vjerujem, vijek duhovnosti.“

Posebno ga raduje rast međureligijskog dijaloga. „Agresivni ateizam nas tjera da se vjere više ujedinjuju oko zajedničke riječi – Boga. Ljudi žele mir, smisao, i zato je na nama da predstavimo islam ne kao prijetnju, nego kao izvor ljepote.“

Navodi primjer Norveške i evropskog muftije Senaida ef. Kobilice, koji „sjajnim radom i držanjem pokazuje kako muslimani mogu biti prihvaćeni, voljeni i poštovani“.

Zapad nije ugrožen od islama, samo ga treba ispravno razumjeti, tvrdi Armin. „Ne treba nositi tradiciju, već vrijednosti. Musliman može hodati u odijelu po Valenciji i biti isti musliman kao onaj u galabiji. Vjera je suština, ne folklor.“

BOŠNJACI IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

„Nama je to i olakšavajuća okolnost i teret“, kaže Armin Muzaferija, misleći na bošnjačku poziciju između dva pola svijeta. „Mi bismo možda trebali odraditi onaj najteži, ali i najplemenitiji posao: objasniti Zapadu da islam nije prijetnja, a Istoku da Evropa nije babaroga.“

Za njega, to nije puki politički zadatak, nego kulturna misija. „Bošnjaci su evropski narod i upravo zato imamo jedinstvenu šansu, ali i obavezu, da budemo most.“ Međutim, kako kaže, to prvo moramo objasniti sami sebi: „Evropa je naša šansa, ali mi je često ne prepoznajemo.“

Kao muzičar, Armin ne skriva ogorčenje zbog toga što Bošnjaci nemaju film o npr. Pruščaku, o Gazi Husrev-begu, niti predstave o svojim velikanima. „Možda sam subjektivan jer dolazim iz kulture, ali ako nas iko iz političkih struktura sluša, ovo shvatite kao apel. Dok god ne ulažemo u vlastitu kulturu, ne možemo očekivati da nas drugi cijene.“ Sport, priznaje, ima trenutačnu moć: „Kad Džeko zabije gol, svi vide. Ali knjiga, pjesma, film, to ostaje. To gradi narode.“

U tom smislu, nedostatak sistemske podrške vidi kao ozbiljan problem. „Mi smo, hvala Bogu, finansijski neovisni. Ne treba nam pomoć. Ali ima ljudi koji vrijede, koji nose kulturu, njima treba pomoći. Ne zbog njih, nego zbog djece koja danas, umjesto na ilahije, idu na koncerte pjevača koji otvoreno negiraju genocid.“

IZBOR MUZIKE JE VIŠE OD UKUSA

Navodi primjer iz Amerike, gdje su, kako kaže, mukotrpno gradili bošnjačku zajednicu i dočekivali kongresmene i zvaničnike, „a onda ti isti vide da naša djeca idu na koncert pjevačice koja negira Srebrenicu. I sve padne u vodu.“

Zato se ne radi o tome da nekome branite muziku nego da mu date alternativu. „Da može birati Eldina Huseinbegovića, Divanhanu, ilahije, sevdah.“

Za njega, rješenje je jednostavno: „Potrebno je vrlo malo sistemskog napora, ne da se nekoga finansira, nego da se projekti u kulturi dovedu do ljudi. Da postoji red, da postoji verifikacija. Kao što to rade druge zemlje – pogledajte Hrvatsku. Oni su uspjeli na radiju da balansiraju narodnu muziku sa kvalitetom i autentičnošću.“

Kao muzičar, Armin ne skriva ogorčenje zbog toga što Bošnjaci nemaju film o npr. Pruščaku, o Gazi Husrev-begu, niti predstave o svojim velikanima. „Možda sam subjektivan jer dolazim iz kulture, ali ako nas iko iz političkih struktura sluša, ovo shvatite kao apel. Dok god ne ulažemo u vlastitu kulturu, ne možemo očekivati da nas drugi cijene.“ Sport, priznaje, ima trenutačnu moć: „Kad Džeko zabije gol, svi vide. Ali knjiga, pjesma, film, to ostaje. To gradi narode.“

I tu se ne radi o cenzuri, već o brizi. „Ne morate vi izbaciti cajke. One će se uvijek negdje naći. Ali dajte prioritet onome što je domaće, što je čisto, što nosi vrijednosti.“

„Ja sam takva osoba“, kaže Armin Muzaferija, „mene je babo tako naučio – ne čekam šta će neko drugi uraditi.“ Zato i ne čudi kad govori da će do kraja svog života raditi ono što zna i može: pjevati lijepu bosansku pjesmu, promovisati ilahiju, spominjati velikane kojih se društvo odveć brzo odreklo. Ne čeka sistem, ne računa na budžete, ali računa na Boga i na iskrene ljude.

„Ljudi ni ilahije ne slušaju kako treba – melodiju čuju, ali riječi ne.“ To ga boli, ali ne slama. Kaže da je i dalje vječiti optimista. „Ne treba duhovnost reklamirati, ona se sama javi iz nadahnuća.“

Vjeruje da duhovnost nadolazi i na Zapadu, i da će se vratiti i Sarajevu. Vjeruje mladima, jer ih vidi na izložbama, na predstavama, u tekijama. Vjeruje da kultura nije luksuz, nego kičma naroda. I zato, dok pjeva i dok govori, dok nastupa u dvoranama ili razgovara za časopis, šalje poruku: „Radimo svoj posao, iskreno, u ime Gospodara. I to će biti dovoljno da se nešto stvarno promijeni.“

(F.M.B)

Enis Omerović
GENOCID NAD BOŠNJACIMA
Međunarodnopravna analiza

KAPITALNO IZDANJE NACIONALNE KOORDINACIJE BOŠNJAKA U REPUBLICI HRVATSKOJ!

Prof. dr. Enis Omerović

“GENOCID NAD BOŠNJACIMA – MEĐUNARODNOPRAVNA ANALIZA”

Povodom obilježavanja 30 godina Genocida u Srebrenici

O KNJIZI SU REKLI:

Riječ je o originalnom pravnom istraživanju koje na autentičan način otvara i portretira suptilna pravna pitanja i dileme, nastale uslijed nepostojanja ranijih doktrinarnih stajališta i sudske prakse, a koje su se pojavile pred nadležnim vijećima ICJ-a i ICTY-a u postupcima pokrenutim povodom zločina genocida što su ih u julu 1995. godine počinili pripadnici Vojske RS-a i MUP-a RS-a nad bošnjačkim stanovništvom Srebrenice. Posebno se ističe autorova sposobnost suptilnog pravnog promišljanja i vjerodostojne analize najosjetljivijih pravnih pojmova i instituta. Također, valja naglasiti da je tekst recenzirane monografije pisan izuzetno profinjenim akademskim stilom, uz rafinirano korištenje odgovarajućeg pojmovnog aparata i metodologije istraživanja imanentne ovom području pravne nauke.

Prof. dr. Vedad Gurda

Dubinska i detaljna pravna argumentacija te pravna analiza profesora Enisa Omerovića, utemeljeni na međunarodno priznatim pravnim normama, delegitimiziraju, čine pravno neosnovanom i zaustavljaju posljednju fazu u činjenju genocida – njegovo negiranje. Objavom ovog djela stvorena je dodatna, sveobuhvatna i teško probojna, naučno utemeljena brana protiv svakog ozbiljnog pokušaja prikrivanja, zanemarivanja i iskrivljavanja historijsko-pravnih činjenica o velikom Zlu koje se, pred očima svjetske javnosti i bez adekvatne reakcije savremene civilizacije, dogodilo u Bosni i Hercegovini, a posebno u “Zaštićenoj UN zoni”.

Doc. Dr. Sedad Dedić

Ovo djelo enciklopedijske važnosti predstavlja publikaciju koja nadilazi okvire parcijalnog, individualnog, nekritičkog i jednostranog pogleda na blisku i bolnu prošlost šireg područja Bosne i Hercegovine. Autor događajima iz perioda 1992–1995. pristupa integralno, kritički i krajnje odgovorno – važući, propitujući, sintetizirajući i analizirajući svaki događaj koji, shodno pravilima međunarodnog prava, ima elemente genocida. Koristeći isključivo pozitivno-pravni i stručni pristup, te komparativno-pravnu metodu, autor predstavlja međunarodnopravnu legislativu o zločinu genocida, gdje s hirurškom preciznošću secira svaki element njegove pravne kvalifikacije. S punim pravom ovu knjigu možemo kvalificirati kao djelo od posebnog, općeg i državnog interesa.

Prof. dr. Ajdin Huseinspahić

Bošnjačko
Nacionalno
Vijeće

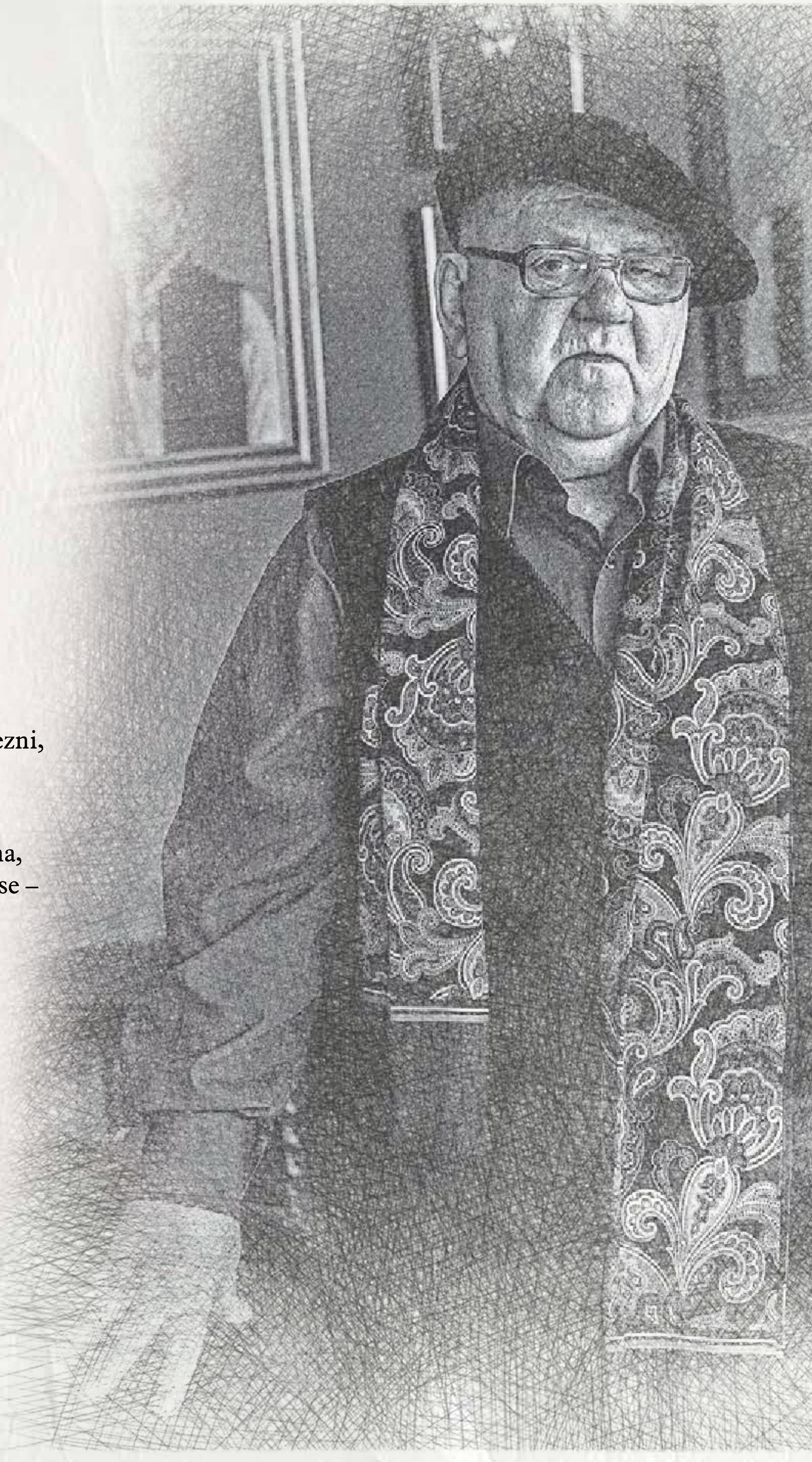

Abdulah Sidran
(1944. – 2024.)

IZ GROBA USTAJU...

Silaze u grob ko djeca bezazleni,
Bosanski Muslimani.

U progon odlaze,
ko djeca lakovjerni,
Bosanski Muslimani.

U progon, u grob, ko djeca neoprezni,
odlaze, silaze,
Bosanski Muslimani.

Pogledaj sad! Iz progona, sa daljina,
iz izgnanstva, sa strašina, vraćaju se –
dobri Bošnjani!

Ozbiljna lica, iz grobova ustaju,
u vjeri čvršći,
dobri Bošnjani.

Jakog srca, iz grobova ustaju,
u duši ljepši,
dobri Bošnjani.

Iz grobova ustaju,
u duhu jači, jači i žešći,
dobri Bošnjani.

Kako ih je, Bože, malo ostalo,
a kolika, Bože, svjetlost pobjede,
sa lica im zrači!